

FƏXRƏDDİN YADİGAR
(VEYSƏLLİ)

MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH
VƏ BODENŞTEDT:
yozmalar və faktlar

Az 2010
176

FƏXRƏDDİN YADİGAR.
(VEYSƏLLİ)

86462.

**MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH
VƏ BODENŞTEDT:**

YOZMALAR VƏ FAKTLAR

88506

ARXIV

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

BAKI-2010

256352 - Num.
256358 - Ü.D.2

ÖN SÖZ

Biz uzun illərdir Almaniyanın və keçmiş SSRİ-nin mötəbər Saltıkov-Şedrin (Leninqrad, indi S.-Peterburq), Lenin (Moskva) və Axundov (Bakı) kitabxanalarında ədəbiyyat tariximizin ən həssas və sirlərlə dolu məsələsindən birinə-M.Şəfi və F. fon Bodenştedt münasibətlərinə aydınlıq gətirmək üçün tələbətlik illərindən (1960-1965) bu yana araşdırmalar aparmışıq. Bu araşdırmalara təkən verən fikrin özülündə mənşəcə alman, özü də tərcüməçi, səyyah və professor olan bir kəsin Mirzə Şəfi ilə bağlı əvvəl dediklərindən və yazdıqlarından üz çevirib həqiqi müəllifliyi öz adına çıxması, ədəbiyyat tariximizdə onun birmənəli şəkildə plagiator adlandırılması fikrinə bu problemlə ilk tanışlıqdan inanmamaq durur. Mərhum tədqiqatçımız Ə.Seyidzadənin məlum əsərini hələ tələbə ikən dəfələrlə oxumuş, onun əsər boyu söylədiyi fikirlər məndə, sözün düzü, həmişə şübhə doğurmuşdu. Bu şübhələr məni tərək etməirdi. Bu minvalla mən LDU-da aspiranturada oxuyanda Saltıkov-Şedrin kitabxanasında M.Şəfi mövzusu ilə bağlı xeyli dəyərli mənbələr topladım. Onların içərisində Fridrix fon Bodenştedtin qot əlifbası ilə çap etdirdiyi "Şərqdə min bir gün" (Tausend und ein Tag im Orient (1850) üçcildliyi xüsusi qeyd edilməlidir. (onun ikinci cildi Qafqaza, onun əsrarəngiz təbiətinə və insanlarına, xüsusilə də Mirzə Şəfiyə və ondan dərs aldığı üçillik təəssüratlarına, M.Şəfidən etdiyi çoxsaylı şeir tərcümələrinə həsr olunmuşdur). Bu kitabı, necə deyərlər, birməfəsə oxudum, ürəyimdə həmyerlimiz Ə.Seyidzadəyə qəzəblənir və ondakı nainsafılığı heç cür başa düşə bilmirdim. Mən trilogiyanın ikinci cildinin əlyazmamda üzünü çıxardıb (o zaman indiki texnologiya yox idi, kseroks eləmək sonraların nailiyyəti idi) özümlə götürdüm. Bakıya qayıdandan sonra M.F.Axundov adına kitabxananın xarici ədəbiyyat şöbəsinin müdiri mərhum F.Kərimovla tanışlıqda məni rahat buraxmayan məsələ barədə söhbətləşdik. Qeyd

edim ki, F.Kərimov alman dili mütəxəssisi idi. O, Ə.Seyidzadənin haqlı olduğunu ilk söhbətdə təsdiq etdi və F. fon Bodenştedtin hərçənd o qədər də böyük olmayan "Aus dem Nachlaß Mirza Schaffy's" (M.Şəfi irsindən) adlı kitabını tanışlıq üçün mənə verdi. Kitabı acgözlüklə oxudum və yenə Ə.Seyidzadəyə inanmadım. F.fon Bodenştedt bu kitabında yazırdı ki, Mirzə Şəfi nəğmələrinin yaranması yalnız ona (F.fon Bodenştedtə-F.V.) minnətdar olmalıdır. Doğrudan da, o şeirləri M.Şəfi öz əli ilə yazıb ona verməyib, F. fon Bodenştedtə M.Şəfinin yazılı şəkildə təqdim etdiyi yalnız "Müdrikliyin açarı" toplusu olmuşdur ki, onun da taleyi bu günə qədər məlum olaraq qalır. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət olandan sonra müvafiq qurumlar daxili çəkişmələrə enerji və vaxt sərf etməkdənsə, ədəbiyyatımızın tarixi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən M.Şəfi problemilə bağlı F. fon Bodenştedtin dediklərinin ardınca gedib onun arxivinin öyrənilməsi ilə bağlı bir layihə həyata keçirsəydi, əla olardı. Mən 90-cı illərin əvvəllərində o zaman "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin baş redaktoru şair N.Həsənzadə ilə bu barədə danışmışdım. O da mənim layihəmi bəyənməmişdi. Təəssüflər olsun ki, ittifaq dağıldı, maraqlar başqa istiqamətə yönəldi, ortalığa vəzifə davası düşdü və praktik olaraq bu layihəni həyata keçirmək bu gün də reallaşmamış olaraq qalır. Mirzə Şəfi və F.fon Bodenştedt əlaqələrindən doktorluq (prof. A.Bayramov) namizədlik (Q.Orucov) dissertasiyaları və çoxlu məqalə (məs. prof. V.Arzumanlı) yazılıb, lakin "Müdrikliyin açarı" hələ də sirr olaraq qalır.

1977/78-ci tədris ilində Berlin universitetində oxuyarkən mən bu ölkənin müxtəlif kitabxanalarında araşdırmalar apardım, saysız-hesabsız material topladım, ancaq F.fon Bodenştedtin arxivi AFR-ın Hanofər şəhərində olduğuna görə mən ora gedə bilmədim. O zamandan bu yana hər dəfə Almaniyada olanda (öz tədqiqatlarımla bağlı Almaniyanın Akademik Mübadilə Xidmətinin xəttilə 4 dəfə qrant almışam) heç vaxt

Hanofərə yolum düşməyib, həm də mənim öz tədqiqatlarıma başım o qədər qarışırdı ki, M.Şəfilə bağlı niyyətimi reallaşdırma bilməmişəm. Hesab edirəm ki, indi ölkəmiz kifayət qədər müstəqildir və öz tarixi şəxsiyyətlərinin kimliyini araşdırmaq üçün maliyyə xərclərini üzərinə götürməklə konkret proyektlər həyata keçirə bilər: AYB, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, müxtəlif fondlar bu barədə düşünməlidirlər.

Bu xüsusilə ona görə zəruridir ki, artıq XX əsrin sonunda bir sıra ciddi tədqiqatçılar F. fon Bodenştedtin yaradıcılıq imkanları haqqında şübhə ilə danışmışdılar.

Almaniyada olarkən çoxsaylı almanaxları, qaynaqları, alman ədəbiyyatı tarixinə dair ensiklopedik və sorğu xarakterli kitabları araşdıranda gözlərimə inanmadım. A.Berje 1870-ci ildə Almaniyada çap olunan "Zeitschrift der morgenländischen Gesellschaft" (24-cü cild) jurnalında necə yazmışdı ki, Tbilisidə M.Şəfi adında şair tanınmışlar, eynilə bütün bu ensiklopediya və leksikonlarda F. fon Bodenştedtin ya adı qəti çəkilmir, ya onun şairliyi məsxərəyə qoyulur, ya da tərcüməçiliklə (qeyd edək ki, o rus poeziyasının nəhənglərini alman dilinə tərcümə edib) və məclis zarafatları ilə yadda qalan bir şən, meşşar təbiətli adam kimi təqdim olunur. F.fon Bodenştedtin özü də yazır ki, o şair kimi çox pis şairdir.

Sözün düzü, məndə belə bir fikir formalaşdı ki, bizim tədqiqatçılar, yaqın ki, F. fon Bodenştedti düzgün başa düşməyiblər. Çox güman ki, F. fon Bodenştedt yalnız şeirlərin alman dilində səslənməsini özünün əlahiddə xidməti hesab etmiş. Əslində burada elə bir şübhə yeri yoxdur. Elə Nebentalsal da ona işarə edərək yazırdı ki, sevməyə daha çox əsas var, nəinki nifrətə.

Lakin bu yaxınlarda Almaniyada Y.Mundhenkin M.Şəfi və F. fon Bodenştedt əlaqələrinə və bu problemin tədqiqinə həsr edilmiş bir kitabı çapdan çıxıb. Həmin kitabda müəllif Azərbaycan tədqiqatçılarının problemi düzgün açmamaqda gü-

nahlandı, balaca xalqın (yəni Azərbaycan xalqı kiçik xalqdır) özünə böyük şəxsiyyətlər uydurmaq iddiasında olduğunu deyir, Nizaminin anası tərəfdən kürd olduğunu, Füzulinin isə Azərbaycanda yaşamamasını əsas gətirərək iddia edir ki, guya biz azərbaycanlılar özümüzə kult yaratmağı xoşlayan xalqıq. Qeyd etmək lazımdır ki, L.Mundhenk əsasən rus mənbələrinə söykənir, bizim tədqiqatlara gəldikdə, bir neçə dəfə ritorik suallar verir ki, əcəba, nə üçün Azərbaycan mirzəşəfişünasları M.Şəfinin öz əlilə yazdığı əsərlərini tapdıqlarını bəyan edir və onları çap etdirib xalqa çatdıracaqlarına dəfələrlə vəd verir, lakin ortalıqda hələlik bir şey yoxdur.

F. fon Bodenştedtin tərcüməsində "Mirzə Şəfi nəğmələri" dəfələrlə (120 dəfə) Almaniyada çap olunmuş, dünyaya yayılmış, alman dilindən rus dilinə tərcümə olunmuşdu. Böyük rus bəstəkarı P.Çaykovski onun şeirlərinə romanlar bəstələmişdi. Lakin F. fon Bodenştedtin etirafından sonra bu şeirlərə Avropada maraq tamam azaldı.

Təxminən 40 illik axtarırlarımızdan sonra M.Şəfi və F. fon Bodenştedt əlaqələri haqqında bizim qənaətimiz aşağıdakılardan ibarətdir:

1. M.Şəfilə bağlı F. fon Bodenştedtin düşüncələrində ciddi dəyişikliyin yaranmasında ilk öncə A.Berjenin, H.Vamberinin və H.Bruqşın yazıları mühüm rol oynamışdır. Onlar yazırdılar ki, Tbilisidə heç kəs M.Şəfi adında şair tanımır, heç qəbiristanlıqda da onun qəbrinin yerini bilən yoxdur. Alman tədqiqatçılarının xəbəri yox idi ki, bir qayda olaraq müsəlman aləmində insan öləndən sonra qəbri üstündə daş-maş qoymazlar. Yalnız sovet dövründə bəzi azərbaycanlıların məzarı əsl imarətə bənzəyirdi və təəssüf olsun ki, indi də bu «ənənə» davam edir.

F. fon Bodenştedt isə yazırdı ki, M.Şəfinin şeirləri Tiflisdə tatarların (azərbaycanlıların - F.V.), gürcülərin və rusların dillər əzbəri idi (göründüyü kimi, ermənilərin adı çəkilmir - F.V.). Özü də M.Şəfi şeirlərini bədahətən deyirdi və onların

kağıza köçürülməsinin qayğısına qalmırdı. Bununla yanaşı şeirlərin axırında öz adını çəkirdi.

Adlof Berjenin Tiflisdə ünsiyyətdə olduğu, evində kirayə qaldığı adam erməni əsilli Tumanov olmuşdur. A.Berje ermənidən yanlış informasiyanı alıb dünyaya car çəkib ki, sən demə M.Şəfi haqqında şairin olmasından heç kəsin xəbəri yox imiş.

2. İndiyə qədər sovet və postsovet elmi ədəbiyyatında F.fon Bodenstendtdən plaqiator kimi qələmə verilir. Xüsusilə bu bizim ötən əsrki ədəbiyyatımız üçün səciyyəvidir. Ancaq biz bir məsələni unutmamalıyıq ki, M.Şəfinin şair, şəxsiyyət, pedaqoq və filosof kimi tanınmasında, onun dünyagörüşünün və fəlsəfi baxışlarının müəyyənlişməsində ən mükəmməl mənbə elə F. fon Bodenştədtin əsərləri olmuşdur. Biz bu həqiqəti inkar edə bilmərik.

3. Fikrimizcə, M.Şəfi və F. fon Bodenştədt əlaqələrini daha dərinləndirən öyrənmək üçün ikincinin arxivini araşdırmaq böyük əhəmiyyətə malikdir. Yalnız bu yolla biz şairin öz tələbəsinə (F. fon Bodenştədtə) ərməğan etdiyi "Müdrikliyin açarı" (Schlüssel zur Wahrheit) şeirlər toplusunun olub-olmadığını və bundan sonra M.Şəfinin öz dəsti-xəttilə yazdığı şeirləri tapıb üzə çıxarda bilərik. Əslində bu toplusunun olması heç bir şübhə doğurmur. Çünki F. fon Bodenştədt özü də bu barədə çox ətraflı yazır.

4. F. fon Bodenştədt sonralar qeyd edəndə ki, bu şeirlərin yaranışı məhz onun özünə minnətdar olmalıdır, buna müəyyən mənada haqq qazandırmaq olar. Şeirləri M.Şəfi deyib, amma onları yazıya köçürməyib, o zaman indiki texnika yox idi ki, onlar lentə yazılırdı və videoçarxa çəkiləydi. Ona görə biz F. fon Bodenştədtə minnətdar olmalıyıq ki, bizim itmiş şairimizi özümüzə qaytarıb.

5. Nədənsə, tədqiqatçılarımız erməni «barmağını» nəzərdən qaçırdılar. Digər erməni Armik M.Şəfini və Züleyxanı Avaristanın xanı Əhmədin qoçularına pulla satıb. F. fon

Bodenştədt yazır ki, M.Şəfigil kəndə daxil olanda (M.Şəfi, Züleyxa, Fatma və Armik) Əhməd xanın qoçuları guya Armiki tanıyıblar və Züleyxanı M.Şəfilə birlikdə ələ keçiriblər.

Sonda onu da bildirmək istərdik ki, biz bu araşdırmalarımızı kitab şəkilində çap etdirib oxucularımızın və mirzə-şəfişünasların ixtiyarına verməklə, mövcud problemlə bağlı əsl həqiqətin üzə çıxarılmasına bilməsində tədqiqatçılara köməklik etmiş oluruq. İnanırıq ki, bizim bu kitabımız M.Şəfi dünyünün açılmasında az da olsa rol oynayacaqdır.

Kitabın kompüter variantının hazırlanmasında köməklik göstərmiş A.Hacıyevaya və Z.Quliyevaya minnətdarlığımızı bildirmək istərdik. Kitabda gedən şeirlərin hamısının tərcüməsi müəllifə məxsusdur. Kitabın əlyazmasını oxuyub fikirlər söyləmiş və redaktə işlərini fədakarlıqla öz üzərinə götürmüş dosent B.Həsənlilyə dərin təşəkkürlərimi bildirirəm.

Sonda bu kitabı çox diqqətlə oxuyub öz əlavə və qeydlərlilə bəzi məsələlərə aydınlıq gətirərək, kitabın elmi redaktoru, dəyərli ədəbiyyatşünasımız, filologiya elmləri doktoru professor Qorxmaz Həsi oğlu Quliyevə öz dərin minnətdarlığımızı bildirirəm.

*F. Veysəlli. «Alma» qəzeti,
01.03.09. fveysalov@hotmail.com*

GİRİŞ

Azərbaycan xalqının XIX əsrdə yaşayıb yaratmış sənətkarlarından biri Mirzə Şəfi Vazeh haqqında ədəbi qaynaq və tədqiqatlarda çox dolaşmış məlumatlar verilir. Belə ki, onun sanballı tədqiqatçılarından sayılan Ə.Seyidzadə öz araşdırmalarında F. fon Bodenştedti birmənalı şəkildə plagiatlıqda ittiham edir (10). Qeyd edək ki, Ə.Seyidzadənin söykəndiyi mənbələrin əksəriyyəti rusdilli və azərbaycandilli qaynaqlardır. Artıq bu faktın özü bəri başdan belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, həmyerlimiz müəyyən mənada tendensiyalı mövqedə dayanmışdır, çünki ikinci dünya müharibəsindən sonra almanlara nifrəti artırmaq üçün bütün vasitələri işə salan mənfur Stalin rejimi nəyin bahasına olursa-olsun almanları bir xalq kimi gözdən salmaq ideologiyası yeridirdi. Sonrakı onilliklərdə də bu metodologiya qüvvədə qalmış, Mirzə Şəfi –F. fon Bodenştedt münasibətlərinin dəyərləndirilməsində köklü dəyişiklik müşahidə olunmamışdır. Fikrimizi sübut etmək üçün aşağıdakı sitata müraciət edək: «Azərbaycanın Rusiya tərkibinə daxil olması ictimai fikir tarixində ədəbiyyatın da forma və məzmununa yeniliklər gətirdi, ziyalılarımız arasında maarifçilik ideyaları təşəkkül tapdı. Realist maarifçi ədəbiyyatın ilk nümayəndələrindən biri də Mirzə Şəfi oldu. Lakin rus və Avropa tədqiqatçıları Mirzə Şəfi Vazehin kimliyini aydınlaşdırmaqda çətinlik çəkmiş, belə bir şəxsin mövcudluğuna şübhə ilə baxmış, hətta bəziləri bu şairin iranlı olduğunu söyləmişlər. Çünki alman F. Bodenştedt Mirzə Şəfinin adını elə dolaşmışlığa salmışdı ki, kələfin ucunu tapmaq o qədər də asan deyildi...» (5).

Lakin ikinci tərəf də problemin çözülməsində obyektivlik nümayiş etdirməmişdir və buna görə də onun mövqeyini birmənalı şəkildə qəbul etmək olmur. 1971-ci ildə Hamburqda Helmut Buske Verlag-da çap etdirdiyi kitabında Yohannes Mundhenk yazır ki, Bakıda olarkən onun "F. fon Bodenştedti tanıyırsınız mı?" sualına cavab olaraq tərcüməçi düşünmədən

deyib: «Bəli, o plagiatorı kim tanımır ki?» Bu cavabın onu çox qayğılandırdığını yazan Y.Mundhenk Bakıya və Tbilisiyə səfərdən sonra məsələni araşdırmağa başlayır və həmin mövzuya xüsusi əsər həsr edir. O, əsərin girişində istifadə etdiyi qaynaqların əsasən almandilli və cüzi miqdarda rusdilli mənbələr olduğunu yazır. Buradaca o qeyd edir: «Mən sovet ensiklopediyasındakı kiçik məqaləyə baxmayaraq qəti olaraq bu fikirdə qalırım ki, Bodenştedtin etirafına inanmaq lazımdır» "Gənəcə müdrikinin" şeirlərini öz kitabına daxil edən F. fon Bodenştedt onu sonra ayrıca çap edir və oradaca etiraf edir ki, bu şeirlər heç də şərq müdrikinə məxsus deyil, məhz onun (F. fon Bodenştedt-F.V.) öz qələminin məhsuludur (yəni M. Şəfi adında şair yoxdur F.V.) (13, 6).

Bunlar bir daha göstərir ki, M.Şəfi və F. fon Bodenştedt mövzusu heç də tükənməyib, çünki mövzu bir tərəf üçün bitmiş hesab ediləndə, ikinci tərəf onu təzədən qaldırır və beləliklə, 150 ildən artıq bir müddətdə M.Şəfi və F. fon Bodenştedt düynü açılmaz sırr kimi yenidən alimləri özünə cəlb edir. Biz burada mübahisəyə girişmədən Azərbaycan auditoriyasına az tanınan mənbələrdən çıxış edərək M.Şəfi və F.fon Bodenştedt əlaqələrinə bir daha qayıtmaqla bu problemə bəzi aydınlıqlar gətirmək istərdik.

Bu kitab əsasən «Şərqdə min bir gün» və Y.Mundhenkin adı çəkilən əsərlərinə istinadən yazılıb, çünki Azərbaycan ictimaiyyəti həmin əsərləri almanca olduğundan dərinlən mənimləyə bilməyib. Yalnız 137 il sonra F. fon Bodenştedtin trilogiyasının Mirzə Şəfi ilə bağlı cildini A.Bayramov Azərbaycan dilinə tərcümə edərək ayrıca kitab şəklində çap etdirmişdir (4).

M.Şəfi yaradıcılığından doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş A.Bayramovun bu problemin öyrənilməsindəki zəhməti xüsusi qeyd olunmalıdır, çünki o, ardıcıl olmasa da, alman mənbələrinə müraciət etmişdir (3).

Ə.Seyidzadənin də M.Şəfi həqiqətlərinin açılmasında əməyi əvəzsizdir. Onun 10 fəsildən ibarət kitabı 40 illik zəhmətinin nəticəsidir. Ə.Seyidzadə külli miqdarda müxtəlif məzmunlu sənədləri araşdırmış, Leninqrada, Gürcüstan və Azərbaycan arxivlərini və mətbuatını dərinləndirən öyrənmiş, imkanı daxilində Qərbi Avropa mənbələrindən istifadə etmiş və mirzəşəfişünaslığa dəyərli töhfələr vermişdir (5; 10).

Amma bütün bunlara baxmayaraq, məsələnin sırf alman mənbələrini təhlilə cəlb edərək araşdırılması hələ qabaqdadır. Biz F. fon Bodenştedtin fəaliyyətini hələ də düzgün qiymətləndirməmişik. Bunun üçün ilk öncə onun əsərlərini tərcümə edib xalqımıza çatdırmalı, həmin əsərlərin mətnşünaslıq təhlilini aparmalı və yalnız bundan sonra ona qiymət verməliyik. Bizim bu mövzuya müraciət etməyimizin aktuallığı da bunula müəyyənleşə bilər.

Biz bu kitabda F. fon Bodenştedtin Azərbaycan ictimai fikrində və XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm yer tutan M.Şəfi haqqında fikirlərini açıb göstərməyə çalışacağıq.

Kitabda ön plana çəkilən və onun dəyərliyini şərtləndirən əsas məsələlərdən biri də F. fon Bodenştedtin ilk dəfə "Tausend und ein Tag im Orient" əsərində «Mirza Schaffy» adı altında çap etdirdiyi şeirlərin (11) Azərbaycan dilinə tərcüməsində verilməsidir. Güman edirik ki, bizim qismən sətri, qismən də bədii tərcüməmiz Mirzə Şəfisevərlərin marağına səbəb olacaq və onların M.Şəfi ruhunda nəzmə çəkilməsinə köməklik göstərəcəkdir.

Əsərin yazılmasında, yuxarıda deyildiyi kimi, əsasən alman dilindəki mənbələrdən istifadə olunmuşdur. Müəllif onları qot əlifbasında yazılmış ilk mənbədən götürərək hazırkı alman yazı sistemində köçürüb və Azərbaycan dilinə tərcümə edib. Qeyd edək ki, F. fon Bodenştedtin «Şərqdə min bir gün» (11) kitabı qot əlifbası ilə çap olduğundan bugünkü mirzəşəfişünaslar üçün bu işin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu demək

artıqdır. Əsərdə yeri gəldikcə müqayisə və təsvir metodundan istifadə edilir.

Kitabın yazılmasında geniş oxucu kütləsinə tanış olmayan mənbələrdən istifadə olunduğu üçün o, ədəbiyyatımızın M.Şəfi ilə bağlı problemlərin işıqlanmasında dəyərli mənbə rolunu oynaya bilər.

Praktik cəhətdən isə bu əsər dərslük və dərs vəsaitlərinin yazılmasında çox yararlı ola bilər, M.Şəfi şeirlərinin və rübailərinin tərcüməsinə yaxından köməklik göstərə bilər.

Əsər üç hissədən ibarətdir. Birinci hissə M.Şəfiyə, ikinci hissə onun F. fon Bodenştedtlə tanışlığına və, nəhayət, üçüncü hissə F. fon Bodenştedtə həsr olunur, Mirzə Şəfi haqqında xatirələr açıqlanır. Güman edirik ki, bu fəsil bizim ədəbiyyatşünasların marağına səbəb olacaq, çünki o bütövlükdə alman mənbələrinə əsasən yazılıb.

Bu da M.Şəfi və F. fon Bodenştedt ədəbi əlaqələrinin necə yarandığını və inkişaf etdiyini təfəssilatı ilə açıb göstərməyə imkan verir.

I FƏSİL

MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH HAQQINDA BİLDİKLƏRİMİZ

1.1. Mirzə Şəfi Vazehin həyatı

Mirzə Şəfi adında şəxsiyyətin həqiqətən mövcud olmasını mütəxəssislərdən heç kim inkar etmir. Amma onun haqqında ilk öncə dəqiq və ətraflı məlumat verən elə F. fon Bodenştedtin özü olmuşdur. O, trilogiyasının 3-cü cildində M.Şəfidən ətraflı məlumat verir (11). Daha sonra rus dövlət müşaviri Adolf Berje (Berge) «Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft» jurnalının 1870-ci il 24-cü nömrəsində onun haqqında bütün əldə olan məlumatları elmi ictimaiyyətə çatdırmışdır.

F. fon Bodenştedt sayəsində dünyada tanınan Azərbaycan şairi Mirzə Şəfi 1792 –ci ildə Azərbaycanın əyalət şəhəri olan Gəncədə bəna Kərbəlayi Sadığın ailəsində anadan olmuşdur. 1951-ci ildə çap olunmuş Böyük Sovet Ensiklopediyasında şairin doğum ili kimi 1805-ci il göstərilir (8).

Atasının ölümündən sonra balaca M.Şəfi tanınmış, iradəli və dinə bağlılığı olmayan Hacı Abdulla adlı filosof təbiətli tacirin himayəsinə keçir və onun sayəsində mədrəsədə təhsil almağa başlayır. Ancaq tezliklə o, mədrəsədən uzaqlaşıb təhsilini müstəqil davam etdirir, fars və ərəb dillərini öyrənir. Bu iki dil islam dəyərlərinin və dünyaduyumunun yayılmasının və bərqərar olmasının verbal vasitələri olduqlarına görə, islamı sıxışdırıb aradan qaldırmaq və onu xristianlıqla əvəz etmək istəyən ruslar tərəfindən təqib olunurdular. Az bir vaxtda Gəncə xanlığı azad olunanda M.Şəfi xanın qızının kəndlərini və mülklərini idarə edir. Amma ruslar xanlığı tam ələ keçirəndən və Gəncə xanı İrana qaçdıqdan sonra tamamilə yoxsullaşmış M.Şəfi Gəncə mədrəsəsində islama dair əlyaz-

maları köçürməklə ömür sürürdü. O, burada xəttatlıq sənətinə mükəmməl yiyələnir (2; 3).

Nəhayət, XIX əsrin məşhur Azərbaycan yazıçısı M.F.Axundovla (O zaman Tbilisidə Qafqaz cəmişinliyində çalışırdı.-F.V.) M.Şəfinin dostluğu ona Tiflis qəza məktəbində 1940-cı ildən şərq dilləri müəllimi vəzifəsini tutmağa köməklik edir. Bu çox nüfuzlu bir vəzifə sayılırdı və onu tutan şəxs cəmiyyətdə say-seçmə şəxslərdən biri hesab olunurdu.

6 ildən sonra M.Şəfi müəllim kimi yenidən doğma şəhərinə-Gəncəyə qayıdır (F. fon Bodenştedt qeyd edir ki, bu şəhər böyük Azərbaycan şairi Nizaminin təxminən on ikinci əsrdə doğulduğu və bütün həyatını yaşadığı şəhərdir-F.V.). 1850-ci ildə M.Şəfi yenidən Tiflisdə məskunlaşır və Tiflis Zadəgan Gimnaziyasında şərq dilləri üzrə müəllim vəzifəsində çalışır. Orada da o, iki ildən sonra, yəni 1852-ci ildə mədə xorasından dünyasını dəyişir.

Qeyd edək ki, Y.Mundhenk Mirzə Şəfi haqqında qeydlərində ciddi yanlışlığa yol verir. O, kitabının 12-ci səhifəsində göstərir ki, M.Şəfi doğulanda Gəncə İran xanlığı olub. İkincisi də, həmin səhifədə o, Nizaminin fars şairi olduğunu xüsusi qeyd edir. Bütün bunlar yalnız acı təəssüf doğurur və bəzi avropalı müəlliflərin bizim haqqımızda yazarkən hələ də köhnə mənbələrdən istifadə etdiyini göstərir.

Qeyd edək ki, Y.Mundhenkin mülahizələri bir çox cəhətdən vaxtilə A.Berjenin M.Şəfi haqqında dedikləri ilə üst-üstə düşür.

1.2. F. fon Bodenstedt Mirzə Şəfi haqqında

F. fon Bodenştedt M.Şəfini belə təsvir edir:

«Onun (Mirzə Şəfinin-F.V.) ictimai yerlərdə görünməməsi, yüksək alını və ifadəli sifəti çox şeylərdən xəbər verir. Və bunun arxasında şən xarakterli, mülayim, soyuqqanlı, ciddi, tam təbii, qeyri-adi sakit, bütün hallarda böyük ehtiyatla rəftar

edən, nadir gözütöx bir adam dururdu». Bu keyfiyyətlərə F. fon Bodenştedt başqa heç kəsdə rast gəlmədiyini xüsusi vurğulayır.

F. fon Bodenştedt Mirzə Şəfinin zahiri cəhətlərini son dərəcə dəqiq şəkildə təsvir edir. Amma onu da qeyd edək ki, onun daxili aləminə, Azərbaycan şairini bir şəxsiyyət kimi səciyyələndirən səbəblərin dərinliyə nüfuz edə bilmir. Əslində Mirzə Şəfinin bütün həyatı qarşısına çıxan maneələri aramsız şəkildə dəf etmək, fələyin min-bir zərbəsinə baxmayaraq öz insani keyfiyyətlərini qorumaqla bağlı olmuşdur: zahiri şən simanın arxasında kirpikləri ilə od götürmüş bir insanın iztirabları gizlədirdi. Mirzə Şəfinin həyat yolu dediklərimizə sübutdur.

Qərb dünyaduyumunun və düşüncə tərzinin daşıyıcısı olan F. fon Bodenştedt Yaxın Şərq dünyagörüşünün səciyyəvi nümayəndəsi olan əsl Mirzə Şəfini görmək, onu məhz şərq dəyərlər sisteminə uyğun dəyərləndirmək iqtidarında deyildi. O, Mirzə Şəfini olduğu kimi yox, onu görmək istədiyi kimi görürdü. Bununla yanaşı Şərq, Cənubi Qafqaz, xüsusilə Azərbaycan xalqına xas olan mənəvi dəyərlər alman səyyahına böyük təsir göstərmişdi.

Onun ruhu tamamilə sərbəstliyə, müstəqilliyə yönəlmişdi. Şöhrətpərəstliyin çox şey bilənlərə xas olduğundan ona müqavimət göstərə bilmirdi. O öz dərslərində çox məharətlə seçimini edirdi. Güclü yaddaşı onu dərstdə kitablardan asılılıqdan xilas edirdi (əslində, dərslərə o qədər marağı yox idi). İctimai yerlərə o maraq göstərməzdi, ona aid olmayan işlərə qarışmazdı, bütövlükdə dünyanın olaylarından razı idi, belə ki, o yaxşı tütünlə qəlyanını və yaxşı şərabla qədəhini doldura bilirdi.

Sufizm onun dünyagörüşünün fəlsəfi əsasını təşkil edirdi. Bu da şairin ayrı-ayrı insanlara nəcib və işıqlı təsir edirdi və ona əmin-amanlıq şəraitində yaşamağa imkan verirdi. Ancaq sufizmə xas olan tərki - dünyalıq ideologiyasını bölüşmürdü, sufizmin ekstaz durum vasitəsilə həqiqəti dərk etmək haqqında müddəasını bölüşmür, dünyanı insanlardan təcrid

olmaqda yox, onların xüsusiyyəti əsasında dərk olunmasını mümkün hesab edirdi. İnsan ona görə doğulmayıb ki, öz ümmətindən qaçsın, əksinə onunla birgə yaşamaq və imkanları daxilində insanlara xeyir vermək üçün dünyaya gəlib.

«Nachlaß» da F. fon Bodenştedt öz müəllimini aşağıdakı kimi xarakterizə etmişdi:

Əvvəllər, xüsusilə Rusiya gerçəkliyi ilə üzləşməklə bağlı ona ağır yük olan çox şeydən F.fon Bodenştedt özü də bilmədən azad oldu və Gəncə müdriki ilə rastlaşmaq mənəvi inkişaf spiralının yeni durumunda onda elə bir özünəqayıdış əmələ gətirdi ki, bu onun bütün gələcək dünyaya münasibətini müəyyənləşdirdi. «Nachlaß»da hətta çox ciddi ruhda və dini tonda verilmiş şeirləri hələ də o, Mirzə Şəfiyə aid edirdi (13, s.16). Onda hələ də Mirzə Şəfinin şəxsən özünün dediyi şeirləri qələmə aldığı çoxlu vərəq saxlanılır. Onların içərisində elələri var ki, adı yoxdur və ona görə də güman ki, Mirzə Şəfiyə məxsusdur (onlardan 5-ni F. fon Bodenştedt olduğu kimi verir - F.V.). Daha sonra onda köhnə şərq araşdırmalarından vərəqləri saralmış bir neçə dəftər var ki, onlarda o, Mirzə Şəfi ilə tanışlığının ilk günlərindən təəssüratlarını yazıbmuş və indi onları güclə bərpa edə bilər. Ən nəhayət, o, Mirzə Şəfinin orijinal irsindən qalma, şəxsən özünün dediyi kimi, Mirzə Şəfinin qələmə aldığı şeirlər var ki, onlardan gələcəkdə söhbət açacağını bildirir (bunlar heç vaxt baş vermədi - F.V.).

Öz müəlliminin həyatının bioqrafik incəliklərinin geniş oxucu kütləsi qarşısında açıqlamasına gəlinə F. fon Bodenştedt o zaman bunun çap olunmasının necə təsir edə biləcəyini qabaqcadan görə bilmədiyindən bununla bağlı şəxsən Mirzə Şəfinin rəyini özündən soruşmaq fürsətini əldən verib.

Ancaq, ona şəxsən tanış olan A.Berje həmin materialı olduğu kimi oxuculara çatdırır və fikrini belə bitirir: «Şəxsi həyatında öz yüksək əxlaqı təmizliylə və ürəyinin nadir

əlamətlərlə Mirzə Şəfi onu tanıyanların hamısının məhəbbətini qazanmışdı» (13; 17).

Fikrimizcə, F. fon Bodenştedti sonralar M.Şəfinin müəllifliyini danmağa yönəlmiş bu addımı atmağa sövq edən də elə bu olmuşdu. A.Berje, H.Vambery, H. Bruşq almanca yazılarında dünyaya elan edilmiş «nə Tiflisdə Mirzə Şəfini tanıdım» deyən var, «nə də onun şairliyini etiraf edən» fikirləri F. fon Bodenştedt üçün ələ düşməz bir fürsət olub və həmin fürsəti də o, əldən buraxmayıb.

Aşağıdakı təsvirlər F. fon Bodenştedtin «Şərqdə min bir gün» kitabından götürülüb. İlk dəfə bu əsər üç cildə 1850-ci, ikinci dəfə 1853-cü, üçüncü dəfə 1859-cu, dördüncü dəfə 1865-ci, beşinci dəfə 1891-ci ildə nəşr olunub. Bu əsərin üçüncü cildinin 53-61-ci səhifələrində M.Şəfinin obrazı belə təsvir olunur: «14 gün ərzində Qafqazın dilbər guşələrindən keçib gələrkən uşaqlıqda min bir gecə nağıllarını oxuyarkən yanında qalan mənzərələri seyr etdiyini qələmə alan F. fon Bodenştedt yollarda adamların yemək-içmək, oynamaq və oxumaq səhnələrini də həyacanla təsvir edir» (11; s. 53-61).

1.3.Mirzə Şəfi Vazehin yaradıcılığı haqqında

Çox qərribə də olsa, əvvəlcə M. Şəfinin əsərlərini Almaniyada nəşr edib onu geniş Avropa oxucu kütləsinə doğma edən, sonra onun müəllifliyini inkar edən F. fon Bodenştedt sənətkarımız haqqında ən dolğun və səhih məlumatı da özü vermişdir. Qaynaqların məhdudluğu ucundan şairin yaradıcılığına dair düzgün məlumat almaq çox çətindir. F.fon Bodenştedt 1848/50-ci illərdə çap etdirdiyi «Tausend und ein Tag im Orient» adlı əsərində Mirzə Şəfini «Gəncə müdriki» adlandırır. O qeyd edir ki, Mirzə Şəfi ona (F. fon Bodenştedtə - F.V.) şeirlərindən ibarət bir dəftər bağışlayır. «Divani-hikmət» adlı bu toplu barədə N.Qarayev məlumat verir (2; s.10).

Bəzən Mirzə Şəfi tacik şairi Vazeh Buxara və özbək şairi Qurbanzan Fitrətlə qarışıq salınır. Buna da səbəb Ə. Seyid-

zadənin 1940-cı ildə «İnqilab və mədəniyyət» jurnalında çap etdirdiyi məqalə olub. Ə.Seyidzadə yazır: «1931-ci ildə «Leninqradda bu vaxtadək naməlum olan» Mirzə Şəfi qəzəllərini oxudum» (2; s.12). Tədqiqatçı A.Bayramov mirzəşünaslardan Ş.Qurbanovun, D.Əliyevanın, İ.K.Yenikolopovun və digərlərinin səhvən bir neçə şeirinin Mirzə Şəfiyə aid edilməsini düzgün saymır. Bunlar aşağıdakılardır: „Lieder des schwarzen Meeres“, „Abram und Sara“, „Ben Jemin“ və s.

M.Rəfili «Aus dem Nachlaß des Mirza Schaffy»-dən «Fathali» şeirini də Mirzə Şəfinin ayağına yazır.

Amma F. fon Bodenştedtin „Şərqdə min bir gün“ əsəri M.Şəfinin həyat və yaradıcılığı barədə dolğun məlumat verən hələlik ən sanballı mənbədir. Mirzə Şəfinin şairliyini sübuta yetirən faktlardan biri H.Məmmədzadənin Tiflis arxivlərində şairin „Məktubun intizarında“ adlı fars dilində yazdığı poemanın əlyazmasını tapmasıdır. H.Məmmədzadə həmin əlyazmanı „Azərbaycan“ jurnalının 1964-cü il 10-cu sayında çap etdirmişdir. Poemanı Azərbaycan dilinə tanınmış şairimiz B.Azəroğlu tərcümə etmişdir.

Drezden kitabxanasında („Ədəbiyyat və incəsənət“, 12.09.1974) Litva alimi Yurqis Zauerreynasın „Mirzə Şəfinin Qərb-Şərq divanı“nın olması barədə xəbəri ədəbi ictimaiyyət tərəfindən maraqla qarşılandı. Bu barədə V.Arzumanlı „Ədəbiyyat və incəsənət“ (12.09.1974) qəzetindəki məqaləsində yazmışdır: - «Ancaq bu divanın bizim Mirzə Şəfiyə aid olduğunu sübut etmək lazımdır. Həmin divan F. fon Bodenştedtin 70 illiyinə həsr olunub.»

L.Nebentsal Ə.Seyidzadəyə istinadən yazır: „Son onilliklərdə ərzində Mirzə Şəfinin Azərbaycan və fars dillərində tapılmış əlyazmaları təəssüf ki, çox deyil... Bakıda (1964) və Moskvada çap olunmuş „Mirzə Şəfi Vazeh. Lirikası“ kitabları əsasən F. fon Bodenştedtin mətnlərindən edilmiş tərcümələrdir“ (14).

1874-cü ildə „Aus dem Nachlaß des Mirza Schaffy“-də F. fon Bodenştedt yazır: „Həqiqət budur ki, Mirzə Şəfinin şərq-

ləri tərcümə deyil, yaradılması üçün yalnız mənə borclu olan şeirlərdir“ (12; s. 193).

Tədqiqatçılar göstərirlər ki, M. Şəfinin yaradıcılığı heç də poetik əsərlərin hasil olunması ilə məhdudlaşmamışdır. Dövrünün ən öncül maarifçilərindən biri kimi o, Şərq ədəbiyyatının nümunələrini oxuculara çatdırmaq və bu nümunələri yeni dünyagörüş zəminində şərh etmək üçün tədqiqat aparmışdır.

A.Bayramov yazır ki, Mirzə Şəfi İ.Qriqoryevlə birlikdə „Kitabi-türk“ adlı dərslik hazırlayıb. Orada M.Füzuliyə çox yer verilib (3; s.193).

F. fon Bodenştedt M.Şəfi ilə tanışlığını belə şərh edir:

«Hər şeydən öncə özümə müəllim axtarırdım, mənə əlverişli olan tatar (türk – F.V.) dili müəllimi lazım idi, çünki bu dil bütün Qafqazda anlaşılan vacib bir dil idi; onu imkan daxilində tez bir zamanda öyrənmək olardı». F. fon Bodenştedt gündəliyinin 55-ci səhifəsində yazır ki, yuxarı mərtəbədə yığılıb zədə alınıb. Onun müəllim seçimi təsadüfən alındı və yazmağı bacaran müəllimi Mirzə Şəfi (Mirza Schaffy), Gəncə müdriki, özünü dedi ki, onun fikrincə, müdriklərin müdriki idi o müəllim» (11; s.55).

F. fon Bodenştedt öz müəllimindən danışarkən onun təvəzökar olduğunu xüsusi qeyd edərək yazır ki, o, M.Şəfinin 5-ci şagirdi olub. O deyərmiş ki, tələbələri geri qayıdandan sonra öz ölkələrində imkanları daxilində şərq düşüncə tərzini təbliğ etməli, şərq mənəvi dəyərlərini yaymalıdırlar. «Mənə xüsusi ümid bəsləyirdi, yaqın ona görə ki, heç kəs mənim kimi bir dərs üçün gümüş rubl vermirdi, bu Gəncə müdriki üçün qeyri-adi dərəcədə çox yüksək qiymət idi» (4; s. 56).

O, müqəddəs dilləri öyrənmədən özlərini müdrik və ya alim adlandıranları heç cür başa düşə bilmirdi.

M.Şəfi deyirdi: «Mirzə Şəfi birinci müdrikdir, onun şagirdi ikincidir. Əgər M.Şəfi olmasaydı, Ömər Əfəndi birinci olardı, F. fon Bodenştedt onun şagirdi kimi ikinci olardı» (11; s. 57). Bağdad müdriki Mirzə Yusifin M.Şəfi haqqındakı fikirlərinə də F. fon Bodenştedt gündəliyində yer ayırıb. «Yazısız

bilik heç nədir, mütaliəsiz müdriklik bir şey deyil»-deyə Bağdadda ərəb dilini öyrənən Mirzə Yusif Mirzə Şəfi haqqında deyərmiş.

Maraqlıdır, bu sözləri yazarkən F. fon Bodenştedt həmişə «çox hörmətli» (almanca ehrenwürdiger Lehrer) ifadəsindən istifadə edir.

M.Şəfinin Mirzə Yusiflə bir görüşünü F. fon Bodenştedt belə təsvir edir: «M.Şəfi, Gəncə müdriki, qulaqlarıma inanmıram. Sən, yazmağı və oxumağı bilməyən bir adam, məni öyrətmək istəyirsən?»

«Bunu eşidən Mirzə qızardı, əlini əlinə vurdu. Adətən belə hallarda xidmətçi ona qəlyan verərdi. Bu dəfə isə Mirzə Şəfi ayaqqabılarını tələb etdi, Mirzə Yusifi vurdu və dedi: necə, necə, mən yazma bilmirəm?». Sonra F. fon Bodenştedt əlavə edir ki, adətən Mirzə Şəfi içməzdi, ancaq bu dəfə 3 stəkan şərab içib Hafizdən bu şeiri əzbər dedi:

Şərab müdriklərin içkisidir,
Və bütün mömünlüyün ustasıdır,
Çünki şərabdır dolanan və dolandıran,
Bədəndəki bir çox ruhları.

Der Wein ist der Trank der Weisen
Und aller Frömmigkeit Meister,
Denn um ihn wandeln und kreisen
Viele seelige Geister (s. 60).

Mirzə Şəfi arz eləyir ki, bizim xalqımızın müdrikləri və nəğməkarları həmişə şərabı vəsf ediblər. Bu o demək deyil ki, biz o müdriklərin və nəğməkarların sözlərindən imtina etməliyik. Bundan sonra o, 11 il öncə yazdığı aşağıdakı şeiri şərab içdiyinə görə mollaların qəzəbinə tuş gəlməsindən hayıf almaq üçün yazıb onların evlərinə göndərmiş:

Molla, şərab təmiz içkidir.
Onu qiymətləndirmək günahdır.
Əgər sözlərimi pisləmək istəsən,
Sən onun içində həqiqət görəcəksən.

İbadət eləmək gətirməmişdi,
Məni məscidin içərisinə,
İçmişəm şərabı mən,
Azdığımdan düz yolumu.

Müllah, rein ist der Wein,
Und Sünde ist es ihn zu schätz'n.
Mögst Du tadeln mein Wort,
Mögst Du Wahrheit drin seh'n!

Nicht das Beten hat mich,
Zur Moschee hingeführt:
Betrunken hob ich,
Mich vom Weg verwirrt!

İçkidən məst olan M.Şəfi qəfildən dayanır və başlayır:

Məni eşqin dərdi sındırır,
Amma soruşmayın ki, kimin eşqidir?
Mənə ayrılığın zəhərin verdi,
Amma soruşmayın ki, onu kim verdi ?

Mich hat der Schmerz der Liebe gebeugt,
Fragt nicht, für wen?
Nur was das Gift der Trennung gewicht,
Fragt nicht: durch wen?

II FƏSİL

F.FON BODENŞTEDTİN MİRZƏ ŞƏFİ HAQQINDA XATİRƏLƏRİ

II.1. M. Şəfinin məhəbbəti haqqında

F. fon Bodenştedtin Mirzə Şəfi ilə bağlı xatirələri görkəmli şairimizin həyatının yetkin dövründə dünya-duyumunun və dünyagörüşünün spesifikasını açıqlamaqla yanaşı dolayısı ilə onun deyim özünəməxsusluğunu da üzə çıxarır ki, bu gələcəkdə almanca nəşr olunmuş «nəğmələr»in identifikasiyası ilə bağlı kompleks araşdırmalar prosesində mühüm rol oynaya bilərlər. Buna görə də bu xatirələrin əsas məqamlarını oxucuların diqqətinə çatdırmağı lazım bilirik.

F. fon Bodenştedt Mirzə Şəfidən soruşur: Mirzə aşıq olmusan?

-O başını yırğaladı və təzədən başladı, mənə Hafizdən idi.

Məhəbbətin qəmli sonsuz yoluna ayaq basanda,
Yalnız taparsan qaçılmaz ölümdə təsəlli!

Vertriffst Du den Pfad der Liebe, den trüb unendlichen.
Findest du Trost nur im Tode, dem unabwendlichen!

O, rübaini axıra qədər deyərək əlavə edir ki, yox, o sevməyib, amma bir dəfə heç kimin aşıq ola bilmədiyini kimi eşqə düşübmiş.

Sonradan avropalılara xas bir arxayın biganəliklə F. fon Bodenştedt əlavə edir ki, o heç də hörmətli Mirzənin məhəbbət sirlərini tədqiq etmək üçün özünə əziyyət verməyib. «Biz gecəni yarıya qədər oturduq və mənim sönməyən həvəslə marağıma tabe olan qulaqlarım onun ağzından asılıb qalmışdı».

M.Şəfi ilk sevgilisi, Gəncə xanı İbrahimin qızı Züleyxanı vəsf edir, onun gözəlliyini, qamətini və zülfünü, rayihəsini, nəfəsini elə təsvir edir ki, bunu avropalılar çətin başa düşürlər. Mirzə Şəfi öz sevgilisini Şirazın qızıl gülünə bənzədir. Altı ay onu gecə-gündüz ay işığında gözləyir. O, ehtyatlı tərpnər, çünki İbrahim xan duyuq düşmüşdü. İbrahim xan Tiflisə oradakı knyazlarla ruslara qarşı mübarizənin detallarını müzakirə etməyə gedir. Bu da M.Şəfiyə fürsət verir ki, bir az asudə davransın.

İki saat həmişəki yerdə gözləyib uzaqlaşmaq istəyəndə bir nəfər ağ çarşabda ona yaxınlaşır və onun arxasınca getməyi xahiş edir. Mirzə «baş üstə» deyib təhlükəsiz bir yerə getməyi qərara alır.

Bu məqamda F.fon Bodenştedt özünü saxlaya bilməyib M.Şəfidən soruşur:

-Bu yəqin Züleyxanın özü imiş, hə?

M.Şəfi isə cavabında bildirir ki, bu, necə ola bilərdi, elə indicə batmış günəş təzədən doğa bilərdimi? Züleyxa özü gəlsəydi, bu, axşam və ya gündüz olmadan günəşin doğmasına bənzərdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mirzə Şəfinin F.fon Bodenştedt tərəfindən «diktofon» dəqiqliyi ilə qeydə alınmış düşüncələri, xüsusilə deyim tərzini onun şairliyini sübhə altına alan tədqiqatçıların konsepsiyalarının əsassızlığını sübut edir. F. fon Bodenştedtin xatirələrindən belə bir dəqiq nəticəyə gəlmək olar ki, a) Mirzə Şəfi sinədəftər imiş, yəni Şərq poeziyasının saysız-hesabsız nümunələri ilə tanış imiş; b) yüksək bədahətən şeir demək bacarığına malik imiş; c) onun ifadə tərzini, yüksək səviyyədə cilallanmış üslubu uzun illər boyu bədii yaradıcılıqla məşğul olmasından xəbər verir.

Avropalıların «naş» müdaxiləsindən sonra Mirzə Şəfi şərab içib sözüne davam edir: bu, Züleyxanın kənizi idi. Onun adı Fatma idi. Fatma dedi ki, sənün şerlərin mənim xanımımın ürəyinə yatıb, ümidini üzmə. Amma mənim xanımım bura gəlməyimdən xəbərsizdir. Sadəcə olaraq o, atasından çəkinir.

Fatma Mirzə Şəfiyə bir bəd xəbər də çatdırır: Avar xanı Əhməd Züleyxaya elçi göndərir. Fatma ayrılanda Mirzə Şəfiyə deyir ki, sabah əzan vaxtı görtün və nəğmə oxu, bu onun xoşuna gələcək və sən sübut edərsən ki, qızıl gülün butasına daha çox layiqsən.

Mirzə Şəfi Fatimaya çoxlu hədiyyə verir, saatını və pul kisəsini ona bağışlayır.

Həmişə olduğu kimi M.Şəfi öz möcüzəli durumunu tutaraq oxumağa başladı:

Tikan etirazın nişanəsidir,
Pis niyyətin və qəzəbin nişanəsidir,-
Odur ki, çalışır vüsala çatsın,
O da tikan işarəsin mənə ötürür.

Ancaq gülün butasını mənə verir,
Mənə əllə işarə edir bakirə qız kimi -.
Belə deyirlər ki, gül xeyrlidir,
Ancaq sadıq olasan gərək fikirdə.

Ancaq qızıl gül boynunu bükür ki,
Bakirə qız kimi mənə əyilsin,
Beləcə coşur mənim qəti ümidim,
Belədir yəqin məhəbbətin özü!

Der Dorn ist Zeichen der Verneinung,
Des Mißgefällens und des Zornes, -
Drum widerstrebt sie der Vereinigung,
Reicht sie das Zeichen mir des Dornes.

Doch wirft die Knospe einer Rose
Die Jungfrau mir als Zeichen hin,
So heißt das: günstig steh' n die Loose,
Nur harre noch mit treuem Sinn!

Doch beult den Kelch der Rose offen.
Die Jungfrau mir als Zeichen dar,
So ist erfüllt mein kühnstes Hoffen
So ist die Liebe offenbar! (s. 66).

Mirzə Şəfi bu şeirdən sonra söhbətinə davam edib deyir ki, ertəsi gün Fatma ilə sözləşdiyi yerdə görüşə gedir. O həmin gün bir şeir yazdığını, onu 20 dəfə öz-özünə oxuduğunu deyir. Sonra hamama getdiyini və başını qırxdırdığını da əlavə edir. Həmin şeiri səliqə ilə badam qabığına büküb damın üstünə atır, istəklisi Züleyxaya göndərir. Beləliklə, F. fon Bodenştedt istər-istəməz ən azı Mirzə Şəfinin şair olmasını etiraf etməyə məcbur olur (s. 67).

Qamətinə çatmaz mələk qaməti,
Gözün maral gözündən də qəşəngdir?,
Şiraz küləyinin gətirdiyi meh,
Nəfəsinin ətrilə, gülüm, yarışa bilməz?

Dəhanından qopan kəlmə yanında,
Nədir ki, Hafizin şirin nəğməsi?
Gülün butası, bülbülün nəğməsi,
Nədir ki, gül dodaqların yanında?

O günəş, o ay, o ulduzlar bütün,
Heyran olurlarını gül camalına?
Mən nəğməmlə, qəlbimlə, özümlə birgə
Əzəmətinin quluyam, camalını vəsf edənəm.

Wo ist der Wuchs der Pinie, das Auge der Gazelle,
Wohl gegen Deinen schlanken Wuchs und Deines Auges
Helle?
Was ist der Duft, den Schiras' Flur uns verhaucht mit den

Verglichen mit der Düste Hauch, bei Deinem Mund
entschwinden?

Was sind die süßen Lieder all, die uns Hafis gesungen,
Wohl gegen Eines Wortes Ton, aus Deinem Mund
entklungen?

Was ist der Rosen Blütenkelch, d'ran Nachtigallen
nippen,

Wohl gegen Deinen Rosenmund und Deine Rosenlippen?
Was ist die Sonne, was der Mond, was alle Himmels
Sterne,

Sie glühen, zittern mir für dich, liebäugeln aus der
Ferne!

Was bin ich selbst, was ist mein Herz, was meines Liedes
Töne?

Als Sklaven Deiner Herrlichkeit, Lobsinger Deiner
Schöne?

Böyük sənətkarla canlı ünsiyyət alman səyyahına son
dərəcə güclü təsir bağışlayır. O, bir qədər də ifrata vararaq
söyləyir: Hafiz sənin yanında kimdir ki?! İlahi bir damla,
okeanla müqayisədə nədir ki?! Yeri gəlmişkən, bu sözlər
F.fon Bodenştedtdən Şərq deyim tərzinə yiyələnməyindən
xəbər verir ki, onun gələcəkdə də M. Şəfinin şeirlərini alman
dilinə uğurla çevirməsi üçün zəmin yaradır. Mirzə Şəfi isə
cavab verir ki, bu hələ başlanğıcdır. Əsl məhəbbət şeirləri hələ
sonra olacaq.

Müqəddəs eşqinə yaxın gələrək,
Səmimi bir duyğu ilə mən.
Ətmağan edirəm sənə bununla,
Bu xoş rahiyyəli şeir çələngin,
Götür onu, ya sevinclə, qəzəblə,
Ürəyinə səp, ya da qıda ver,
Qönçə, buta və ya bir tikan kimi.
Gözləyirəm sənəin hə cavabını!

Mit züchtigem, mit treuem Sinn,
Nah ich der Liebe Heiligthume,
Und werfe dieses Lied Dir hin,
Dies duftige Lied, als Frageblume!
Nimm es in Freude oder Zorn hin,
Gib Tod dem Herzen oder Nahrung,
Wirf Knospe, Rose oder Dorn hin,
Ich harre Deiner Offenbarung!(s. 68).

M.Şəfi deyir: O, gülümsəyərək mənə bir buta tulladı, ilk dəfə onun sifətini gördüm və onun bütün daxili gözəlliyi məni valeh etdi. Füzulinin dediyi kimi:

Canı canan diləmiş verməmək olmaz, ey dil. (11; s.68)

Sonra Mirzə Şəfi qeyd edir ki, bütün dostları və tanışları ya ona olan məhəbbətdən, ya da İbrahim xana olan nifrətdən ona rəğbət bəsləyirdilər.

Bu hadisədən altı ay keçir. İbrahim avar xanı Əhməd xanla geri qayıdır, bu münasibətlə, həmçinin Əhməd xanın Züleyxaya nişanlanması ilə bağlı şənlik məclisi qurulur. Buna görə Züleyxa şairlərin məclisinin təşkil olunmasını arzu eləmişdi. Mirzə Şəfi də daxil olmaqla məclisə 20 şair dəvət olunmuşdu.

M.Şəfi sirrini erməni Akimə açır. Şənlikdən qalib çıxsaydı onun köməyi ilə Züleyxanı Şamaxıya qaçıрмаq istəyirdi. Buradaca bir cümləyə xüsusi diqqət vermək lazımdır: «Sən haykların hiyləgərliyini bilirsən də?!» Fatma qızıl toplamışdı, bu iş üçün erməniyə verəcəkdə. Məclis başlamazdan əvvəl İbrahim xan başının dəstəsi ilə (7 nəfər) ova çıxır, sərkərdələr də silahlanmış onlarla gedirlər.

Sonra məclis qızıdır. M. Şəfi gənc olduğu üçün axırda çıxış edir.

Nə mavi göydəki mələklərlə,
Nə də ətirli çəmənlərdəki qönçə ilə,
Heç əbədi günəş nuru ilə,
Gözəlim Züleyxanı dəyişməyəm!

Çünki mələyin qəlbində yoxdur məhəbbət,
Qönçələr də olur həmişə tikanlı,
Günəşin nuru isə gecə yox olur,
Onların heç biri Züleyxa olmaz.
Cahanda tapmadım,
Züleyxamın baxışlarını.
Gözəl, tikansız, əbədi eşqlə,
Yalnız özü ilə müqayisə oluna bilər!

Nicht mit Engeln im blauen Himmelszelt,
Nicht mit Rosen auf duftigem Blumenfeld,
Selbst mit der ewigen Sonne liebt.
Vergleich' ich Zuleicha, mein Mädchen nicht!

Dann der Engel Busen ist liebe leer,
Unter Rosen drohen die Dornen her.
Und die Sonne verhüllt des Nachts ihr Licht:
Sie alle gleichen Zuleicha nicht!

Nichts finden, so weit das Weltall reicht,
Die Blicke, was meiner Zuleicha gleicht-
Schön, dornlos, voll ewigem Liebesschein,
Kann sie mit sich selbst nur verglichen sein!

Burada o sözünü kəsir. Ancaq M.Şəfi uzun xahişdən sonra şeir söyləməkdə davam edir. M.Şəfi yarışdan qalib çıxır. Tez evə qaçır. Onlar (M.Şəfi, Züleyxa, Fatma, Akim) səhər açılanda karvana qoşularaq qaçırlar. Yolda Fatma Akimi sevdiyini etiraf edir. Bu da Züleyxanı çox əsəbləşdirir.

Üç gündən sonra güclü tufan qopur və leysan yağış yağır. Akim qadınları özü ilə götürüb yaxınlıqdakı kəndə gedir. Qızlar atlardan düşəndə Əhmədin adamları Akimi tanıyır. Yarım saatdan sonra qızlar artıq onların əlinə keçmişdi. M.Şəfinin

ayaqlarına vurulan zərbələri uzun müddət xatırlayaraq onda bu sərgüzeştdən ancaq şirin xatirələr qaldığını deyir.

Bir zaman illər ötcək,
Həyat öz axarı ilə sona yetcək,
Xatirələr ulduzlara dönccək,
Artıq ömrün xəzani gələccək.

Und steigen auch in der Jahre Lauf,
Wenn der Tag des Lebens vollbracht ist,
Erinnerungen gleich Sternen auf:
Sie zeigen mir, daß es Nacht ist!..

Sonra 81-ci səhifədə F. fon Bodenştedt yazır ki, qışda iki alman Tiflisə gəlir: K. və R., onlardan biri təbiətin tarixi, o birisi isə linqvistika və əntiq şeylərlə məşğul olurdu. M.Şəfi F. fon Bodenştedtə həftədə üç dəfə axşamlar dərş keçirdi. M.Şəfi „Divani hikmət“ (Divan der Weisheit) Tatar (Azərbaycan – F.V.) və fars dillərini öyrənməyə başqa adamlar da gəlirdi. Yeri gəlmişkən, Mirzə Şəfi avropalılara onlar üçün xarici olan Şərq dillərinin öyrənilməsinin son dərəcə orijinal meto-
dundan istifadə edirdi: dil onun üçün tək cə gündəlik ün-
siyyətc vasitəsi yox, eyni zamanda tamamilə fərqli düşüncə
tərzinə malik Avropa ziyahılarını Şərq mədəniyyətinin
dəyərlərini aşılamaq forması idi. Həmin divanda M. Şəfi şeir
deyərdi, sonra onun poetik və semantik təhlilini verərdi.

Mən şeir dedicə,
Qızların sevincdən ürəyi titrər,
Çünki sözlər mirvari tək,
Elə bil ipək saplara düzülər,
Oradan ətir qalxar.
Hurinin nəfəsi tək,
Bizim Züleyxaya hədiyyəmiz,

O gül çələngindən gələn ətirtək.
Bilirsinizmi, bu müdriklik hardandır,
O mənə sağlam verilib,
Mən onu sevgilimin gözündən oxumuşam,
Və onu sözlərlə doldurmuşam,
Heyrətdir, mənim nəğmələrim,
O qədər hikmətlə dolu səslənmə,
Ağzımdan çıxan hər bir kəlmə,
Gözəlin vəsfidir, elə səslənir.
O, Cəmşidin qədəhi kimi,
Acılığın mənbəyidir.
Məni açan ovsunçu kimi,
Müdriklikdir, bir də təcrübədir.
Və deyir, dinmə, oxuma,
Füsunkar ahənglə,
Bu eşitdiyin mənim nəğməmdir,
Gözəllik qədəhimdir o.
Sing ich ein Leid, hüpfst freudereich,
Das Herz der jungen Mädchen.
Denn Perlen sind die Worte gleich,
Gereicht auf seidnen Fädchen.

Und Düfte steigen auf daraus,
Von Höreris Hauch getränkte-
Gleichwie aus jenem Blumenstrauß,
Den mir Suleicha schenkte.
Erstaunt nicht, dass des Sängers Mund,
So Herrliches vollbringe,
Und das die Weisheit hier den Mund.
Mit Jugendtollheit schlinge?
Wißt ihr, wer mir die Weisheit gab?
Sie kam vom rechten Orte,
Ich las sie ihren Augen ab,
Und hüllte sie in Worte!

Was Wunder, wenn so anmutvoll,
Auch meine Lieder tönen,
Ist doch, was meinem Mund entguoll,
Ein Abglanz nur der Schönen!
Sie ist dem Becher Oshemschied gleich,
Ein Guell der Offenbarung,
Der mir erschließt in Zauberreich,
Der Weisheit und Erfahrung.
Und sagt: erklingt nicht mein Gesang,
Von wunderbaren Tönen?
Und ist nicht meines Liedes Gang,
Leicht wie der Gang der Schönen?

83-cü səhifədə bu şeirdən sonra F. fon Bodenştedt yazır ki, M.Şəfinin şeirləri ərəb kəlmələri ilə dolu olardı, ona görə onları başa düşmək çətin idi. Özü də o, həmin sözləri izah etmirdi, bizim ixtiyarımıza buraxırdı. Sonra bizim hər birimiz bir hikmətli əhvalat danışmalı idik. Xarici dillərin tədrisi metodikası sahəsində Mirzə Şəfinin orijinallığı bu epizodda özünü bir daha büruzə verir. Hər şeydən əvvəl Mirzə Şəfi avropalıları «danışdırır», yəni onların tək-cə məişət ünsiyyəti səviyyəsində yox, sivilizasiyaların dialoqu baxımından formalaşmasına meydan açır. Müdrik sənətkarımız ümumdünya mədəniyyətinin təşəkkülü prosesində ziyalıların «dil tapmasının» zəruriliyini sövqi-təbii ilə bizdən çox-çox əvvəl dərk etmişdi. M.Şəfi bunlara qulaq asıb bizi qiymətləndirirdi. Ağzımıza gələn hikmətli sözü ustad o saat nəzmə çəkirdi. M.Şəfi bir dəfə bizlərdən birinin məhəbbətlə bağlı hikmətli sözünə bir şeir qoşdu:

Mənim qəlbim səninlə,
Necə ki, asiman günəşə boyanır.
Sən ona işıq verirən, o isə sənsiz,
Zülmət qaranlıqda ilişib qalır.

Dünya öz işığını,
Qaranlıq onu bürüyən kimi yayır.
Ona günəş baxan kimi,
Bildirir ki, gözəlliyi nədədir.

Mein Herz schmückt sich mit Dir wie sich,
Der Himmel mit der Sonne schmückt –
Du gibst ihm Glanz, und ohne Dich,
Bleibt es in dunkle Nacht entrückt.
Gleichwie die Welt all ihre Pracht,
Verhüllt, wenn Dunkel Sie umschließt,
Und nur, wenn ihr die Sonne lacht,
Zeigt, was sie Schönes in sich schließt.

F. fon Bodenştedt soruşanda ki, bu sənin nəğməndir, o deyib „yox“ və şeirin ardını söyləyib:

Nəğməni yaradan sənsən, sən,
Mən onu libasa geyindirirəm,
Sən təmiz mərməri mənə verirən,
Mən ona əlimlə surət həkk edirəm

Sən ruh verirən, fikir verirən,
Mən isə onlara anlam verirəm,
Tez-tez olur ki, çatışmayan şeyi,
Doldururam onu daşana qədər.

Du bist der Eizeuger des Liedes,
Ich tue ihm bloß das Gewand an-
Du lieferst den Marmor, der reinen,
Ich lege die bildende Hand an-

Du gibst den Geist, den Gedanken,
Bei mir kommt es bloß auf Verstand an.
Selbst der mangelt oft, und mit Tollheit,
Füll ich das Maß bis zum Rand an? (11; s. 84)

Mirzə Şəfi avropalı ziyalıların düşüncələrinə spesifik Şərq «libası geyindirməklə» paradoksal şəkildə bəşər nəslinin dünyadərkinin invariantlığını və universal xarakterini üzə çıxarmışdır ki, humanitar fikir yalnız XX əsrdən XXI əsrə keçid dövründə bu həqiqəti dərk etmişdir.

M.Şəfinin divanında iştirak edənlərdən biri İrandan idi. O, gürcü gözəlinə vurulmuşdu. M.Şəfinin şeirlərini dinləyərkən onlara valeh olduğunu deyəndə M.Şəfi minnətdarlığını bildirir və İranda olarkən şahın vəziri ilə görüşünü xatırlayır. M.Şəfi vəzirlə söhbətindən bir epizodu təsvir edib deyir ki, o, həmişə həqiqəti açmağa çalışır.

Mən dedim: Mən sənə deyirəm, nə hiss edirəm,
Mən heç vaxt boşboğazlıq etmirəm,
Mən dəyirmanın çax-çaxını eşidirəm,
Ancaq üyüdülmən unu görmürəm.

Ich sprach: Ich will Dir sagen, was ich fühle,
Ich mach es Dir kein Hehl –
Ich höre das Geplapper einer Mühle,
Doch sehe ich kein Mehl!

II. 2. F. fon Bodenştedt M.Şəfinin dünyagörüşü haqqında

M. Şəfinin dünya haqqında təsəvvürlərinin genişliyi, biz hətta deyərdik, qloballığı F. fon Bodenştedt tərəfindən təsvir olunmuş aşağıdakı epizodda özünü biruzə verir: M.Şəfi dəqiq bilirdi ki, Qərbə necə getmək olar. Qara dənizdən, ya da Moskva üzərindən, hərçənd ki, müəyyən edə bilirdi, dəvə, fil və ya eşşəklə. Amma çox dəqiq bilirdi ki, Qərbdə üç böyük xalq yaşayır: nemsə (alman-F.V.), ingilis, fransız“.

Qeyd edək ki, A.Bayramov bu hissənin tərcüməsində bir dəfə yanlışlığa yol verib, qərbi səhvən şərq kimi təqdim edib (4; s. 83).

M.Şəfi bu xalqların adət-ənənələri haqqında da geniş təsəvvürə malik idi. Kitabın 8-ci fəslində M.Şəfi ona bağışlanan iki üzqırxan ülgücün yüksək keyfiyyətdə olmasından razılıqla danışıq. 89-cu səhifədə F. fon Bodenştedt yazır ki, M.Şəfi bir gəncə ona məktub göndərərək ülgüclərə görə təşəkkür etmişdir. Məktub bu sözlərlə bitir: «Blumen vor Deine Füße. Mirza Schaffy» (Sənin ayaqlarına gül dəstəsi. Mirzə Şəfi). Kitabın 9-cu fəslə «Müdrəklik divanı (məktəbi)» adlanır. F. fon Bodenştedt divanın növbəti məclisində M.Şəfi-dən soruşur ki, Qərbin ağıllı adamları niyə sizi axmaq hesab edirlər?

M.Şəfi isə cavabında deyir ki, sizdən təzə nə öyrənə bilərəm ki, mən deyənləri təkrar edirsiniz. Bunu deyib dəftər-qələm hazırlamağı xahiş edir və aşağıdakı şeiri söyləyir:

Mən gülümmü, şikayətlənimmi,
İnsanların böylə axmaqlığına!
Həmişə yalnız özgəsini təkrarlamağa,
Öz dediklərini isə eşitməməyə!

Xeyir mən istedadı vəsf edirəm,
Dünya axmaqlardan xali deyil,
Çünki müdrək kəlmələr,
İzsis bu dünyadan silinib gedər!

Soll ich lachen, soll ich klagen,
Dass die Menschen meist so dumm sind,
Stets nur Fremdes wiedersagen.
Und in Selbstgedachten Stumm sind!
Nein, den Schöpfer will ich preisen,
Dass die Welt so voll von Thoren,
Denn sonst ginge ja der Weise,
Klugheit unbemerkt verloren!

Bundan sonra „çox hörmətli müəllimi“ ilə (F. fon Bodenştedt belə yazır-F.V.) F. fon Bodenştedt arasında maraqlı mükə-

limə baş verir. Mükəlimə qadın gözəlliyinə, şərq-qərb əlaqələrinə həsr olunub. Qadınların hikmətə baş əydiklərindən söz açan M.Şəfi deyir:

«Qadınlar hər yerdə müdrikdir. Onların hökmü böyükdür, bunu axmaqlar qanmaz. Onların gözləri bütün həqiqi müdrikiyin və gözəlliğin ifadəsidir. Onları vəsf edən ölmez olur, cənnətin zövqünü alırlar. Qadınları vəsf edən ən balaca nəğməkar inamın ən böyük binasını dağidar və ən balaca qızcağız kilsələrin ən qədim özüllərini rüsvay edir.» Bu zaman F. fon Bodenstedt deyir: axı sən mənim sualıma cavab vermədin. M.Şəfi: «Sən ağıllı danışırıydın. Sözlərimiz sənin ruhunda qığılcım yaratdı. Yaz, mən sənin üçün deyirəm!» Sonra, o bir silsilə gözəl şeir oxudu. Onların bir qismini mən almancaya çevirib aşağıda verirəm.

Mirzə Şəfinin inam dünyası:

Müəllimim Hafizdir, qibləm mey,
Mən sevirəm yaxşı insanları, bir də ruh verən içkiləri,
Odur ki, meyxanələrin vurğunuyam,
Və siz mənə müdrik deyirsiniz.
Mən gələndə Siz deyirsiniz, müdrik gəldi,
Mən gedəndə Siz deyirsiniz, müdrik getdi,
Mən olmayanda Siz deyirsiniz, hamı müdrik,
Mənimlə birgə Siz də vurun, müdrik kimi,
Qədəhləri-qədəhlərə, tanrıdan da ricam budur,
Həmişə qəlbimi və yolumu o, düz yönəltsin,
Məsciddən və bütün günahlardan məni qorusun.
Qəlbimi eşqlə doldursun, yolumu meyə salsın,
İnsanların qanmazından, axmaqlığından qaçırım,
Varlığımın mənasını şərab qədəhində tapıram,
Sevgilimin gərdəhində mən öz dünyamı görürəm,
Gözlərinin atəşində yangımı söndürürəm,
Ah, fərəhim, hissəm, oh, sonsuz inamım,
Məni alovlandıran şərabdır, ağılımı başımdan alır,

Sevgilimlə qol-boyun sarınıb,
Baş-başa qalib öləydim, amin (s. 97).

Mein Lehrer ist Hafis, mein Bethaus ist die Schenke,
Ich liebe gute Menschen, und stärkende Getränke,
Drum bin ich wohlgelitten in den Kreisen
Der Zecher, und Sie nennen mich den Weisen.
Komm ich-da kommt der Weise! Sagen Sie;
Geh ich – schon geht der Weise! Klagen Sie;
Fehl ich – wo steckt der Weise? Fragen Sie;
Bleibe ich – in lustiger Weise.! Schlagen Sie;
Laut Glas an Glas. Drum bitte ich Gott den Herzen
Dass er stets Herz und Fuß die rechten Pfade lenke,
Weitab von der Moschee und allen Bonzen fern
Mein Herz zur Liebe führe und meinen Fuß zu Schenke,
Dass ich dem Wahn der Menschen und ihrer Dummheit ferne,
Das Rätsel meines Daseins im Becher Weins ergründe,
Am Wuchse der Geliebten des All umfassen lerne,
An ihrer Augen Glut zur Andacht mich entzünde,
O wonniges Empfinden! O Andacht ohne Ronnen!
Wenn Kolichie Feuerwein mir Mark und Blut durchdrungen,
Ich die Geliebte halte und sie hält mich umschlügen,
Beseligt und beseligend – so möchte ich sterben, Amen!(s. 97)

Bir mirzə mənə üz tutub dedi:

- M.Şəfi, sən şahı necə qiymətləndirirsən?
- Doğrudanmı, o anadangəlmə müdrikdir? Doğrudanmı, onun baxışı da qulaqları kimi böyükdür?
- O da sizin kimi ağıllıdır.
- Sizin sahib olduğunuza sahibdir.
- O bilir ki, xalq kar və kordur,
- Və bu nadanlıqdan o istifadə edir (s. 97).

Sonra M.Şəfi Züleyxanın gözəlliyini vəsf edir:

Sənin zərif ayaqlarını görəndə,
Ey gözəl nazənin, başa düşmürəm,
Bu qədər gözəllik səndə hardandır!
Sənin kiçik əllərinə baxanda,
Ey gözəl nazənin, başa düşmürəm,
Yarama məlhəm olurlarmı!
Sənin qönçə dodaqlarına baxanda,
Ey gözəl nazənin, başa düşmürəm,
Onlar öpüş verməyə bilərmilə!
Sənin ağıllı gözlərinə baxanda,
Ey gözəl nazənin, başa düşmürəm,
Necə də eşqdən alışıb-yanır!
Hiss edirəm, bax insan mərhəmətlə,
Ey gözəl nazənin, mənim tək,
Sevə bilməz səni, inanki heç kəs!
Dinlə, bu şirin nəğmələri sən,
Ey gözəl nazənin, bil ki, mənim tək,
Məhəbbətdən söhbət açammaz heç kəs!

Seh ich Deine zarten Füßchen an,
So begreife ich nicht, Du süßes Mädchen,
Wie ist so viel Schönheit tragen können!
Seh ich Deine kleinen Händchen an,
So begreife ich nicht, Du süßes Mädchen,
Wie sie solche Wunden schlagen können!
Seh ich Deine rosigen Lippen an,
So begreif ich nicht, Du süßes Mädchen
Wie sie einen Kuß versagen können!
Seh ich Deine klugen Augen an,
So begreif ich nicht, Du süßes Mädchen
Wie sie nach mehr Liebe fragen können.
Als ich fühle – Sieh mich gnädig an!

Wärmer als mein Herz, Du süßes Mädchen,
Wird kein Menschenherz Dir schlagen können.
Hör dies wonnevolle Liedchen an,
Schöner als mein Mund, Du süßes Mädchen,
Wird kein Mund Dir Liebe klagen können!

II.3. M. Şəfi bayram edir

F. fon Bodenştedtin təsvirində M.Şəfi Şərq müdrikləri Ömər Xəyyam, Hafiz, Azərbaycan şairi Vaqif kimi dünyaya nikbin münasibət bəsləyir, «toy bayramdır bu dünyanın əzabı» prinsipindən çıxış edir, fələyin min-bir əzabını sevinc hissi, bayram əhval-ruhiyyəsi ilə qarşılayır.

M.Şəfinin sevinci və bayram ovqatı aşağıdakı şeirlərlə belə təcəssüm olunur:

O günü yad etdik, Çox uzun bir bədə ilə. İbadət evindən qədəhə qədər, Xeyli yol qət etdim!	Jenem Tag zum Gedächtnis, Sei ein langer Trunk gemacht! Wo vom Bethaus in die Schenke, Ich den ersten Sprung gemacht!
Ağlımı itirdim, lap dəli oldum, Qartıyıb-qocalıb lap əldən düşdüm, Ancaq şərab, nəğmə, bir də məhəbbət, Hər üçü qəlbimi cavan eylədi. İç Mirzə Şəfi, xumarlan, Eşqdən, nəğmədən, bir də şərabdan	War verdummt in blinder Demuth War gealtet wie ein Greis- düşdüm, Aber Wein, mein Gesang und Liebe, Hat mich wieder jung gemacht. Trink Mirza Schaffy berausche. Dich in Lieben, Sang und Wein,

Yalnız sənin eşqin qaynayıb- Nur im Rausch sind deine
coşur, Lieder
Sənin nəğmələrin hey aşıb- So voll Glut und Schwung
daşır (s. 83). gemacht

M. Şəfi üçün eşq iztirab qaynağı olmaqla yanaşı, həyat eşqini yüksəldir, mənəvi dəyərlərə inanc hissini artırır.

Uşaq, sən nədən belə qorxursan,
Nədən qorxa-qorxa addım atırsan?
Sənin saçlarına əl uzadanda mən,
Öpmək istəyirəm səni ürəkdən,
Mənə nə lazımdır, nə istəyirəm,
Sən, ey nazənin, inan ki mənə,
Çün belə yazılıb tale kitabım,
Əvvəldən mənimki belə gətirib.

Bəli, tam əminliklə inanıram mən,
Allaha, Qurana inanıram mən,
İnanıram bütün varlığım ilə mən,
Səni sevəcəyəm, sevə bilərəm.
Başqalarının lənətlədiyi şey,
Mənim əleyhimə və sevgim olar,
Çün belə yazılıb tale kitabım,
Əvvəldən mənimki belə gətirib.

Sevgim sənə aydın olmazsa?
Dərdini, qəmini gülüşlə dağıt!
Çün dolsun gərək boşluqlar,
Mənim bu məğrur ürəyimdəcə.
Soruşursan düşünürəm, ya axtarıram,
Başqa birisini sevmək üçün mən,
Çün belə yazılıb tale kitabım,
Əvvəldən mənimki belə gətirib.
Sən indi vüsala ümidlisənmi,

Uzun bir yol keçib gələndən sonra.
İndi əlindədir, götür necə var,
Mənim bu yazıq könlümü barı.
Başqa yerdə sən axtarma,
Götür, sev məni, sevə bildikcə,
Çün belə yazılıb tale kitabım,
Əvvəldən mənimki belə gətirib.

Bu ətirli nəğməni oxu,
Onun cazibəsinə özün hakim ol-
Belədir Cənnətin havası,
Artıq yer üzünü bürüyüb o da!
Orda başqa səadət axtar,
Amma burada bir-birimizi sevak,
Çün belə yazılıb tale kitabım,
Əvvəldən mənimki belə gətirib.

Səhər küləyinin ətri kimi,
Titrəyir qönçələr, titrəyir güllər.
İstəkli körpənin ürəyi əsir,
Şərqimin ətrindən, nəğmələrindən
O qoruyur mən axtardığım,
Məni ona bağlayan telləri.
Çün belə yazılıb tale kitabım,
Əvvəldən mənimki belə gətirib.

Kind, was tust Du so erschrocken,
was hebt schüchtern sich Dein Fuß?
Faß ich tändelnd Deine Locken,
Naht mein Mund sich Dir zum Kuß –
Was ich biete, was ich suche,
Lass Dich's, Mädchen, nicht betrüben:
Denn so steht's im Schicksalsbuche
Mir urzeitlich vorgeschrieben
Ja, voll hohem Glauben bin ich,

Glaub, an Allah und Koran!
Glaub, dass ich Dich hersinnig
Lieben muss und lieben kann!
Andern ward ihr Loos zum Fluche –
Mir zum Gegen und zum Lieben,
Denn so steht's im Schicksalsbuche

Mir urzeitlich vorgeschrieben!
Beut die Liebe Dir Bedrängnis?
Scheuche lächeln Angst und Pein!
Denn erfüllt muss das Verhängnis,
Meines stolzen Herzens sein!
Ob ich sinne, ob ich suche,
Keine andre kann ich lieben,
Denn do steht's im Gedächtnisbuche

Mir urzeitlich vorgeschrieben!
Hoffst Du eins auf Belohnung,
Nach vollbrachter Erdenbahn,
Nimm Dich selbst auch hier voll Schonung
Meines armen Herzens an!
Keines Andern Minne suche!
Füge, zwing Dich, mich zu lieben:
Denn so steht's im Gedächtnisbuche
Dir vorzeitlich vorgeschrieben.
Nimm dies duftige Lied und lies es,
Lausche seinem Zauberton –
Es verheißt des Paradieses,
Seligkeit auf Erden schon!
Anderes Glück dort oben suche
Doch hienieden lass uns lieben:
Denn so steht's im Schicksalsbuche
Mir vorzeitlich vorgeschrieben.
Wie vom Hauch des Morgenwindes
Sich der Kelch der Rose regt,
sei das Herz des lieben Kindes,

Von des Liedes Hauch bewegt!
Sie gewähre, was ich suche,
was mich toll zu ihr getrieben:
Denn so steht's im Schicksalsbuche
Ihr urzeitlich vorgeschrieben. (s. 100.)

Mirzə Şəfi öz xoşbəxtliyini belə vəsf edir:

Mən xoşbəxtlər xoşbəxtiyəm! Ancaq,
Yer kürəsi öz axmaqlığından fırlanır,
Hər kəs bir cür xoşbəxt olur,
Bu, gün kimi aydıdır, hər kəs öz yolun gedir.

Keşiş öz canının hayında,
Elə bilir səma onu belə yaradıb,
Yer üzündə etdiyi hərəkətləri,
Tanrı özü onu belə yaradıb.

Qəzəblə insanlara şeyləri verib,
Özü də bilmədən onlar necədir.
Mən sevgilimin ayaqlarına yıxıllam,
Yazıram mən indi bu nəğmələri,

Baxaraq sevgilimin gözlərinə,
Şərab görürəm, uzanan qədəh görürəm.
Qurtum-qurtum onu içirkən,
Fikirləşirəm, bu dünyada
Şərab, bir də sevgi cənnət payıdır.

Ich Glücklicherster der Glücklichen! Derweil
Die Welt sich um sich selbst um Dummheit dreht,
Und jeglicher auf seine Art dem Heil,
Das offenbar liegt, aus dem Wege geht,
Derweil der Mönch den eigenen Leib kasteit,
Und wähnt, dass ihn der Himmel einst entschädigt

Für die auf Erden wundergeriebnen Knie –
 Derweil der Pfaff vom Jenseits prophezeit,
 In frommer Wut den Leuten Dinge predigt,
 Von denen er so wenig weiß wie sie.
 Knie ich zu meines Mädchens Füßen nieder,
 Und schreibe meine wonnevollen Lieder,
 Aus ihren Augen ab. Es perlt der Wein,
 Zuneben mir im funkelnden Pokale;
 Ich schlürfe ihn, in vollen Zügen ein,
 Und denk: es ist in diesem Erdentall,
 Bei Lieb und Wein ein paradiesisch sein! (s.100).

Mirzə Şəfi sözünə ara verəndə F. fon Bodenştedt ona deyir ki, Siz həmişə şərab, sevgi və güldən danışırınsınız. Sizdə dünyagörüşünün rəngarəngliyi və fikir müxtəlifliyi yoxdurmu? M.Şəfi qəlyanına bir-iki qullab vurub ona belə cavab verir:

Mənim şeirlərim sənə xoş gəlmir, çünki,
 Guya mən həmişə eyni şeyləri oxuyuram?
 Yalnız gülü, baharı və məhəbbəti,
 Bülbülləri və şərabi vəsf edirəm?
 Məgər olar ki, şair,
 Yalanı, gecəni, lampanı vəsf etsin-
 Və ya daima nəğmə oxusun,
 Yalnız günəşin əbədi işığından?
 Mən isə bir günəş tək,
 Nəğmələrimlə işıq saçırım,
 Çünki mən gözəllik aşığıyəm,
 Heç vaxt təkrar etməyəm.
 Qoy başqaları vəsf etsin,
 Mübarizəni, məscidi və zadəganlığı,
 Ancaq gülü, şərabi, məhəbbəti,
 Mənim nəğmələrim vəsf etməlidir.

Ey, Mirzə Şəfi, necə gözəl,
 Ətir saçır sənənin bu nəğmələrin,
 Çünki sənənin gözəl şeirlərini,
 Heç vaxt başqa cürə deyə bilməzlər (s.101).

Euch mißfällt mein Dichten, weil ich
 Immer nur das eine singe?
 Nur von Rosen, Lenz und Liebe,
 Nachtigall und Weine singe?

Was ist schöner: dass der Sänger
 Irrlicht, Nacht und Lampe preist –
 Oder dass er von der Einen
 Sonne ew'gem Scheine singe?

Und wie eine Sonne gieß'ich
 Meine Liederstrahlen aus,
 Weil ich immer nur das Schöne
 Niemals das Gemeine singe.

Mögen andre Lieder rühmen,
 Kampf, Moschee und Fürstenglanz
 Nur von Rosen, Wein und Liebe,
 Sollen immer meine Singen
 O, Mirza Schaffy! Wie lieblich
 Duftest aus den Versen her!
 Denn so schön wie Deine Lieder,
 Kann ein anderer keine singen! (s. 101.)

Burada şərq poeziyasına, xüsusilə aşiq şeirinə xas olan bir cəhət var ki, şeirin axıncı bəndində onun yaradıcısı öz adını bir misra ilə həkk edir, bir növ əsərə öz «möhürünü» vurur. Bunu F.fon Bodenştedt çox güman ki, bilməmiş deyildi. Ancaq nədənsə o əsl müəllifi dananda və bu şeirləri sonralar öz adına çıxanda həmin incəliyi unudub.

II.4. Mirzə Şəfi və müasirləri haqqında

Kitabın onuncu fəslində F. fon Bodenştedt A.A.Bakıxanovdan söhbət açır, onun haqqında xeyli məlumat verir və onun „Dağıstan xalqlarının tarixi“ adlı əsərini xatırladır. Sözarası qeyd edir ki, kitab savadlı, ancaq bu ərəzidə yaşayan xalqların çatışmayan cəhətləri qeyd olanmamışdır. Bir dəfə A.A.Bakıxanov divanda hamını valeh edərək, deyir ki, M.Şəfi böyük mütəfəkkirdir. Bu divanda yaxşı əhval-ruhiyyənin yaranmasına səbəb olur. Sədi, Hafız və Füzulidən söz düşür. Başqa bir qrup isə Qurandan danışır. Mübahisə düşür və söhbət çox sürətlə getdiyindən F. fon Bodenştedt qeydlər apara bilmir.

A.A.Bakıxanov özünün «Fatma beim Saitenspiel» (Fatma tar çalır) adlı şeirini F. fon Bodenştedtə verir.¹ Şeiri M.Şəfi də bəyənir və F. fon Bodenştedt onu kitabında çap etdirir.

Deine Finger rühren die Saiten	Barmaqların simlərə toxunur,
Und die Sarien mein Herz,	Simlər isə qəlbimi diləndirir.
Dich gerührt zu begleiten.	Sənə toxunmaq istəyirəm,
Erdenah, Himmelswärts.	Yerdə, göyün üzündə.
Auf dringt es,	Oyanır,
Dich umschwingt es,	Səni titrədir,
Sich um Dein Herz zu rauschen-	Sənin qəlbini oymatmaq üçün-
Dich purst es,	Səni vəsf edir,
Dich umkreist es	Səni dövrəyə alır.
In lufttrinkenem Schwanken,	Hava burulğanında,
Du, Gedanken meines Geistes?	Ruhumun fikirləri,
Geist meines Gedankens?	Fikirlərimin ruhu!

¹ Bu şeiri A.Bayramov tərcümə edərək yuxarıda adı çəkilən kitabda nəşr etdirib.

Wirr gelendet da steh ich

Vor Dir, Deinem Glanze-

Und es ist mir, als seh ich

Weltall, das ganze

Als ob es uns umtanze,

In trunkener Weise,

Kund um uns in Kreise;

Ich zaumle um dich her.

So Erde und Himmel,

In buntem Gewimmel

Durch den Klang

deiner Kehle,

Umzaumeln uns beide,

Du, Freude meiner Seele,

Du, Seele meiner Freude!

Başı durnanlı burda dururam,

Sənin qabağında, parılın önündə-

Elə bil bütün dünyanı görürəm

Elə bil bizi dövrəyə alıb

Ağılla, dumanlı başla,

Hər tərəfdə, hər yanda,

Mən ətrafımı araşdırıram,

Beləcə yeri, asımanı

Rəngarəng şəkildə

Sənin nəğmələrin bizi

ağuşuna alır.

Sən, ruhumun sevinci,

Sən, sevincimin ruhu!

A.A.Bakıxanov ayağa durub gedəndə gələn dəfə özünün „Fars dilinin qrammatikası“ kitabını gətirəcəyini vəd edir. Ancaq o bir neçə həftədən sonra gəlir və “Fars dilinin qrammatikası” əvəzinə „Dağıstanın tarixi“ (1846) kitabının fars dilindən rus dilinə çevrilmiş variantını gətirir. Bu kitabda Xəzər dənizi sahilində yaşayan xalqlar haqqında zəngin məlumatlar verilib. Abbasqulu xan çıxan kimi, M.Şəfi şəraba əl atır. F. fon Bodenştedt müəllimini sorğu-suala çəkir ki, niyə xanın yanında o çaxır içmədi. M.Şəfi F. fon Bodenştedtə başa salmaq istəyir ki, xan mömindir, şərab içmir. Adamların içində M. Şəfi hərəkətinin səbəbini ətraflı izah edə bilmir, Qərb düşüncə tərzini isə şərq ünsiyyətinə xas olan „arifə bir işarə“ prinsipi ilə dərk etməyə imkan vermir. Adamlar çəkilib gedən kimi təzədən sorğu-suala başlayır. Burada M.Şəfi Şərqdə insanlararası münasibətlərin incəlikləri ilə bağlı avropalıları valeh edən biliklərini nümayiş etdirməli olur.

M.Şəfi izah edir ki, xan yaşda ondan böyükdür və vəzifəlidir, içsəydi onun xatirinə dəyərdi. O, qonaq idi. Ona hörmət etməli idi. Bu məqamda M.Şəfi Sədinin „Gülüstan“ından misal gətirir. Orada Zal öz qəhrəman oğluna nəsihət verərək deyir ki, düşmənə qarşı amansız olsun, düşmənin yaxşısı, pisi yoxdur. Bir də görürsən ki, balaca bir bulaqdan elə fəvvarə qopur ki, o, hətta yüklü dəvəni belə ağzına alıb aparır.

Bunu başa düşə bilməyən F. fon Bodenştedt M.Şəfiyə yenə sual verəndə şair: „Sual nə lazımdır“, „gəl içək“ deyib şeirə başlayır:

Ən yaxşı səbəb,
Ən yaxşı səbəb qızıl qədəhdür.
Ən yaxşı ağız,
Ən yaxşı ağız qədəhin ağızıdır.

Der beste Grund ist,
Der goldene Grund des Bechers.
Der beste Mund ist,
Der kluge Mund des Bechers!

F. fon Bodenştedt bir az da irəli gedib M.Şəfini yoxlamaq istəyir.

- Sən müdriksən. Amma bir sualım da var. Gürcülər və ruslar bu qədər içirlər, amma müdrik deyillər.

-Ruslar o qədər də axmaq deyillər. Elə olsaydı, onlar başqa xalqlara necə zülm edə bilərdilər, yumruqla və zorla. Gürcülər isə... (bu şeiri deyir).

Şərabın odundan-alovundan,
Qədəhin sehirkarlığı ucbatından,
Zəhər də qaynayar, ləzzət də olar,
Yaxşı da gəlir, ümumi də gəlir
Onu içib qiymət vermək,
İçənin öz qabiliyyətidir.

Ümumidə dərinə getmək olar.
Axmaq yatar sərxoşluğundan
Biri içir ki, sərxoş olsun,
Biz isə içirik ləzzət almaqçın.

Yüksək zarafatı duyuruq,
Danışırıq mələklər kimi,
Bizim rəngimiz qızarır,
İçirik yalnız keyfimizdən.
Çünki şərab yağışa bənzər,
Palçıq özü ilə palçıq gətirər,
Ancaq yaxşı tarlada bol məhsul olar,
Hamı da ondan xeyir götürər.

Aus dem Feuerquelle des Weines,
Aus dem Zaubergrund des Bechers,
Sprudelt Gift und süße Labung,
Sprudelt Schönes und Gemeines:
Nach dem eignen Wert des Zechers,
Nach des Trinkenden Begabung.
In Gemeinheit tief versunken,
Liegt der Tor vom Rausch bemeistert;
Wenn er trinkt – wird er betrunken,
Trinken wir- sind wie begeistert!
Sprühen hohe Witzessunken,
Reden wie mit Engelzungen,
Und von Glut sind mir durchdrungen,
Und von Schönheit sind wir trunken!
Denn es gleicht der Wein dem Regen
Der in Schmutze selbst zu schmutz wird –
Doch auf gutem Acker Segen,
Bringt und Jedermann zu Nutz wird (s. 106).

Bu qeydlər M.Şəfinin dərin elmi savadı, yüksək intellektual səviyyəsi, geniş diapazonlu fəlsəfi təfəkkürü ilə seçilən bir ziyalı olduğunu bir daha göstərir.

12-ci fəsildə M.Şəfi F. fon Bodenştedtlə arasındakı söhbətləri şərh edir. Burada M.Şəfi Hafizdən bir neçə şeir deyir. Qadınların sədaqətindən, kişilərin müdrikliyindən danışır (4; s. 48, 49).

13-cü, 14-cü və 15-ci fəsillərdə F. fon Bodenştedt Ermənistan səfərləri ilə bağlı təəssüratını qeydə alır. 13-cü fəsildə o, M.Şəfinin vasitəsilə Ermənistanda bir molla ilə tanış olduğunu bildirir. Molla F. fon Bodenştedt məscidə aparır. Qayıtmaz adlı bir nəfər ona şeir oxuyur. Eçmiadzin xanı Süleyman F. fon Bodenştedtə şeirlərini bağışlayır. Orada Keşişoğlu adlı birisi də azərbaycanca yazdığı şeirlərini oxuyur.

Sonra F. fon Bodenştedt İrəvan bazarından M.Şəfi üçün aldığı hədiyyəni ona verərkən əvəzində Mirzə Şəfi üstündə „Hikmətin açarı“ („Schlüssel zur Weisheit“) yazılmış bir dəftəri F. fon Bodenştedtə bağışlayır. Bu dəftərdə M.Şəfinin onlar səfərdə olarkən yazdığı şeirlər toplanmışdı. Təəssüf ki, A.Bayramov bu hissəni düzgün tərcümə etməyib (4; s. 56).

16-cı fəsildə yenidən Tiflisə qayıtdıqdan sonra başına gələn hadisələrdən bəhs edilir.

F. fon Bodenştedt yazır ki, M.Şəfinin dərslərində hər fasilə zamanı şeir söhbətə rəvnəq verirdi. Hər arzu və istəyinə bir şerlə cavab aldığını yazan F.fon Bodenştedt əzbərdən deyilən şeirlərin bir qisminin Hafizə məxsus olduğunu qeyd edir. M.Şəfi bir dəfə şeir deyir və görür ki, F. fon Bodenştedt qeydiyyat aparmır və cavabında müəlliminə bildirir ki, bu şeiri artıq eşidib. M.Şəfi cavabında ona belə deyir:

- Hə, bu cəfəngiyyəti yazmaya bilərsən. Mən sadəcə olaraq çuşa gəlmək istəyirdim, çünki vurulanda ağıllı şeirlər yazmaqdan çətin şey yoxdur (11; s. 208).

M.Şəfi şer oxumağa başlayır:

Biz qayğısız təhlükədə -

Şərab, gül və qadınlarla birlikdə olmaq istəyirik-qəmsiz-kədərsiz!

Qoy riyakarlıqla lovğalıq -

Qərəz axmaqlıqla- birləşsin!

Biz isə, gəlin-Ruhun birləşdiyi dəstədə olaq!

Dinin, xurafatın, üsyankarların qarşısında gedənlər,-

Həqiqətin carçıları, bir də hamıya bəlli olan

Bizim qılıncımız var, itidən də iti

Dəməşq qılıncı-

Onun dəydiyi hər yerdə kor da qara yaradan sağalar!

Biz günəşi, ayı və ulduzları yerə endiririk ki,

Onların alovları şeirə hopsun!

Gözəllik kimsənin qurban lampası kimi yansın,

Beləcə,biz xoş xəbərlə gəzirik, başqa niyyətimiz yox,

Qoy həyatımız belə olsun, gözəl gözlərin,

və gözəl tellərin kimi! (s. 209).

Wir wollen sorglos

In der Gefahr sein –

Im Bund mit Wein, mit Rosen und mit Frauen
des Kammers baar sein!

Mag Heuchelei mit Hochmut sich verbünden,

Bosheit mit Dummheit –

Wir aber wollen eine geisterlesne

Geweichte Schaar sein!

Vorläufer der Erlösung, Tempelstürmer

Des Aberglaubens –

Verkündiger der Wahrheit, die einst Allen

wird offenbar sein!

Ein Schwert ist unser, schärfer als das schärfste

Schwert von Damaskus-

Und wo es trift, da wird geheilt den Blinden

Der schwarze Staar sein!

Wir reißen Sonne, Mond und Sterne nieder,

Es soll ihr Feuer
Im Liede glühn und Opferflamme auf der
Schönheit Altar sein!
So wandeln wir einher mit froher Botschaft,
und nichts hinfort
Soll uns Veilängliches, als schöne Augen
Und schönes Haar sein! (s.208-209).

F. fon Bodenstedt yazır: „Biz irəliddə də M.Şəfidən söhbət açacağıq, Şərqə səfərim zamanı mənə təsirindən, onun həyatının vacib hadisələrindən danışacağıq. İndi isə onun müdriklik məktəbinin əks-sədası olan M.Şəfi nəğmələrini veririk“ (11, s. 210):

Coşqun Kür ayaqlarımın altında sap-sarı axır,
Dalğaları günəş şüaları altında rəqs edərək,
Gülümsəyir, qəlbim və çəmənlik kimi.
Ah, nə ola, qoy həmişə belə olsun!

Qədəhdə bərq vurur qırmızı Kaxetiya çaxırı,
Qədəhim sevgidən cüşa gələrək aşıb-daşır,
Onun baxışlarını şərabla vəsf edirəm,
Ah, nə ola, qoy həmişə belə olsun!

Günəş çürub edir, artıq qaranlıq düşür,
Ancaq qəlbim məhəbbət ulduzuna bənzəyir.
Qərq olur qaranlıqda parlaq işıqla,
Ah, nə ola, qoy həmişə belə olsun!

Gözlərinin Qara dənizinə axır,
Məhəbbətimin aramsız axını,
Gəl əzizim, qaranlıq düşür, heç kəs eşitmir,
Ah, nə ola, qoy həmişə belə olsun!

Gelb rollt mir zu Füßen der brausende Kur,
Im tanzenden Wellengetriebe;
Hell lächelt die Sonne, mein Herz und die Flur
O, wenn es doch immer so bleibe!
Rot funkelt in Glas der Kachetische Wein,
Es füllt mir das Glas meine Liebe –
Und ich sang' mit dem Wein ihre Blicke ein,
O, wenn es doch immer so bleibe!
Die Sonne geht unter, schon dunkelt die Nacht,
Doch mein Herz, gleich den Sternen der Liebe,
Flammt in tiefstem Dunkel in hellster Pracht,
O, wenn es doch immer so bleibe!
In das Schwarze Meer Deiner Augen rauscht-
Der reißende Strom meiner Liebe;
Komm Mädchen,
Es dunkelt und neimand lauscht-
O, wenn es doch immer so bleibe! (11; s. 210)

Die helle Sonne leuchtet
Auf's weite Meer hernieder,
Und alle Wellen zittern
Von ihrem Glanze wieder.

* * *

Du spiegelst Dich, wie die
Sonne,
Im Meer meiner Lieder;
Sie alle glühn und zittern,

Von Deinem Glanze
wieder!

* * *

Ich fühle Deinen Oden
Mich überall umgehn –

İşıqlı günəş şəfəq saçır,
Aşağı, geniş dənizə,
Bütün dalğalar titrəyir,
Onun parlıtısından.

Sən bərq vurursan günəş
tək,
Nəğmələrimin dənizində,
Onlar yenə şəfəq saçır və
titrəyir,
Sənin sönməyən parlıtından.

Mən sənin nəfəsini duyuram,
Odur mənə hər tərəfdən
bürüyən-

Wohin die Augen
schweifen,
Währ' ich, Dein Bild zu
sehn!

* * *

Im Meere meiner Gedan-
ken,
Kannst Du mir untergehen,
Und, wie die Sonne,
Morgens,
Schön wieder aufzustehen.

Gözlərim baxdıqca hər
yanda,
Sənin əksini görürəm yal-
nız.

Fikirlərimin dənizində,
Yalnız sən yox ola bilərsən,
Səhər doğan günəş kimi,
Yenidən oyanıb peyda
olarsan.

17-ci fəsildə F. fon Bodenştedt öz xəstəliyini təsvir edir. M.Şəfi onun mərazinin səbəbini onun orqanizmində yox, həkimlərin ona yazdığı dərmanlarda görür. O, deyir ki, onun müalicəsi Solalaki dağında bitən meyvələrdədir, xüsusilə tut yesə xəstəliyi tezliklə sağalacaq. Onu gəzintiyə dəvət edən M.Şəfi F. fon Bodenştedtlə birlikdə dağa çıxır. O da M.Şəfinin təkidi ilə ağaca çıxır və tut yeyir. Gəncə müdriki məsləhət görür ki, tutu öz əlilə dərib yesin. Yalnız bu yolla sağalmaq mümkündür. Sonra o, M.Şəfini tərk edib Qafqaz dillərini bilən, erməni və iki Don kazakı ilə Axalkalasiyə gedir.

Burada o, xəttat və şair kimi tanınan O.Əfəndini axtarır. F. fon Bodenştedt yazır ki, lap əvvəldə M.Şəfi O.Əfəndini çox qabiliyyətli və ləyaqətli adam kimi ona təqdim etmişdi. M.Şəfi A.A.Bakıxanova da yüksək qiymət verirdi. Ümumiyyətlə, o, Tiflisin ziyalılarını çox ağıllı hesab edirdi. F. fon Bodenştedt burada xəttat və şairlər arasında ciddi rəqabət olduğunu xüsusilə qeyd edir.

II.5. M.Şəfinin fəlsəfi görüşləri

Bir dəfə F. fon Bodenştedt M.Şəfidən sünni və şiə təriqətləri haqqında soruşur:

M.Şəfi cavabında deyir: - Axmaq-axmaq danışma, ay cocuq, məscidin mənə nə dəxli var. Hər qoyun sürüsü özünə başçı axtarır, hər cəmiyyət özünə rəhbər. Hər kəs öz işini öz ağılı çərçivəsində görür, çünki insan yaşamalıdır. Ağıllılar dəlilərin dalınca getməlidir, dəlilə ağıllıların yox, çünki sayca dəlilə ağıllılardan çoxdur. Tacir malını tərifləyir, adamlar isə tələbatına rəğmən alırlar. Molla cənnətin bulaqlı bağlarını tərifləyir, insanlar isə öz tələbatı daxilində buna inanırlar. Tacir desə ki, malı pisdır, onda o, müflisləşib dilənçi olar. İnsanlar da əliboş qayıtmayıb başqa tacirdən mal alırlar. Molla öz sözlərinin yalan olduğunu desə, dəlilə onu daşa basar, onun yerinə başqasını qoyarlar. Ancaq o, dəlilərin axmaqlığını nə qədər qabarıq göstərsə, bir o qədər onu müdrik sayarlar. Həqiqət çox-çox sonralar insanlarda özünə yer tapır. Yalnız sonralar toxum cücərir və meyvə verir. Gecə günəş çıxmır deyə işıq yandırılmamalıdır? Qanmazlar var deyə ağıllılar yaşamamalıdır?

Sədinin dediyi kimi „çöl siçanları işığa dözmədikləri üçün günəşə şikayət etməliyikmi? Qoy çöl siçanı kor olsun, nəinki günəş öz işığından məhrum olsun“ (4; s. 31, 32).

F. fon Bodenştedt O.Əfəndi ilə görüşünü təfəsilatı ilə təsvir edir. F. fon Bodenştedt 37-ci səhifədə yazır ki, O.Əfəndinin şairlərində M.Şəfidəki kimi tərəvət və orijinallıq yox idi.

Sonra O, Əfəndi ilə birlikdə M.Şəfiyə məktub göndərdiklərindən söz açan F. fon Bodenştedt göstərir ki, O.Əfəndi bu yazıda onun gəlişindən doğan sevincini, o isə uzun ayrılıqdan sonra öz təəssüratını ifadə edirdi. F. fon Bodenşted, haşiyə çıxıb qeyd edir ki, gözəl əsər yazmağa şərqdə müdrikliyin tərkib hissəsi kimi baxırlar.

Sonra o, O.Əfəndi ilə deyişməsinə təsvir edir. Deyişmədə F.fon Bodenştedt qalib gəlir, çünki o əvvəldən yazdığı şeiri dəftərçəsindən kağıza köçürə bilir. Həmin şeirdə O.Əfəndi vəsf edilir. Sonra O. Əfəndi bir tütün kisəsi, bir də ata-babasından qalma şeirlər kitabını qalib gəldiyi üçün F.fon Bodenştedtə bağışlayır. Tütün kisəsini İstanbulda oğurlayırlar. F.fon Bodenştedt ancaq şeirlər kitabını isə özü ilə çap etdirmək üçün vətəninə aparıb prof. Petersmana verir.

Burada bir epizod diqqəti cəlb edir. F. fon Bodenştedt öz əlilə bunları yazıb: „Pis şair olduğumdan yaxşı yaza bilmirdim. Odur ki, hikmətdən başladığım kobud sətirləri tələsmədən yazıb qurtardım. O isə hələ yazırdı“ (4; s. 37).

Deməli, F. fon Bodenştedt özü etiraf edir ki, o, pis şairdir. Ona deyilmişdi ki, yazı saxlanılacaq və Avropadan gələn hər bir adama göstəriləcəkdir. Ən azı professor Petersmana. Ona görə də F. fon Bodenştedt məcbur olub cib dəftərçəsindən şeiri kağıza köçürür. Kitabda yazılanlardan aydın olur ki, o, öz şeirində ümumi məsələlərdən danışır, sonra O.Əfəndinin şərəfinə ifadələr işlədir.

Nədənə, tədqiqatçılar bu epizoda diqqət yetirməyi unudublar. Halbuki, bu özlüyündə səmimi, həm də F. fon Bodenştedtin dilindən çıxan etirafıdır.

F. fon Bodenştedt 20 avqustda (1845) Tiflisə qayıdır. İstinin hərəti kölgədə 25 dərəcə idi! Erməni knyazı Tumanovun evində qalan F. fon Bodenştedt onun kölgəli qalereyasında M.Şəfinin rəhbərliyi altında müdriklik məktəbinin yenidən başladığını yazır.

«Müdriklik açarı» haqqında 45-ci səhifəsində F.fon Bodenştedt yazır: „Diqqətli oxucu xatırlayır ki, M.Şəfi Ermənistandan qayıtdıqdan sonra mənə özünün „Müdriklik açarı“ adlandırdığı şeirlər toplusunu bağışlamışdı. Toplunun ön sözündə o, özünə bəraət qazandıraraq yazır ki, ona oyuncaq kimi görünən şeirləri kağıza köçürüb. Baş alıb gedən özünü vəsfə baxmayaraq əslində o, buna az əhəmiyyət verirdi. Əgər

öz sözündən çox əməllərini yüksək qiymətləndirən bir adam var idisə, o da M.Şəfi idi“ (s. 45).

Görəsən bu aşağıdakı fikirlər, F. fon Bodenştedtin sonralar etdiyi „etirafa“ necə uyğunlaşır. O yazır: „Gəncə müdrikinin bayram və şənliklərdə oxuduğu şeirlərinin əksəriyyəti gürcülərin və tatarların (azərbaycanlıların-F.V.) dillər əzbəridir, heç özü də fərqi nə varmırdı ki, onları yazıya köçürsün. Şərq adətində görə hər qəzəlin sonunda şair öz adını verməyəydi, əksər hallarda bilmək olmazdı bu şeirlər onundur, ya yox. Məlumdur ki, bu həddən artıq sadələvh şəkildə olur ki, şair özünü təriflə başlayır, ya da onunla qurtarır“². Məsələn:

Mirzə Şəfi, nə gözəldir,

Sənin müdrik kəlamlarının səsi!

Sən şeirlə danışsən,

Sən sözü nəgməyə çevirirsən!

Mirza Schaffi, wie lieblich

Ist Deiner Weisheitssprüche Klang!

Du machst das Lied zur Rede,

Du machst die Rede zu Gesang! (s. 46).

F. fon Bodenştedt yazır: „Mirzə Şəfinin şeirlərinin orijinalının məzmun və formasına ciddi xələl gətirmədən onların tərcümə oluna bilənini burada alman donunda verirəm. Onlardan çoxu bilavasitə gözlərimin önündə yazılıb (deyilib), o şeirlərin yaranması tarixi şeirlərin özü kimi elə maraqlıdır ki, onları müşayiət edən bütün şeyləri yaddaşımda qaldığı kimi almanca toxuyuram. Müdriklik kitabına giriş tərcümədə belə səslənir. Allahın, mərhəmətlinin, xeyir-dua verənin adından!“ (11; s. 46).

Mirzə Şəfi F. fon Bodenştedti „Bunsten əfəndi“ deyər çağırırdı. Onun xahişi ilə M.Şəfi qəzəl, məsnəvi, ikilik və rübailərdən bir toplu düzəldir. Məsnəviyə və rübaiyə nümunə kimi bu əsərlər verilir:

²Təəssüf ki, A.Bayramov burada da qeyri-dəqiqliyə yol verib. Bax: A.Bayramovun tərcüməsi, s. 73.

Sənə, əzizim, çatmaq üçün ömrümü verdim,
Mərhəmətli ol, çünki səninlə nəfəs alıram.

Um zu Dir, mein Leben, zu kommen, hab' ich Leben gegeben;
Sei barmherzig! Denn durch Dich erst komm ich zu Leben!

Rübai dördlükdür, 1, 2, 4 qafiyə ilədir, üçüncü misra sərbəst olur.

Cavan ömründən imtina etmə,
Allah verəndən imtina etmə,
Sevən qəlbini sən gəl gizlətmə,
Şərab olan yerdə ağzını örtmə.

Verbittre Dir das junge Leben nicht,
Verschmäche was Dir Gott gegeben nicht,
Verschließ Dein Herz der Liebe Offenbarung,
Und Deinen Mund dem Gast der Reben nicht!

Bu topluda zövqü, məhəbbəti, şərabı, dəyəri və gözəlliyi, yaxşılığı və yamanlığı, pisi və yaxşını vəsf edən nəğmələr toplanmışdı. Burada hər şeyi anlamanın rüşeymləri vardı, onları tullamaq və sonra da gətirdiyi meyvələri ləzzətlə yemək olar.³

Həmişə qaydasında ortada qal,
Az danışma, amma çox da danışma,
Nə yazırsan yaz müdrikcəsinə,
Orta vəziyyət səni məqsədinə çatdırar.

Stets in Maß der Mitte bleibe,
Sag nicht zu wenig und sag' nicht zu viel,
Und was Du schreibst nach dieser Weisung schreibe,
Der Mittelweg führt sicher Dich ans Ziel.

³ Buradan səh. 49-dək şeirlər A.Bayramovun tərcüməsində verilməyib.

Bu cür ürəkdən gələn şeirlər pis şairlərin və ikiüzlülərin əsərlərindən fərqlənməyə (kül onların başına) bilməzdi. Pis şair dibi bilinməyən bataqlığa bənzəyir, onu təkcə dərin olduğu üçün yox, həm də bulanıq olduğu üçün görmək olmur, yaratmaq olmaz, özünü tərifləmək və onun axmaqlığından xilas olmaq olmur. Yaxşı şair isə aşağıdakı kimi deyər:

O yüksək ruhla öyünür,
Bu minvalla səsinə ucaldır,
Məzə çələnginin knyazı kimi
Gözəllik aləminin ağası kimi.
Nə ilə məşhurdur şəhəri -Şiraz,
Qızıl gülləmi, yoxsa şərabla?
Bəs Roknabad necə tanındı,
Mozella meşəsiləmi?
Onların gözəlliyi deyildi əsas,
Yer üzündə də gözəl şeylər var-
Onlar sənəin şeirinlə tanındı.
Təkcə sənəinlə, Hafız.
Bütləri sən dağıtdın,
Şirazın vəsfini sən başladın-
O balaca sənəinlə böyük oldu,
Sən şəhəri və meşəni vəsf elədin!
Çayı və sahili də vəsf elədin-
Sənəin şəhərinin hər daşı-
Döndü necib daşa o məşhurlaşdı.
Tiflis də gözəllik mücəssiməsidir,
Gülü, şərabı və bəzəkli qızları var-
Sənəinlə, Şəfi, yalnız sənəinlə,
Ona bir nəğməkar qismət oldu!
Odur ki, Şiraz Hafızın,
Tiflis isə sənəin nəğmələrinlə-
Odur ki, burada hər şey,
Əzəmətli bir birlikdə birləşdi.
Şəhər bağlarının içindən keçən çay,

Uca dağlardan axıb gəlir,
Onda yaşayan və çiçəklənən,
Mirzə Şəfi, sənindir hamısı!
Onun gözəl qızları (bunu unutma!)
Mənimdir, mənim şeirimdir!
Gözləri, yanaqları və sözləri mənimdir
Bununla da onlar parıltılı və işıqlı oldu!
Sənin nəğmə cənnət üçündür,
Gözəllik, çiçəklər, şərab və sevgi üçündür,
Bu cənnətə daxil olan hər şey,
Bütün günahlardan uzaq olacaq,
Bütlər üçün öpüş və şərab,
Bu adamlar üçün hər şey,
Əbədi əzaba veriləcəkdir!

* * *

Hər yerdə, bütün ölkədə,
Sənin şeirlərin, Mirzə Şəfi, səslənməlidir.
Hər cür gözəlliyə və əmələ,
Təzə həyat olacaqdır!

* * *

Sən öz gənclərini göndərirən,
Bu da sənin istəyindir,
Tiflis sənin şeirlərinlə tanındı,
Krosdan Rayna qədər.

* * *

Gəl, cavan oğlan, səni müdrikiyə öyrədəcəyəm,
Sən həyatın mənasını öyrənməlisən-
Sən inama, Tanrıya tapınmalısən,
Düzü ayridən ayırmağı öyrənməlisən.

* * *

Elm nadanlığı faş eləyir,
Ağılla davranmağı şeirdən öyrənməlisən-
Gözəl danışmaq və dodaqlarındakı gözəllik,
Sənin qəlbinə səadət və sevgi gətirəcək.

* * *

Azad olaraq bataqlı qədim çöllərdən!
İstərəm daha yaxşı şeylərə qədəm basım,
Şərab və sevgilə güllər arasında,
Sən yeni həyata başlamalısən!
Sən məşq edərək mənim şeirlərimi öyrənsən,
Bunun üçün açıq və sən özün başla,
Uzaq ol ikiüzlükdən, yalandan,
Gizləndə həmişə yaxşı şey öyrən!
Nadanları düz yola çəkməyə yox qılincım,
Kim müdriklik edir, o başqasını zorlamır,
Mənim zülmüm cüzidir, elmimin kökü
Şərabda, sevgidə, bir də nəğmələrdədir.
Nəhayət gözəlliyin cazibəsi,
Sonsuzdur, həsrət dolu olur,
İnsan qəlbi həmişə layiqdir,
Nəğmənin sirlərinə bürünsün! (11, s. 50)
Wodurch ist Schiras wohl, die Stadt
Berühmt mit Ros' und Wein geworden?
Wodurch berühmt der Roknabad,
Berühmt Mosella's Hain geworden?
Nicht ihre Schönheit war der Grund
Viel schöneres auf Erden gibt es –
Sie sind berühmt durch Dein Gedicht,
Durch Dich, Hafis, allein geworden!
Das Bonzentum hast Du gestürzt,
Und Schiras' Ruhm hast Du gegründet –
Es ist durch Dich das Kleine groß,
Durch Dich das Kleine groß geworden!
Verherrlicht hast Du Stadt und Hain,
Verschönt den Storm und seine Ufer –
Durch dich ist jeder Stein der Stadt
Zu einem Edelstein geworden!
Auch Tiflis ist an Schönheit reich,
Hat Rosen, Wein und schmucke Mädchen

Und durch Dich selbst, Mirsa Schaffy,
 Ist auch ein Sänger sein geworden!
 Drum soll, was Schiras durch Hafis,
 Tiflis durch Deine Lieder werden –
 Denn aller Zubehör ist Dir
 Im herrlichsten Verein geworden.
 Die stromdurchrauschte Gartenstadt,
 Umragt von himmelhohen Bergen,
 Und was darinnen blüht und lebt,
 Mirsa Schaffy ist dein geworden!
 Ihr schönen Mädchen (merk euch das!)
 Gehört jetzt mir und meinem Liede!
 Mein sind nun Augen, Wang' und Mund,
 Samt ihrem Glanz und Schein geworden!
 Zum Paradiese wird mein Lied,
 Für Schönheit, Blumen, Wein und Liebe-
 Was eingeht in dies Paradies,
 Ist aller Sünden rein geworden!
 Doch eine Hölle wird es sein
 Für Bonzen, Kuß: und Weinberächter-
 Für dies Geschlecht ist jeder Vers
 Zur Stätte ewiger Pein geworden!
 Es soll durch alle Lande nun
 Mirsa Schaffy! Dein Lied ertönen –
 Für alles Schöne Sein und Tun
 Ist es ein Widerschein geworden!
 Du sandtest Deine Jünger aus,
 Und es geschah, wie Du verheißten
 Berühmt ist Tiflis durch Dein Lied,
 Vom Kür bis zum Rhein geworden!
 Komm, Jünger her! Ich will Dich Weisheit lehren,
 Du sollst des Daseins Wert erkennen lernen –
 Du sollst zum ächten Glauben Dich bekehren,
 Das Wahre von dem Falschen trennen lernen.

Die Lehre, wie des Wahns, der Torheit Klipper
 Klug zu mugeln, soll Dir in Lieder werden –
 Wohlredenheit und Anmut Deinen Lippen
 Und Deinem Herzen Glück und Friede werden!
 Fort aus der alten Satzung dumpfen Räumen
 Will ich den Fuß zu besserem Streben führen –
 Bei Wein und Liebe, unter Rosenbäumen
 Sollst Du ein neues schöneres Leben führen!
 Und wenn Du übst was meine Lieder predigen,
 So sollst Du es offen, frohen Mutes üben,
 Der Heuchelei, des Truges Dich entledigen,
 Und im Geheimen nichts als Gutes üben!
 Kein Schwert hab ich, die Toren zu bekehren,
 Wer Weisheit übt, legt anderen keinen Zwang auf,
 Mein Joch ist leicht der Kern von meinen Lehren
 Löst sich in Wein, in Liebe und Gesang auf.
 Unendlich ist der Schönheit Zauberkreis
 Unendlich sehnsuchtsvollen Dranges bleiben.
 Die Menschenherzen doch wird stets der Preis
 Den Zaubertönen des Gesanges blieben!

Qulaq as gör xalq nə deyir:
 Kim həqiqəti sevirsə, o həmişə
 Atını yəhərdə saxlamalıdır-
 Kim həqiqəti düşünürsə, həmişə
 Ayağını üzəngidə saxlamalıdır-
 Kim həqiqəti danışırsa, onun həmişə
 Qol əvəzinə qanadı olmalıdır-
 Ancaq Mirzə Şəfi yenə oxuyur,
 Kim yalan deyirsə, işgəncə almalıdır.

Höre, was der Volksmund spricht:
 Wer die Wahrheit liebt, der muss
 Schon sein Pferd am Zugel haben –

Wer die Wahrheit denkt, der muss
Schon den Fuß im Zügel haben—
Wer die Wahrheit spricht, der muss
Statt der Arme Flügel haben —
Und doch singt Mirsa Schaffy
Wer da lügt, muss Prügel haben!

Həqiqəti danışmaq həm də böyük təhlükədir,
Bundan asılı olmayaraq, Mirzə Şəfi, sən həmişə düz və
doğru olmalısən-

Sən yalan danışa bilməzsən, yalanın bataqlığına girə
bilməzsən,

Çün gözəl olan hər şey düzdür və gözəlliyi heç vaxt açə
bilməzsən.

Ancaq hər cəriməyə və tənəyə ağılla dözməkçün,
Müdrikliyi çiçək kimi sözlərə bürü,
Necə ki, qədəhin ləzzətli şərəblə doludur,
Ancaq yarpağa və yaşıl budaqlara bürünüb.

Şənliyə toplanarkən qəmli xəbər gələndə,
Düşünmədən ki, tez və ya anladın.
Şərəblə qədəhi dolduranda, dodaqlarda lətifə,
Qızarmış uşaq da yemək-içməklə ittifaqda,
Həvəslə orda olursan, ay Mirzə Şəfi, səndə müdrikliyin
Hüdudu yoxdur sən ki, dəryasan, dərya..

Mag bei dem Reden der Wahrheit auch Große Gefahr
sein,

Immer doch, Mirsa Schaffy, musst Du ehrlich und wahr
sein —

Darfst nicht zum Irrlichte werden im Sumpfe der Lüge,
Denn alles Schöne ist wahr, und des Schönen kannst du
nie baar sein!

Doch zu jeglicher Strafe und Unbill kluger Vermeidung

Hüll Deine Weisheit in blumiger Worte Verkleidung,
Gleichwie die Traube mit köstlichem Tranke erfüllt ist,
Und doch von Laube und grünem Geranke umhüllt ist.
Wo man fröhlich versammelt in traulicher Kunde ist,
Ohne zu achten, ob's früh oder spät an der Stunde ist —
Wo der Becher von Wein überfließt, und Lippe von Witz,
Und ein rosiges Kind mit den Zechern in Bunde ist:
Gerne dort weilst Du, o Mirsa Schaffy! Wo die Weisheit
Hinter den Ohren nicht feucht, und nicht trocken im
Munde ist.

Həqiqi müdrək axtarır ki, o haqqı tapsın.
Cavankən qoca olmaz, qoca ikən cavan.
Er sucht der ächte Weise
Das er das Rechte finde:
Jung wird er nicht zum Greise
Alt wird er nicht zum Kinde!
Qışda çiçək olmaz,
Yayda buz olmaz,
Cavan çağında qəlbin sevinər,
Qoca vaxtında cavanlıq olmaz.
Cavanın öz yeri var,
Qocalıq müdrəklikdir,
Heç vaxt həqiqi müdrəkin,
Məsləhət və oxumağa ehtiyacı olmaz!
Əzizim, kimin alınına
Lap əvvəldən nə yazılıbsa,
Onu da görəcəm,
Meylə və sevgiyələ!

Der Winter treibt keine Blüte
Der Sommer treibt kein Eis-
Was früh dein Herz durchglückte
Das ziemt Dir nicht als Greis!
Jung sich enthaltsam preisen,
Alt toll von Sinnen sein,
Wird nie des wahren Weisen

Rat und Beginnen sein!
O selig, wem vom Urbeginn
Im Schicksalsbuch geschrieben ist,
Dass er bestimmt zu leichtem Sinn,
Zum Trinken und zum Lieben ist! (s. 51)

Bütlərin qəzəbi ona mane olmaz,
Məscidin havası onu məftun etməz,
Tək qədəhlə baş-başa qalsa da,
Öz sevgisinə sadıq qalacaq.
MİRZƏ ŞƏFİ, budur sənin həyatın.
Ondan ləzzət al, şikayət etmə,
İçəndə unutma həftədə,
Günlərin sayı cəmi yeddidir.
Birinci gün həftə başlayır.
Axırınıcı gün qurtarır,
Necə gəlibsə elə də gedəcək,
Səadəti uzaqlaşdırmaq olmaz.
Asandır, mahnı şəndir,
Hər şey allahın ixtiyarındadır,
Ona görə sərsəmliyi burax, çıx,
Ayağın dəyəni yola.

Der Zorn des Bonzen stört ihn nicht,
Moscheenduft betört ihn nicht –
Ob er allein beim Becher Wein,
Ob er beim Lieb geblieben ist!
Solch Loos ist Dein, Mirsa Schaffy!
Genieß es ganz und klage nie!
Denk beim Pokal - dass stets die Zahl
Der Wochentage sieben ist.
Am ersten Tag beginnt der Lauf,
Und erst am letzten hört er auf –
Wie's kommt, so geht's – bedenke stets

Dass Glück nicht aufzuschieben ist!
Ein leichter Sinn, ein frohes Lied
Ist alles was Dir Gott beschied;
Drum lass den Wahn- verfolg die Bahn,
Auf die Dein Fuß getrieben ist!

Qızılgül şikayətlədir,
Onun qoxusu tez keçib-gedir,
Baharın verdiyi qoxu-
Mən onu sakitləşdirərək dedim,
Mənim nəğmələrimlə o qalacaqdır,
Orda daima yaşayacaqdır.
Sən gülləri nədən tanıyırsan?
Onların çiçəyindən!
Ən yaxşı şərabləri necə tanıyırsan?
Onların dadından!
Ən yaxşı insanları nədən tanıyırsan?
Onların ruhundan!
Şeyxi və müftini nədən tanıyırsan?
Onların başından!
Ey dost, düzdür, get
Və özünə nəticə çıxart!

Es hat die Rose sich beklagt,
Das gar zu schnell der Duft vergeht,
Den ihn, der Lenz gegeben habe-
Da hab'ich zum Trost gesagt,
Dass er durch meine Lieder webe
Und dort ein ewiges Leben habe.
Woran erkennst Du die schönsten Blumen?
An ihrer Blüte!
Woran erkennst Du die besten Weine?
An ihrer Güte!
Woran erkennst Du die besten Menschen?

An dem Gemüte!
Woran erkennst Du den Scheich und Mufti?
An der Kaputze!
Die Antwort, Freund, ist richtig - geh' und mache
Die Dir zu Nutze!

Öz cavan ömrünü korrıama,
Razı qal Allahın sənə verdiyindən!
Ürəyini məhəbbətin izharına aç
Ağzını şərəblə doldur!
Bax, şərəb və sevgi kimi iki gözəl təkliflə,
Öz istəyinə görə yeri qənimət bilmə!
Odur ki, onları yer Allahu kimi sev,
Amma eyni zamanda başqasını alçaltma!
Ölənə qədər yaltaqlanan axmaqlar,
Onlar yaşadırırlar, amma yaşamırırlar
Müfti cəhənnəm və şeytanla qorxudur,
Ağıllılar bunu eşidir, amma yaşamırırlar

Müfti inanır ki, heç vaxt hər şeyi çox yaxşı bilir,
Mirzə Şəfi, sən isə ona heç vaxt inanma.

Verbittre Dir das junge Leben nicht,
Verschmähe was Dir Gott gegeben nicht!
Verschließ Dein Herz der Liebe Offenbarung
Und Deinen Mund den Trank der Reben nicht!
Sieh, schönern Doppellohn als Wein und Liebe,
Beut Dir die Erde für Dein Streben nicht!
Drum ehre sie als Deine Erdengötter,
Und anderen huldige daneben nicht!
Die Toren, die bis zu dem Jenseits schmachten,
Die lassen leben, doch sie leben nicht.
Der Mufti mag mit Höll und Teufel drohen,
Die Weisen hören das und leben nicht.

Der Mufti glaubt, er wisse Alles besser,
Mirsa Schaffy, glaubt das eben nicht.

Məni sevnələri mən də sevirəm,
Mənə nifrət edənlərə nifrət edirəm,
Mən həmişə belə etmişəm,
Bundan da geri çəkilən deyiləm.

* * *

Yaxşını sevnərlər cəsərlə,
Gözəlin də yanağını öpərlər,
Çöldəki toxumu bəsləyərlər,
Ancaq ilanı öldürmək gərək.

* * *

Kişidə güc və cəsərat olar,
Bunu da hamı haqq qəbul edər,
Yaxşılığa yaxşılıq,
Yamanlığa yamanlıq.

* * *

Vicdan və bədən iztirabına
Yalnız zəiflər dözməz.
Zəiflik yaraşar qadına,
Qisas almaq isə kişi işidir.

* * *

Ich liebe die mich lieben
Und hasse die mich hassen –
So hab' ich stets getrieben
Und will davon nicht lassen.

* * *

Dem Mann von Kraft und Mute
Gilt dieses als das Rechte:
Das Gute für das Gute,
Das Schlechte für das Schlechte:

* * *

Man liebt was gut und wacker,
Man küßt der Schönheit Wange,

Man pflegt die Saat im Acker –
Doch man zertritt die Schlange

* * *

Unbill an Ehr' und Leibe.
Verzieht nur der Schwache-
Die Milde ziemt dem Weibe,
Dem Manne ziemt die Rache (s. 54).
Bülbül bağda zar eylər.
Zərif boynunu sallayar:
Nə olsun ki, mənim gözəl şeirlərimin,
Çox gözəl ahəngi var-
Mən, bu söz qəfəsində qaldıqca,
Gülün gözəlliyin duya bilmərəm.
Gülüstanda gül ağlayır,
Həyat mənə necə də xoş ola bilər?
Nə olsun ki, bütün güllərdən
Mən gözəllik və ruh alıram-
Nədəndir ki, bülbüllərin naləsini,
Və şirin nəğməsini duymuram!
Mirzə Şəfi mübahisəni kəsdi.
Və dedi: hər ikiniz dayanın
Sən, qızılgül, xoş, ətirli libasınla,
Şən, bülbül, nəğmələrinlə,
İnsanların şən və qulaq dinc,
Mənim nəğməmdə birləşdiriniz.

Im Garten klagt die Nachtigall
Und hängt das feine Köpfchen nieder:
Was hilft's, dass ich so schöne Lieder
Und wunderschöne Töne habe –
So lange ich dies grau Gefieder,
Und nicht der Rose schöne habe.
Im Blumebeet die Rose klagt:
Wie soll das Leben mir gefallen?

Was hilft's, dass vor den Blumen allen
Ich Anmut, Duft und Schöne habe –
So lange ich nicht der Nachtigallen
Gesang und süße Töne habe!
Mirsa Schaffy entschied den Streit
Er sprach: lasst euer Klagen beide,
Du Rose mit dem duftigen Kleide,
Du, Nachtigall mit Deinen Liedern:
Vereint zur Lust und Ohrenweide
Der Menschen Euch in meinen Liedern!

Qışda içirəm və nəğmə oxuyuram,
Sevincdən ki, bahar lap yaxındadır-
Yaz gəlir yenə mən şərab içirəm,
Sevincdən ki, o yenə gəlib çatıbdır.

Im Winter trink'ich und singe Lieder
Aus Freude, dass der Frühling nah ist -
Und kommt der Frühling, trink ich wieder
Aus Freude, dass er endlich da ist.

Qəlbim dağa dönür, səadət sənin,
Sevincinlə birləşəndən bəri,
Daima qayıdır, məhəbbət şirin təcrübə qazandıqca,
Bulağa bənzəyir, o göyə ucaldıqca,
Təkrar qayıdır, gəlidiyi yerə,
Öz qidasını axtarmağa.

Hochauf fliegt mein Herz, seit es sein Glück aus
Deines
Glücks Offenbarung zieht –
Und immer kehrt es wieder, wohin es der Liebe
Süße Erfahrung zieht –
Dem Springuell ähnlich, der himmelauf in
Toller Gebar hoch zieht,

Und doch immer zurückkehrt von wo er gekommen
ist,
Und seine Nahrung zieht.

O məni küçədə saxladı,
Və soruşdu, yaza bilərsiniz?-hə!
„Onda mənə bir nəsihət yaz!“
–Onda sənin dərdin yox olar,- hə!

Mən o saat qələm götürdüm.
„Gəl“-dedi evə gedək,
Orada yazarsan mənə talisman
Orada sənin yanında qalaram?-hə!

Mən səninlə o saat evə girdim.
Mirzə Şəfi, bu uzun çəkdi
Ancaq: sən ona nəsihət verdinmi?
Və çox qalmağının köməyi oldumu?- hə!

Er hielt mich auf der Straße an
Und fragte, kannst Du schreiben? – Ja! –
„So schreib mir ein Talisman“
- Wird der Dein Weh vertreiben? – Ja!“
Ich griff sofort zum Kalem
„Komm – sprach sie – treten wir ins Haus,
Dort schreibst Du mir den Talisman“
- Und dort dann bei Dir bleiben? – Ja!“
Mit ihr ins Haus trat ich als dann
Mirsa Schaffy es wahrte lang!
Doch: schriebst Du ihr den Talisman?
Und half Dein langes Bleiben? – Ja! - (s. 55)

II.6. M. Şəfinin müdrik kəlamları (Sprüche der Weisheit)

Qəzəbin sonu hər yeni başlanğıc	Des Zornes Ende ist der neue Anfang.
Kim hər şeyi oyuna qoyursa, Əlbət ki, çox risqə gedir.	Wer alles aufs Spile gesetzt, Hat sicher zu viel gesetzt.
Bir qonur, bir hiyləgər göz, Utancaq əhvala işarədir, qonur rəngli göz.	Ein graues Auge Ein schlaues Auge; Auf schelmische Launen Deuten die Braunen
Bədahətdir bu; Göy göz isə vəfa deməkdir Ancaq qara gözün qılgıcımı	Des Auges Bläue Bedeutet Treue; Doch eines schwarzen Auges Gefurnkel
Allahın yolu tək, həmişə qaradır! Hər kəsin öz vaxtı var,	Ist stets, wie Gottes Wege, dunkel!
Hər kəsin öz məqsədi- Kim sevgiyə tapınırsa, Onu oyuncaq eləyə bilməz.	Ein Jegliches hat seine Zeit, Ein Jegliches sein Ziel – Wer sich der Liebe ernst geweiht,
Kim ki, həmişə zar-zar ağlayır. Sevgi səadətindən və ağrıdan.	Der treibt sie nicht als Spiel. Wer immer singt und immer flennt
Onun ən çox istədiyi olmur, Öz istəyinə çata bilmir	Von Liebesglück und Schmerz, Dem fehlt was er am meisten nennt,
Olmaz hissi, ürəyi onun!	Dem fehlt Gefühl und Herz!

Aşıqlar var ki, həmişə ağlayır,
Süni kədərə bürünür,
Titrəyirlər, elə bil ağrıdan ölürlər,
Həmişə səhv hisslərə qərq olurlar,
Onlar həqiqi hissi keçirə bilmədiyindən,
Ona görə də başqalarının ürəyində,
Həqiqi hisslər oyada bilməyirlər.
Özünü yalan başgicəllənməsindən qoru,

Zövqünün və dərrakənin məhvindən
Təmiz, həm də pak,
Göstərməsən özünü ,
Şeirdə və hisslərində.

Sänger gibt es, die ewig flennen,
In erkünstertem Gram sich stecken,
Wimmern als ob sie stürben vor Schmerzen,
Ewig in falschen Gefühlen entbrennen,
Weil sie das rechte Gefühl nicht kennen,
Und darum auch in anderer Herzen
Keine rechten Gefühle wecken
Hüt ' Dich vor falscher schwindelnden Richtung,
Vor des Geschmacks und Verstandes Verrichtung.
Frisch und ureigen
Muss Du Dich zeigen,
Wie im Gefühle, so in der Dichtung.

Mən nifrət edirəm qafiyə xatirinə yazanlara,
Cəhənnəm və göyün daim zarımasına,
Sevginin və coşqunun,
Günəşin və ləzzətin,
Havanın və sinənin,
və hər şeyin sızlamasına.
Hər şey çox işləyəndə, çox deyiləndə,
Bütün axmaqlara xoş,
Və rahat olan şey,
Ancaq aqillərə əziyyət verir,

* * *

İstərsən ruhunu nəğməyə qərq edəsən.
Onun xoş ətrinə sən sevinəsən,
Oynama yarımçıq havaya heç vaxt,
Yerin ləlini göydə axtarma gəl sən.

Şirin qafiyələrdən çalış uzaq ol!
Onları qəlbinə yaxın buraxma.
Bəzən ən kobud, nadinc, dəcəl,
Çox incə şeirlər oxuya bilər.

* * *

Şairin ucaldığı sonsuzluğa,
Tez yazdığın şeirləri ver ona,
Ağlın anlamaqla çətinliyi varsa,
Kökünü nadanlıqda axtarmaq görək.

* * *

Şeirdən məscidin iyi gəliyərsə,
və sürətlə əsən külək tək,
Şairin başında çox fikir varsa,
O qəmli görünər hər zaman belə.

* * *

Kim ki, şer yaza bilmir,
Öz qəlbindən, ya həqiqətdən,
Deməli başsızlardandır
Ki, başsızlara bu şer xoş gəlir.

* * *

Kim ki, şəkildə, sözdə və eşq nəğmələrində,
Boğulur, yaza bilmir,
Deməli, o həqiqətən gözəlliyin,
Ruhunu tuta bilmir.

* * *

Ağıllı kişi uzaqdan tanımağa can atmaz yaxını,
Onun əli ulduzlara çatdırsa, işıq yandıra bilməz.
Üz-gözünü ağıllıcasına turşutmaq
və sanballı bir şer demək, asandır
Ki, buna dözərəm,
Ancaq o birisinə yox!
Çünki birinə dözəndə, iş yaxşı gedir,
O birisi isə yox,
Belə adamlardan qorunmalısən,
Öz şerlərinlə! Ağlın zarafatı əhatəsində,

Ən çevik hərəkət gözlərə xasdır.
Axmaqlıq odur ki, inanasan ki,
Bədbəxtlik insanları daha yaxşı edir,
Bu o anlama gəlir ki, guya,
Pas iti bıçaq düzəldir.
Çirk təmizlik tələb edir,
Guya lil suyu aydın edir!
Çöldə meyvə yetişən,
Yağış və günəş olanda,
Deməli, insanın əməlləri üzə çıxar,
Səadət və xeyir-dua olanda.

* * *

Həyatda elə ola bilər,
Bədbəxtlik ruhu şad etsin,
Təcrübə baxışı genişləndirsin.
Elə olar ki, həkim,
Sağalmağ üçün xəstəyə zəhər yazsın,
Zəhər xəstəni sağaltsın,
Amma bu halı,
Təcrübə kimi götürmək olmaz.
Hər yaranı sağaltmaq üçün,
Zəhəri qida tək qəbul etmək olarmı?
Heç də hər təcrübə yaxşı olmur,
Kim ki, illəri arxada qoyub,–
Kim ki, ən çox iztirab çəkib,
Heç də o deyildir ən yaxşı adət.

Mirzə Şəfi, sən kor olmalıydın,
Könüldən qocasan, inamda uşaq,
Sən öz əməlinlə və şerlərinlə,
Axmaqların inamı yolu ilə gedəydin.
Bir dəfə bir dəli demişdi,
İnsan dərd üçün doğulub,
O vaxtdan deyirlər, Allah özü bilər–
Bu olubdur bütün dəlilərin sözü.
Çünki kütlə axmaqlardan yaranıb,

Şənlik ölkədə tam qəhətə çıxıb,
Xalqın da gözü var qısalıb,
Amma qulaqları xeyli uzanıb (11, s. 60) .

Ich hasse das süßliche Reimgebimmel,
Das ewige Flennen von Hölle und Himmel,
Von Herzen und Schmerzen,
Von Liebe und Triebe,
Von Sonne und Wonne,
Von Luft und Brust,
Und von Alledem
Was allzu verbraucht und gemeint ist,
Und weil es bequem,
Allen Toren genehm,
Doch verknüftigen Menschen zur Pein ist.

Willst du den Geist im Gesang erspüren,
Und Dich erfreuen an seinem Duft?
Lass dich nicht von eitlem Klang verführen,
Suche der Erde Gold nicht in der Luft.

Meide das süßige Reimgeklingel,
Wenn Dir der Sinn nicht zum Herzen dringt-
Merke Dir, das oft der gröbste Schlingel
Dir allerzärtlichsten Verse singt.

Wo sich der Dichter versteigt ins Unendliche,
Lege sein Liederbuch schnell aus der Hand-
Alles gemeinem Verstand Unverständliche
Hat seinen Urquell im Unverstand.

Wenn die Lieder qar zu moscheenduftig
Und schaurig wehn-
Muss es im Kopf des Dichters sehr ideenlustig
Und traurig stehn.

* * *

Wer nicht vermag seine Lieder zu schöpfen
Aus der eigenen Brust und der wirklichen Welt,
Der gehört selbst zu den hirnlosen Köpfen,
Denen sein hirnloses Lied gefällt.
Wer in Bildern und Worten in Liebestönen
Zu überschwänglich ist,
Zeigt, dass er dem Geiste des wahrhaft Schönen
Selbst unzugänglich ist.

Der kluge Mann schweift nicht nach dem Fernen
Am Nahes zu finden,
Und seine Hand greift nicht nach den Sternen
Am Licht anzuzünden.

Es ist leicht, eine kluge Grimasse zu schneiden
Und ein kluges Gedicht,
Und gewichtig zu sagen; dies mag ich leiden
Und jenes nicht!

Und weil ich dies leiden mag, so muss es gut sein,
Und jenes nicht-
Vor solchen Leuten musst Du auf der Hut sein,
Mit Deinem Gedicht!
Zu des Verstandes und Witzes Umgebung
Ist nichts geschickter als Augenverdrehung.

Es ist ein Wahn zu glauben, dass
Unglück den Menschen besser macht.
Es hat dies ganz den Sinn, als ob
Der Rost ein scharfes Messer macht,
Der Schrautz die Reinlichkeit befördert,
Der Schlamm ein klares Gewässer macht!
Wie auf dem Feld nur die Frucht gedeiht,
Wenn sie Sonne und Regen hat,
Also die Taten des Menschen nur,
Wenn er Glück und Segen hat!

Wohl mag es im Leben
Der Fälle geben,
Dass Unglück die Seele läutert,
Wie Erfahrung den Blick erweitert.

Es gibt auch Fälle, wo der Arzt
Zur Heilung Gift verschrieben hat,
Und Gift das Übel vertreiben hat-
Doch wär' es nicht Übereilung,
Aus solchem Fall die Erfahrung zu nehmen:
Zu jeglichen Übels Heilung
Sei es nötig Gift zur Nahrung zu nehmen.

Nicht immer am besten erfahren ist,
Wer am ältesten von Jahren ist-
Und wer am meisten gelitten hat
Nicht immer die besten Sitten hat!

Mirza Schaffy! Du musstest blind sein,
Von Herzen ein Greis, von Glauben ein Kind sein,
Wolltest du dich in Denkmern Tun und Dichten
Nach Glauben und Satzung der Toren richten.

Es hat einmal ein Tor gesagt,
Dass der Mensch zum Leiden geboren worden;
Seitdem ist dies,- Gott sei es geklagt-
Der Spruch aller gläubigen Toren geworden.

Und weil die Menge aus Toren besteht,
Ist die Lust im Lande verschworen worden,
Es ist der Blick des Volkes kurz,
Und lang sind seine Ohren worden (11; s. 60) .

II. 7. Mirzə Şəfi və Mirzə Yusif

20-ci fəsil Bağdadlı M.Yusifin müdrikliyinə və M.Şəfinin onunla polemikasına həsr edilib. F. fon Bodenştedt yazır ki, Bağdad müdrikinin deyişmədə uduzmasına baxmayaraq o,

M.Şəfinin şagirdi olmağa çalışırdı. M.Yusif M.Şəfinin qorxusundan F. fon Bodenştedtə baş çəkə bilmirdi.

F. fon Bodenştedt yazır: «Ümumilikdə onun (M.Yusifin-F.V.) nə savadı, nə də ağılı vardı; o xaraktercə zəif idi, ona etibar yox idi; o şərqşayağı oxumuş bir lümp (dələduz-F.V.), elə adamlardan idi ki, onları qabaq qapıdan qovursan, dal qapıdan içəri soxulurlar» (11; s. 61).

M.Yusif lovğalanır, M.Şəfiyə təhqir dolu şeirlər yazır, bazarda başını dik tutub gəzir. Ancaq M.Şəfi belə şeylərdən qəzəblənən adam deyildi. O, Gəncə müdrikinə xas şəkildə özünü təmkinli aparırdı. O, yalnız hərdənbir M.Yusifin həcvlərinə öz kəskin şeirləri ilə cavab yazıb göndərirdi.

Burax, Mirzə Yusif sərsəmləmələrini,
Mənim keyfim kökdür, sənə baş qoşmağa,
vaxtım yoxdur indi.

Yazdığın kimi sənə nifrət püskürməkdənsə,

Vururam şərabi qədəh-qədəhə, mən.

Artıq səni bütün dünya tanıyır,

Sənə heç nə xoş gəlmir, heç nə yaramır,

Ancaq həyatın ləzzətini görmək istəyəm,

Bu dünyada edir hər şeyi indi.

Və ya

Bax, Mirzə Yusif, özünü ağıllı sayırsan,

Fikir dolu başını sallayıb alını qırışdırırsan,

Hər şeyi pisləyirsən, ancaq özünə vurğunsan,

Bütün aləmi söyürsən, çünki hər şey öz yolu ilə gedir

Öküzlərin xasiyyətidir, çox ağır getmək,

Onların böyürtüsü heç kəsə xoş gəlmir,

Ancaq bu ona bülbülü mədh etməyə haqq verir,

Çünki onun zəif uçuşu və şirin nəğməsi vardır.

Onlar aralarındakı bu cür deyişmələri polemika xarakteri daşıyırdı və onların dünyagönlüsləri arasındakı prinsiplər fərqləri üzə çıxarırdı. Bir gün Mirzə Şəfinin yazıb göndərdiyi bu şeir M.Yusif haldan çıxardır:

Mirzə Yusifi tənqidçi,
Oğlan kimi tanımaq!
Ona gündüz xoş gəlmir,
Çünki onun paxırını açılır.
Onun başına girməyən hər şeyi pisləyir,
Dünyada hər şeyə göz qoyur
Ona görə yox ki, o bir damcıdır.
O gülü sevmir,
Çünki onun tikanı var,
İnsanları sevmir,
Çünki o çox lovğadır.
Beləliklə o çarpışır,
Təbiətlə, sənətlə,
Gecə və gündüz,
Onu dəli edib yandırır.
Mirzə Şəfi onu ələ salır,
Almaçığı, gülər üzle,
Onun şikayətlərindən
Şeir düzəldir əla (11; s. 64).

F. fon Bodenştedt öz müəlliminin qınağına cavab olaraq deyir ki, o, M.Yusifə yalnız cib güzgüsü hədiyyə edib, çünki M.Yusif ona bir şeir yazıb evə göndəribmiş, onların içərisində diqqəti cəlb edən az şeir var. Onda M.Şəfi deyir ki, bu azı da, yəqin ki, özü yazmayıb. F. fon Bodenştedt cavabında deyir ki, onları oxumamış necə elə fikir söyləmək olar? Hiss olunur ki, alman səyyahı Gəncə müdrikinin apriori təyinatı ilə razılaşmış; qərb rəşadətini, hər şeyi yalnız dəfəlonmaz sübut əsasında qəbul etmək ənənəsi onu M. Şəfi ilə razılaşmağa qoymur.

Mirzə Şəfi:

- Mən necə haqsız ola bilərəm, bu nə sualdır verirən, mən deyirəm ki, sarmaşığı qızıl gül bitirməz, çeyillikdə (Marəstən) şərab axmaz, suda qızıl üzüm. O gözəl bir şəkil veribsə, bu onun deyil, oğurluqdur. Onun müdrikiyi bar

verməyən toxuma bənzər. O çox oxuyub, öyrənib. Ancaq ağıl əldə edə bilməyib. Onun kəlamları çox dayazdır, ağac kötüyünə yazılmış yazıdır, göstər görüm o nə yazıb, mən sənə onları haradan götürdüyünü deyə bilərəm» (11; s. 65).

Sonra mən şeirlərin bir neçəsini ona göstərdim. M.Şəfi dedi ki, «onları yoxlamağa dəyməz». F. fon Bodenstedt yazır ki, qeyd götürmək üçün onun işarəsini gözləyirdi. O bir stəkan şərab içir, bir qullab vurur və divana oturaraq ayağını sallayanda, bu artıq onun üçün yazmağa bir işarə idi. O çox danışan adam deyildi, az danışdı, ancaq ifadəli danışdı. M.Yusif haqqında hökmünü bu şeirlə bildirirdi:

Əgər şeirlərindən məscid iyi gəlirsə,
Onlar şaqıldayaraq titrəyir.
Onda şairin başında çox şən fikirlər
Qəmli olur (11; s. 66).

Sonra biz təxminən aşağıdakı məzmununda bir nəğmə mətni tapdıq:⁴

⁴ F. fon Bodenstedt burada M.Şəfinin bəzi keyfiyyətlərini açıb göstərir. Onun Xəqaninin, Hafizin, Caminin və Sədinin yaradıcılığını yaxşı bildiyini, şeirə və sənətə yüksək qiymət verdiyini nümunələrlə açıb göstərən F. fon Bodenstedt həm də yazır ki, M.Şəfi qafiyə dalınca qaçmırdı, o sözü yerli-yerində işlədirdi. Qətedən, Haynedən və Şillerdən etdiyi tərcümələrini M.Şəfiyə göstərəndə o öz məsləhətlərini verər, şeirin səlisliyinə, formasına və orijinalın qorunub saxlanmasına xüsusi diqqət yetirərdi. Dil çətinliyini başa düşən M.Şəfi qeyd edirdi ki, şeirləri dil çətinliyi olan qızıl örtükdən təmizləsən, onların hər birində çox gözəl bir özək tapırıq. Bax: A.Bayramov. Fridrich Bodenstedt. M.Şəfi haqqında xatirələr (Şərqdə min bir gün kitabından). Bakı, 1987, s. 81.

Sən bilirsən baxışların öldürür,
Çünki onların hər biri bir oxdur-

Mənim baxışlarım səni qızardır,
Birlikdə bir neçə sağlam, sağlam.
Sən hələ də öldürmək istəyirsən,
Mən dözüürəm, həvəslə, mənim şəkərim!
Nə qədər ki, istəyirsən pərt edəsən.
Ancaq qoy qaldırım rübəndini mən.

Mirzə Şəfi şeiri tərifləyir, amma deyir ki, Hafizdə bu fikir daha original, daha yaxşı səslənir. O, yenə ayaqlarını aşağı sallayıb sözə başlayır:

Ey Hafiz, nə qəribə əzəmət,
Avaz və cadu var sənin şeirlərində.
Onlara qulaq asanlar o saat əzbərləyir,
Onları yalnız uşaqlar unuda bilər.

Mirzə Şəfini dil bilicisi kimi təqdim edən F. fon Bodenstedt xüsusi olaraq H.Haynenin «Ulduzlar» şeirini L.Budaqovla birlikdə tərcümə edib ona göstərdiyini qeyd edir. Orada işlənmiş «filoloq» (nədənsə bu sözü A.Bayramov filoloji kimi verib- F.V.) sözünün Azərbaycan dilində qarşılığını tapa bilmirlər. Şeiri M.Şəfiyə oxuyurlar. O, şeirin mənasını tutur və öz variantını bu şəkildə təqdim edir: «Özgələr ulduzların dilini özləri düşündükləri kimi yaxşı başa düşürlər».

T.Morun, C.Bayronun şeirlərini o çox xoşlayırdı. G.Volfun şeirlərinə isə heyran qalırdı.⁵ O, Volfun bir şeirini kitabında verir (11; s. 215-216).

Bir dəfə şeiri ona oxuyanda, Mirzə Şəfi o dəqiqə reaksiya verib deyir ki, burada gah Sədi, gah Cami, gah Xaqani, gah da Hafizdən götürülən sətirlər o saat onun oğurluq olduğunu bildirir. Bunu deyərək o yenə ayaqlarını divandan aşağı sallayır və şeir deyir. F. fon Bodenştedt isə yazır:

Mirzə Yusif çox oxumuş adamdır,
O gah Hafizi, gah da Qurani,
Gah Camini, gah Sədini, gah da Gülüstani oxuyur.
Burda bir şəkil görür, orada çiçək,

Burada gözəl fikir, orada yaxşı bir söz.
O yaradılmışları təzədən yaradır.
Dünyanı şeirlə vəsf etmək istəyir,
Öz bəzəyi üçün yadların qanadında,
Bununla o tanınır və bunu da poeziya adlandırır.

⁵ A.Berjenin "Tiflisdə heç kəs M.Şəfini tanımır" hökmünə F. fon Bodenştedtin özü yaxşı cavab verir. O, yazır ki, M.Şəfi Azərbaycan və fars xəttatları arasında böyük hörmətə malik idi. Amma Tiflisdəki "Kübar" cəmiyyətlə bir o qədər tanış deyildi. Bu cəmiyyət əsasən rus zabıtlərindən, gürcü, erməni, tatar knyazlarından ibarət idi (4, s. 83). Buradaca F. fon Bodenştedt M.Şəfinin evini, avropalı dostlarının onun evinə gəldiyini və çox mehriban qarşılandıqlarını təsvir edir. Mirzə Şəfi hətta yağışlı gündə işə tərtəmiz gəlib gedirmiş. M.Şəfi bunun səbəbini izah edir. M. Şəfi evinə gələn qonaqlara şərab təklif edirmiş. M.Şəfinin öz yanında saxladığı kasıb qohumunun oğlu haqqında danışdıqları, onun dünyagörüşünü çox yaxşı xarakterizə edir. O, oğlanı elmli adam kimi görmək istədiyini deyir. Oğlan isə molla olmaq istəyir. Oğlan şeirlə "Rusların İrəvana gəlməsinə dair tərif" və "Qarabağ müsəlmanlarının rus çarına duası" yazılmış iki dəftəri qonaqlara göstərir. F. fon Bodenştedt dəftəri hədiyyə kimi almaq istəyəndə Mirzə Şəfi ona bildirir ki, əgər o şeirlərin təsiri ilə allaha inansa, bir daha şərab içməyəcək. Sonra kitabxanaya baxmaq istəyəndə o cavab alır ki, Hafizdən misal çəkib bildirir ki, onun kitablarını daşımaq üçün dəvə karvanı gərək deyil. Sonra fars və ərəb dillərində yazılmış əlyazmalarını F. fon Bodenştedtə göstərir. M.Şəfi burada çox hikmətamiz sözlər deyir. O böyük şairləri əvəslə oxuyur. Pis şairləri isə yaxına buraxmır. İnsan müdrikləşdikcə kitabları azalır. Yüz pis kitab oxumaqdansa, yaxşı bir kitabı yüz dəfə oxumaq məsləhətdir.

Öz yaradıcılığında çox əzəmətli görünmək istəyir,
Amma avazı unudur, formanı bitirmir.
Həm də qafiyənin şirinliyini duya bilmir,
Şairliyin yüksək vergi olduğunu unudur.
Məzmun kasadlığını zahiri gözəlliyə qurban verir
Şeiri gül dəstəsilə dəyişik salır.
Pis şeylər onu tez razı salır,
Sözün qiymətini, formasını və sonunu unudur.

Was ist doch Mirza Jussuf ein viel belesener Mann!
Bald liest er den Hafis, bald liest er den Koran,
Bald Dschami und Chagani, und bald den Gulistan
Hier sieht er sich ein Bild, und eine Blume dort,
Hier einen schönen Gedanken, und dort ein schönes Wort.

Was schon geschaffen ist, das schafft er wieder um,
Die ganze Welt setzt er in seine Lieder um,
Und hängt zu eigenem Schmuck fremdes Gefieder um,
Damit macht er sich breit und nennt das Poesie.
Und bei des eigenem Schaffens urwüchsiger Gewinnung
Vergiesst er auch den Klang, die Formvollendung nicht,
Doch übersieht er ob der Reime süsser Tönung,
Des Dichters eigentliche, erhob'ne Sendung nicht.

Den Mangel an Gehalt ersetzt ihm die Verschönerung
Des Liedes durch Blumenschluck und seine Wendung nicht.
Für Schlechtes bekehrt ihn zur Versöhnung
Des Wortes Bedeutung, die Form und Endung nicht! (11, s. 69).

Daha sonra:

Ulduzlar işıqsız daha yaxşıdır, Lieber Sterne ohne Strahlen
Nəinki işıqlar ulduzsuz - Als Strahlen ohne Sterne-
Toxum qabıqsız daha yaxşıdır, Lieber Kerne ohne Schalen,
Nəinki qabıq toxumsuz olsun. Als Schale ohne Kerne-

Pul cibsiz daha yaxşıdır,
Nəinki cib pulsuz olsun -
Əzizim, şərab şüşəsiz yaxşıdır
Nəinki şüşə şərabsız olsun.⁶

Geld lieber ohne Taschen,
Als Taschen ohne Geld-
Mein lieber ohne Flaschen,
Als umgekehrt bestellt!

(11; s. 69).

21-ci fəsildə əsasən tərcümə məsələləri müzakirə edilir. F. fon Bodenştedt Hafizin 19 bənddən ibarət «Ol» (Sein) rədifli şeirini, 3 qəzəlini və 4 bənddən ibarət başqa bir qəzəlini öz tərcüməsində verir.

Mirzə Şəfi 22-ci fəsildə çap məhsulunun əleyhdarı kimi təsvir olunur. Onun gözəl xətti canlı və rəngarəng yazmağa imkan verirdi. O deyirdi ki, gözəl şeiri yalnız gözəl xətlə yazmaq lazımdır.

Sonra Mirzə Şəfinin ikinci və sonuncu məhəbbəti Hafizə haqqında söhbət açılır. Nişan, kəbin və toy təsvir olunur.

Beləliklə, F. fon Bodenştedt öz dərin məzmunlu əsəri ilə ustadı ehtiramla Mirzə Şəfiyə bir abidə ucaltmışdır. Bu abidə də böyük şairin həmvətənləri üçün əvəzsiz bir mənbə rolunu oynayır. Bu abidədə Mirzə Şəfinin şəxsiyyəti, yaradıcılığı, dünyagörüşü çox dəqiq verilmişdir. Bütün bunlara görə biz F. fon Bodenştedtə minnətdar olmalıyıq.

⁶ F. fon Bodenştedt M.Şəfidən təəccüblə soruşur ki, necə olur ki, qafiyəni tez tapır. O isə filosofcasına bağdan bir gül dərir və deyir ki, bu gül bircə anda yetişmir. Ancaq onu bircə anda dərmək olur. (4, s. 89).

III. F. FON BODENŞTEDT HAQQINDA

III.1. Alman mənbələri F. fon Bodenştedt haqqında

F. fon Bodenştedtin “Şərqdə min bir gün” trilogiyası 1850-ci ildə işıq üzü görüb. III cildə o, demək olar ki, Qafqaza səfərindən (1843-1845), həmin illərdə M.Şəfinin ona müəllimlik etməsindən, azərbaycanlılarla, gürcü və ermənilərlə tanışlığından söhbət açır.

F. fon Bodenştedt 1819-cu ildə Hannofer (Hannover) yaxınlığında Paynedə (Peine) anadan olub. 1840-43-cü illərdə Moskvada səfərdə olub. 1854-1866-cı illərdə Münhendə professor vəzifəsində çalışıb, 1870-1892-ci illərdə Visbadendə (Wiesbaden) yaşayıb və orada da 1892-ci ildə vəfat edib.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz trilogiyanın III cildində F. fon Bodenştedt Mirzə Şəfinin keçirdiyi dərslər zamanı öz müəllimi M.Şəfidən eşitdiyi şeirləri qələmə almış, onları almancaya çevirib kitab şəklində çap etdirmişdir (11; s. 53-61).

Kitab az müddətdə çox güclü əks-səda doğurur. Naşirin məsləhəti ilə bir ildən sonra, yəni 1851-ci ildə o, “Mirzə Şəfi nəğmələri” toplusunu xüsusi buraxılışla çap etdirir və 1881-ci ildə onun 100-cü, 1922-ci ildə isə 149-cu nəşri çapdan çıxır. Alman tədqiqatçısı Y.Mundhenk burada səhvə yol verir. Məsələ burasındadır ki, həmin nəğmələrin 168-ci nəşri 1921-ci ildə çapdan çıxır (Bax: F.Yadigarın arxivi. M.Şəfiyə dair sənədlər, 1977/78, s. 7-8). O vaxtdan bu kitab bir daha çap olunmayıb. Bəzən elə olurdu ki, “Mirzə Şəfi nəğmələri” ildə 5-6 dəfə çapdan çıxırdı. “Bu kitabça bütün gözləntiləri qabaqladı. Tezliklə o, demək olar ki, bütün Avropa dillərinə, əlbəttə bəzən tam olmasa da, rus dilinə də tərcümə edildi. Hətta yəhudilər də onu öz dillərinə tərcümə edib oxuyurdular” (13, s. 11).

Amma tezliklə Mirzə Şəfi unuduldu, hətta tamamilə izləri itdi. M. Şəfi poeziyasının Qərb dünyasında taleyinin başlanğıcı qərb dillərinə tərcümə olunması, yayılması geniş

oxucu kütləsini öz ecazkar əsərləri ilə cəlb etməsi Ö. Xəyyamın yaradıcılığının taleyini xatırladır. Lakin əgər ingilis tərcüməçisi Fitserald tərəfindən qərb oxucusuna təqdim olunan Ö. Xəyyam XIX əsrdən bəri bu günə qədər qərb oxucusunun diqqət mərkəzindədirsə və Şərq poeziyası haqqında təsəvvür və biliklər ilk növbədə onun adı ilə bağlıdırsa, ilk dövrlərdə təsir qüvvəsinə görə fars şairindən geri qalmayan Gəncə müdriki sürətlə poeziya kəhkəşanında parıldadığı kimi elə o cür sürətlə unuduldu, Ö. Xəyyamdan fərqli olaraq qərb oxucusunun qəlbində və şüurunda dərin iz buraxmadı. Məsələnin belə sonluğa çatmasında F. fon Bodenstedt də günahkar idi, çünki 1874-cü ildə şeirlərin M.Şəfinin ruhuna uyğun olsa da, onun diqtəsinin məhsulu olmadığını iddia etdi („die Gedichte seien nur dem Geiste, nicht aber dem Diktat Mirza Schaffys zu verdanken“ (14, s. 11). Əslində şərqşünaslar onların gerçəkliyinə dair şübhələrini dəfələrlə bildirmişdilər.

Burada Y.Mundhenk haşiyə çıxaraq yazır ki, Ə.Seyidzadə artıq sübut edib ki, Yakob Flipp Fallmayer (1790-1861) Münhendə tanınmış tarixçi və şərqşünas, «Augusburger Allgemeine Zeitung» (Aucusburq Ümumi Qəzeti) da Mirzə Şəfi nəğmələrinin doğruluğuna dair öz tənqidi, daha doğrusu, skeptik suallarını F. fon Bodenstedtə yönəltmişdi (13). Digər tərəfdən artıq bədii zövqdə dəyişiklik baş vermişdi. Tədricən F.fon Bodenstedtlə birlikdə M.Şəfinin özü də, demək olar ki, tamamilə unudulmuşdu (13).

Bu fikrə qarşı daha güclü məntiqə söykənən fikir söyləməkdən özümüzü saxlaya bilmirik. Sözsüz ki, F. fon Bodenstedtin və onunla birlikdə Mirzə Şəfinin unudulması bir tərəfdən oxucuların bədii zövqünün dəyişməsilə izah oluna bilər. Çünki dövr dəyişirdi, Avropada, o cümlədən Almaniyada romantizm və sentimentalizmin yerinə realizm gəlirdi. Oxucunu artıq daha real həyat hadisələri və siyasi lirika maraqlandırır. Amma digər tərəfdən, qayğıkeş oxucuları həyəcan və gərginlik içində saxlayan bu nəğmələr birdən-birə yalançı adla təqdim

olunanda onların hansı hisslər keçirdiyini başa düşmək çətin deyil. Bu həm F. fon Bodenstedtin, həm də kitabı çap eləyən nəşriyyatın reputasiyasına güclü zərbə oldu.

III.2. F. FON BODENŞTEDTİN «ETİRAFLAR»IN ALT QATI

Alman tədqiqatçıları F. fon Bodenstedtin Mirzə Şəfi haqqında etiraflarından danışanda ilk öncə 1872-ci ili, sonra isə 1874-cü ili yada salırlar. F. fon Bodenstedt 1872-ci ildə “Daheim” («Evdə») jurnalının VIII illik nömrəsində “Mirzə Şəfi nəğmədə və həqiqətdə” (Mirza Schaffy im Liede und in der Wirklichkeit) adlı məqaləsində yazıb: “Məndə belə bir plan yaranırdı ki, bütün fərdi özəlliklərdə xatirimə həkk olunduğu kimi Qafqaz filosofunu poetik sərbəstlikdə həyat həqiqətinə bənzər vəsf edim və onu eyni zamanda şərq aləminin alim və şairinin ümumiləşdirilmiş tipi kimi göstərim, yəni onu olduğundan daha görkəmli təqdim edim, çünki o, həqiqətdə şair deyildi...və özünün dediyi bütün nəğmələrdən mən yalnız birini göstərə bilərəm, o da kiçik məzhəkəli “Molla, təmizdir şərab, Onu gözdən salmaq, günahdır, günah”. Digər nəğmələrini onun xarakterinə və onları söylədiyim məqama uyğunlaşdıraraq özümünkülərlə əvəz etmişəm” (13; s. 15). Daha sonra isə 1889-cu ildə Presburqda keçirilən 70 illik yubileyində söylədiyi nitqindəki “etiraflarında” özünə haqq qazandırmaq üçün gətirdiyi arqument M.Şəfinin bir şair kimi Tiflisdə və ya digər məkanda tanınmamasından ibarətdir (13, s. 16-17). Mirzə Şəfinin adına çıxılan şeirlərin həqiqiliyinə artan şübhə sanqvinik F. fon Bodenstedtə mənəvi təsir etmirdi, o, alman ictimaiyyətini nigarançılıqda saxlayırdı: “Nəhayət, o, 1874-cü ildə “çadran”ı tulladı və məcbur oldu ki, Mirzə Şəfi nəğmələrini təzədən yazsın, amma bu dəfə yeni kitabına “Mirzə Şəfi irsindən” (Aus dem Nachlaß Mirza Schaffys) adını verdi. F. fon Bodenstedtin proloqu və əlavə şərhilə yeni nəğmələr kitabı (Berlin, 1874) çapdan çıxdı. Bu kitabda F. fon

Bodenstedt etiraf edir ki, Mirzə Şəfi “nə şair, nə də böyük alim” olub və “Molla, şərab təmizdir” şeirindən başqa, digər şeirlərin hamısını özü (F. fon Bodenstedt- F.V.) yazıb. Maraqlıdır ki, Ə.Seyidzadə həmin şeirin M.Füzuliyə aid olduğunu israr edir. F. fon Bodenstedt Füzulinin yaradıcılığına çox yaxşı bələdmiş. Y.Mundhenkə görə sadəcə olaraq bunu təsdiq etməklə oxucuları şüurlu şəkildə aldadırmış (13, s. 15).

Bu “İzahatlarla” əlavəsində Mirzə Şəfi haqqında deyilmiş yeganə xoş sözlərdir. Burada M.Şəfinin görünüşündə və geyimində nəzərəcarpacaq elə bir şey olmadığı da qeyd edilir.

Şeirlərin guya ona mənsubluğu haqqında dediyi sözləri F. fon Bodenstedt 1889-cu ildə 70 illik yubileyi ilə bağlı nitqində bir daha təkrarlamışdır: “Mən “Şərqdə min bir gün” (Tausend und ein Tag im Orient) əsərində keçmiş müəllimimi və onun öyrətmə metodunu doğru-dürüst təsvir etməyə çalışmışam. Mən burada onun modelindən incəsənət xadimi kimi istifadə etmişəm. O, mənə şərq tipli müdrik kimi təsir bağışlayırdı. Mən yazdığım kitaba daha çox cəlbedici forma vermək üçün oraya külli miqdarda şeirlər daxil etmişəm... Naşir məni dilə tutdu ki, orada gedən şeirlər “Mirzə Şəfi nəğmələri” (Lieder des Mirza Schaffy) adı altında çap edilsin.

O, (M.Şəfi-F.V.) heç vaxt şair olmayıb, hərçənd ki, adətən vaxt keçirmək üçün o öz nadir könül xüsusiyyətləri ilə mənim məhəbbətimi qazanmışdı. Sufizmin tərəfdarı kimi onun heç nədə gözü yox idi, hər cür canfəşanlığa nifrət edirdi” (15, s.265).

A.Berje 1870-ci ildə çıxan məqaləsində (oxucu buna fikir verməlidir, bu məqalə çıxandan düz iki il sonra F. fon Bodenstedt öz açıqlamalarını verib – F.V.) yazırdı ki, Tiflisdə heç kəs M.Şəfini şair kimi tanımırdı. Dediklərini əsaslandırmaq üçün o, Tiflis Şeyxulislamı axund molla Əhmədi misal gətirir. Guya o M.Şəfinin və Berjenin dostu olub.

O.Berje yazır ki, M.Şəfinin şairlik fəaliyyəti barədə soruşanda onu tanıyan mollaların sifətində yaranacaq gülüşdən

qorxub. Guya bir dəfə həqiqətən şeir və qəzəl yazıb, ancaq bu, onu müasirlərindən fərqləndirmir. Həmin şeiri A.Berje eşitdiyi kimi verir;

Wie lange noch wird jene Zauberin ihr Herz,
Vor diesem Herzen angstvoll leben gehen,
Und vor herzlosen Freunden.
Ihr Herz in Ruhe bewahren.

Nə qədər yenə o cadugər öz ürəyini,
Bu qəlbimdən qorxaraq titrək görəcək,
Və qəlbsiz dostlarımdan,
Öz ürəyini sakitcə qoruyacaq?

A.Berje 1868-ci ildə Arxeoloji Komissiyanın prezidenti kimi Tiflisdə olarkən ona tanış olan XVIII və XIX əsr Azərbaycan şairlərinin əsərlərinin toplusunu „Azərbaycan dilində XVIII və XIX əsr Transqafqaz şairlərinin şeirləri“ başlığı altında nəşr etdirir (Leipzig, 1868. Azərbaycan dilində mətnlər ərəb əlifbası ilə verilib – F.V.) və bu topluda ona məlum olan bütün yazarların qısa tərcümeyi-halını almanca verir. Orada 9 şairin adı çəkilir. Yeganə mənbə kimi o, dostu, Mirzə Şəfini şəxsən tanıyan Mirzə Fətəli Axundovun adını çəkir. Mirzə Fətəli qeyd edir ki, bu, Transqafqaz müsəlman şairlərinin şifahi deyim ədəbiyyatı nümunələridir. M.Şəfinin adı orada çəkilmir. Deməli, M.F.Axundov da onu şair kimi tanımır (13; s. 13).

Ola bilsin ki, burada yalnız yazıya alınmış, çap olunmuş şeirlər verilib. Axı, M.Şəfinin çap olunmuş şeiri yox idi.

Bundan xeyli əvvəl, yəni 1860-cı ildə misirşünas Heinrich Brieqşin fikirləri də F. fon Bodenstedtə dayaq ola bilərdi. O, yazır ki, Tiflisdə olarkən 1860-cı ildə Mirzə Şəfinin izinə düşmək istəyirmiş. Bu barədə o, “Kəyzer Prussiyası səfirinin İrana 1860-61-ci il səfəri” (“Reise der K. Preussischen

Gesandschaft nach Persien 1860-61" (Leipzig, 1862)) əsərində məlumat verir.

«F. fon Bodenştedtin təsvir etdiyi böyük Gəncə müdriki, bütün bəşəriyyətin yüksək qiymətləndirdiyi şərqin əzəmətli dahisi əvəzinə o bu qəmli sətirləri yazmalı olur: "Tiflisdə tanış olduğumuz bizə xoş və məmnun olan adamlar arasında bir nəfərin adı çəkilmirdi, bir nəfəri tapa bilmirdik, bu, F. fon Bodenştedtin şən Mirzə Şəfisi, Gəncə müdriki idi." Əslində biz Tiflisdə olduğumuz vaxtdan bir neçə il əvvəl qəzetlər onun vəfatı haqqında məlumat vermişdi və biz yalnız onun qəbrini axtara bilərdik. Ancaq heç kəs bizə deyə bilmədi ki, kimsə Mirzə Şəfiyə öləndən sonra haradasa dua edib. Biz özümüza təsəlli verirdik ki, qəbir daşı və abidələr şairin şərəfini saxlayır, o, öz adını nəğmələrində yaşadır. Amma burada da möhkəm yanılmışdıq. Heç kəs, nə iranlı, nə gürcü, nə rus, nə avropalı (bəs azərbaycanlıdan niyə soruşmurdular görəsən?-F.V.) nə həyatsevərlər Mirzə Şəfinin rübailərini, nə bizdə-Almaniyada xalqın həyatına daxil olmuş nəğmələrdən xəbərdar deyildi. Doğrudanmı Mirzə Şəfi tam itib ki, heç kəs onun şeirlərini və adını xatırlaya bilmir? Yeganə şəxs, aptekçi alman Şmidt bir vaxtlar F. fon Bodenştedtin tatar (Azərbaycan dili-F.V.) dili müəllimi olmuş yazıq tatarı yadına saldı. O güman edirdi ki, bu, F. fon Bodenştedtin şən Mirzə Şəfisi ola bilər. Yazıq Mirzə,- deyə mən düşündüm, onun taleyi elə gətirib ki, onun şeirləri yalnız yad qiyafətdə ölümsüzlük qazanıb və konverzationsleksikona (Konversationslexikon-F.V.) layiq görülüb» (13, s.15).

Burada haqlı olaraq Y.Mundhenk Qarabağın Gürcüstana məxsus olmadığını qeyd edir. Bununla yanaşı o qeyd edir ki, Gəncə vaxtilə Qarabağ xanlığına daxil olub. Digər tərəfdən Y.Mundhenk M.Şəfinin vəfatı tarixi ilə bağlı bir səhvə yol verir: o yazır ki, 1853-cü ildə artıq M.Şəfi həyatda yox idi, lakin təəssüf ki, müəllif bu səhifədə onun ölüm ilinin 1851-ci il, 11-ci və 12-ci səhifədə isə 1852-ci ildə olduğunu göstərir (13; s. 11, 12).

F. fon Bodenştedti ruhlandırın III mənbə, sözsüz ki, macar türkoloqu H.Vamberi 1885-ci ildə Laypsiqdə çap etdirdiyi "Türk xalqı öz etnoloji və etnoqrafik münasibətlərində" ("Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen". Leipzig, 1885) adlı əsəridir. O, İran türklərinin, azərbaycanlıların poeziyasına xüsusi bir fəsil ayırır, A.Berjenin toplusundan sitat gətirir, bir neçə xalq ruhlu şeiri əlavə edir, ancaq Mirzə Şəfinin heç adını da çəkmir.

Burada təəccüblü bir şey yoxdur. H.Vamberinin məqsədi M.Şəfini axtarıb tapmaq deyildi. O, bu məsələdə A.Berjenin qeydlərinə əsaslanıb.

Məsələ burasındadır ki, adı çəkilən qaynaqların hamısı Almaniya işıq üzü görüb, ona görə də, təbii ki, onlar bir-birini tamamlamalı idi. Bəs F. fon Bodenştedtə öz vətəninə münasibət necə olub?

III.3. F. FON BODENŞTEDTƏ VƏTƏNİNDƏ VERİLƏN QIYMƏT

Artıq deyildiyi kimi, Berlində olarkən (1977/78) biz F. fon Bodenştedtlə bağlı xeyli araşdırmalar aparmışıq. Onları əlyazmalar şəklində toplayaraq vətənə gətirmişik. Aşağıdakı mülahizələr həmin material əsasında yaranıb.

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, 1922-ci ildən sonra onun əsərləri, o cümlədən nəğmələr yenidən çap olunmayıb (13). Onun həmyerlisi Karl Zundermayer 1930-cu ildə "Fridrich Bodenstedt und die Lieder des Mirza Schaffy" (Kiel) adlı dissertasiya yazıb. Bu əsərində o, əsasən, Y.Mundhenkin yazdığına görə, F. fon Bodenştedtin müasirlərinə münasibətini işıqlandırır. Xüsusilə onun Şeffel (Scheffel), Qaybel (Geibel) və əsasən də Redvitə (Redwit) olan münasibətləri tədqiq olunur. Ona inanmaq olmur ki, Mirzə Yusifin obrazı arxasında Mirzə Şəfi, Rivalının arxasında Viktor fon Şeffel durur. "Zundermayerin tədqiqatı" hər şeydən öncə F.fon Bodenştedtin

alman ədəbiyyatında öz müasirləri arasındakı yerinə həsr olunub (13; s. 11).

Paul Heyse "Gənclik xatirələri və etiraflar" əsərinin (III nəşri, 1990) 192-ci səhifəsində F. fon Bodenştedtə belə qiymət verir:

"Bodenştedtin dəvət olunması (söhbət Münhenə dəvətdən gedir-F.V.) Mirzə Şəfinin bir qədər açıq-saçıq lətifələrindən ləzzət alan "Qafqaz xalqları" və "Şərqdə min bir gün" əsərində yemək stolu arxasında uzun-uzadı söz açan Dönnigin təkidi ilə olub, Qaybel əlavə edib deyirmiş ki, o, F. fon Bodenştedtin istedadı barədə fikirləşib çox şey deyə bilməməsinə baxmayaraq, digər qərb-şərq ilə müqayisədə Qötədən başqa, öncə Rükert, Daymer və Platen-M.Şəfi (yəni F. fon Bodenştedt - F.V.) dərin poetik məzmunu, həqiqi hislərdən qaçan, çox dərin mənalı lətifəni əksər hallarda ən uzağı naşı adamlara xoş gələn sadə qafiyə oyununa yerləşdirən bir şair təsiri bağışlayır. Bodenştedtin büründüyü şərq maskasını çıxarıb atsaq və yaxşı bir alman kimi yaradıcılığına yanaşsaq, görürük ki, onun öz şeirləri, dram və novellaları o qədər poetik səfər məhsullarının təsiri altındadır ki, adam şübhələrini cilovlaya bilmir. Həmin əsərlərdə söhbət az və ya çox dərəcədə ruh dolu orijinal əsərlərin yalnız yenidən işlənməsindən gedə bilər" (13; s.11).

Açıqını demək lazımdır ki, bu həmin dövrdə F. fon Bodenştedtə verilən çox böyük çəkisi olan obyektiv qiymətdir. Buna bənzər fikirlərə biz XIX əsrin sonlarında digər ədəbiyyatşünasların əsərlərində də rast gəlirik.

Riçard M.Mayer 1899-cu ildə Berlində çap olunan "XIX əsr alman ədəbiyyatı tarixi" əsərində F. fon Bodenştedt haqqında bəzi dəyərli fikirlər söyləsə də, onu bütövlükdə "philiströs" (meşşan-F.V.) və yalnız filiströz (meşşan dünya-görüşü-F.V.) kütləyə xoş gələn məhdud dairəli yazıçı adlandırır. Bir zamanlar iri həcmli məqalələrin yer aldığı konversationsleksikonda, tədricən bir neçə sətirlə kifayətlənməli olur. İndi yalnız ixtisası germanist olanlar ona diqqət yetirirlər (13; s.19).

Ernst Alker "XIX əsr alman ədəbiyyatı" (Die deutsche Literatur im 19. Jahrhundert, Stuttgart, 1961) F.fon Bodenştedt haqqında aşağıdakı xarakteristika ilə kifayətlənir:

"F. fon Bodenştedt (1819-1892) çox diqqətəlayiq tərcümə fəaliyyətinə baxmayaraq (Puşkin, Lermontov, Ukrayna lirikası, Şekspir sonetləri, Ömər Xəyyam-F.V.) Mirzə Şəfi kimi pis adda qalacaq. Çünki əyləncə poeziyası eklektikləri arasında o, 150 və ya çox dəfə nəşr olunmuş "Mirzə Şəfi nəğmələri" (Lieder des Mirza Schaffy) (1851) əsərlə böyük (özü də haqqı olmadan) uğurun gülünü dərməmişdir. Ağılıb şərqşünasların əslində çox formaca oynaq incəsənət əsərinin maskarad kimi rüsvay etməməsinə səbəb hələ aydın deyil, əksinə onu şərq poeziyasının ötürülməsi kimi qiymətləndiriblər. F. fon Bodenştedtin Tiflisdə tanış olduğu dil müəllimi Mirzə Bonaliya orta səviyyəli Avropa şahzadəsinin meqafonudur, bu cümlələrin məzhəkəli, adətən qəşəng qiyafədə ruhsuz, aramsız yemə-içməyi ilə həyatının mənasını təşkil edən vaxt mənasında polisdən qorxan, ancaq allahsız və şərəfsiz oxucuların möhkəm səslənən alqışını qazandı. Xanımlar Bodenştedti "Küçədə daş" (Stein auf der Strasse) sentimentallığı ilə sevindirir (o, əlbəttə, yalnız optik yolla tərki dünyalığı qiyafəyə çəkirdi), dəyərli kəlamlarla bəyləri valeh edirdi":

Şair sonsuzluğa qalxdığı zaman,
Onun nəğmə kitabı tez əldən düşürdü.
Ümumi anlamdan xaricdə olmağın
Ən qədim kökü anlaşılmazlıqdır.

Wo sich der Dichter versteigt ins Unendliche,
Lege sein Liederbuch schnell aus der Hand-
Alles gemeinem Verstand Unverständliche
Hat seinen Urquell im Unverstand.

"Mirzə Şəfi irsindən" "Aus dem Nachlaß Mirza Schaffys" (1874) əsərində F. fon Bodenştedt özü, yalanı nəhəyat aradan qaldırmaq istədi. Cild-cild lirik əsərlər çap

etdirməklə o, uğur əldə etməyə nail olmadan öz şöhrətini geri qaytarmağa çalışırdı. 1965-ci ildə Berlində Walter de Gruyter "Alman ədəbi tarixinin real leksikası" kitabının II cildində D. Balke Bodenştedt və Mirzə Şəfi haqqında belə yazırdı:

"Tiflisdə öz fars (Azərbaycan – F.V.) dili müəlliminin dilindən F. fon Bodenştedtin söylədiyi fikirlər, əlbəttə, xalq yaradıcılığındandır, şərqləşdirilmiş və qəzələ bənzər nəğmələrdir, onlar ev məhsulu olduğuna (Hausbackenheit) və xəlqiliklə həyat müdrikliyinə görə 70 il müddətində vətəndaşların kitab rəflərində yatıb qalmışdır" (13; s. 19).

1961-ci ildə çap olunan "Mayerin yeni leksikonun"da (Meyers News Lexikon) F. fon Bodenştedti tərcüməçi kimi qələmə verilir. Ancaq 1972-ci il nəşrində verilmiş əlavədə deyilir: "F. fon Bodenştedtin şərqə yönəlmiş, xeyrixah həyat sevgisi təlqin edən "Mirzə Şəfi nəğmələri" xaricdə də qeyri-adi uğur qazandı. Ancaq bu almanaxda F. fon Bodenştedtin şair olub-olmaması, şeirləri haqqında bir kəlmə də yoxdur". Keçmiş ADR-də nəşr olunan bu almanax nəğmələrin M.Şəfiyə aid olması barədə də heç nə yazmır. Digər tərəfdən bu arayış xarakterli almanaxda M.Şəfiyə dair də heç bir qeyd yoxdur. Onların tanışlığı barədə də burada söhbət getmir.

Sonra "Almandilli yazıçıların leksikonu" (Lexikon deutschsprachiger Schriftsteller-Leipzig, 1972) əsərinin 83-cü səhifəsində qeyd olunur ki, M.Şəfi F. fon Bodenştedtə fars, gürcü və erməni dillərini öyrədib, amma nədənsə Azərbaycan dilinin adı çəkilmir. Halbuki, F. fon Bodenştedtin özü "Tausend und ein Tag im Orient" əsərinin 55-ci səhifəsində yazır ki, o, tatar (Azərbaycan dilini - F.V.) M.Şəfidən öyrənirmiş.

Leksikondakı bu fikir daha qəribə səslənir: "F.fon Bodenştedt roman, nağıl və dramlarla yanaşı şeirlər də yazırdı. Onun ən vacib, özünəməxsus əsərinin, 1874-cü ilə qədər qismən fars xalq poeziyası nəğmələrinə uyğun gələn tərcümə toplusu "Mirzə Şəfi nəğmələri" (Die Lieder des Mirza Schaffy) (1851) olduğu güman edilirdi. O, çevik şərq üslubunda, rəvan,

xoşagələn formada və intellektual tərzdə şən, azad həyat müdrikliyi və ləzzətini öyrətmək istəyirdi: bu da əsasən burjua ziyalisində xüsusi təzyiq altında olan, meşşan qiyafəsində görünməyə çalışan, öz azaddüşüncəliliyi (şərab və qadını qiymətləndirməkdə) və ekzotik bilgilər genişliyində əks-səda tapmasına çalışırdı". Bu leksikon məqaləsində "Mirzə Şəfi nəğmələri" (Die Lieder des Mirza Schaffy) daha çox yer verilir, amma bununla belə M.Şəfiyə şöhrət gətirən şeirlərin adı çəkilmir. Ancaq tərcümələrdən və təzadən nəzmə çəkilmiş şeirlərdən danışılır (Nachdichtungen - F.V).

Burada təbii sual meydana çıxır. Qöttingdə, Münxen və Berlində filologiya, tarix və yeni dillər üzrə təhsil alan F. fon Bodenştedt necə oldu ki, üç il müddətində tamamilə şərq mentalitetinə yiyələndi, şərqin həyatını şərqli kimi təsvir etməyə nail oldu? Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, həmyerlilərinin dediyi kimi, o, şair olmayıb. Bu baxımdan deyilənlər inandırıcı görünmür.

Məlumdur ki, E.Qaybel F. fon Bodenştedtin Münhenə professor kimi dəvət olunmasının əleyhinə olub, şairliyinə şübhə ilə yanaşdı. O zaman ədəbiyyat və vəzn üzrə tanınmış mütəxəssis olan E.Qaybel özü Münhendə dərnək rəhbəri idi. Onun "May gəldi", "İki ürək bir-birindən ayrılanda" şeirləri indi də Almaniyada dillər əzbəridir. Məlumdur ki, E.Qaybel öz mühafizəkarlığı ilə tanınsa da, onun şairliyi heç kəsdə şübhə doğurmurdu. E.Qaybel və P.Hayzel kral II Maksimillianın adına illik təqaüd almışdılar. O, poeziyanın vurğunu idi. P.Hayzel Almaniyada Nobel mükafatı alan ilk şair olmuşdur. E.Qaybel və P.Hayzel dost idilər. Bu dostluq əlaqələrindən çıxış edərək, demək olar ki, P.Hayzel də F. fon Bodenştedtin istedadına inanmırdı.

1969-cu ildə Qərbi Berlində çap olunmuş "Şeir kimindir?" (Von wem ist das Gedicht?) kitabçasında 1852-1969-cu illərdə yazıb-yaratmış şairlərdən söhbət açılır. Orada da F. fon

Bodenştedtin adı çəkilmir və bir dənə də olsun şeirindən bəhs olunmur.

Daha sonra V.Şlayerin “Alman ədəbiyyatı tarixi: Qötədən müasir dövrə kimi” (Berlin 1971) («Geschichte der deutschen Literatur von Goethe bis zur Gegenwart») kitabında da F. fon Bodenştedtin adında şairin olduğu heç olmazsa bir cümləylə belə yad edilmir.

Daha sonra 1975-ci ildə Tübingəndə çıxan “Realizm və yaradıcılıq məqamı” (Realismus und Gründerzeit) “Alman ədəbiyyatına aid manifestlər və sənədlər” (Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur) (1848-1880, Bd.2) F. fon Bodenştedt haqqında bir kəlmə də tapmaq olmadı.

“Alman ədəbiyyatı tarixinin real leksikonu” (Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte) (Bd. I, Westberlin, 1958) əsərində də eyni mənzərənin şahidi oluruq.

1860-cı ildə V.Kayserin Münhendə çap olunan “Alman şeirinin tarixi” (Geschichte der deutschen Literatur, Bd. 8, 1, Berlin, 1975) kitabında F. fon Bodenştedtin haqqında bir məlumat yoxdur. “Alman ədəbiyyatı tarixi” əsərində F. fon Bodenştedtin adı çəkilir, amma poetik yaradıcılığından bir kəlmə də olsun danışılmır.

“İncəsənət və həyat” (Kunst und Leben) (1913, səh. 242-243-də) toplusunda F. fon Bodenştedtdən bəhs olunur. Mütillərə aid olan bir adam “Müti Şübhəçi” adı altında özünü şübhəli dolaşığığa salıb. Düşüncələr ruhu ona baş çəkib. Möcüzələr onu inamından döndərib.

Dərd içində bir qocaya yaxınlaşır,
O da xalqına müdrik kimi uca adla tanınır,
Ətrafında işıqlı adamlar toplayıb,
Heç zaman buludun parlamasına şübhələnməyənlər.

O dedi: mənim bildiyim ən böyük möcüzələr,
Hələ qələmə alınmayıb, heç əfsanə deyillər,
Yumurtada hər toyuq bir möcüzə bəxş edir,
Hər ot öz yarpağı ilə mənə faş olur.

Burda yasəmən qoxur, orada kəndalaş,
İşıqda milçəklər dövrə vuraraq süzür.
Bülbül gülün tikanı ilə möcüzə deyir.
Göydəki ulduzların parıltısı kimi.

Kim gülə rəngi və qoxunu verdi,
Ona bəxş elədi bütün incəliyi.
Kimdir yerin dərin qatından zanbaq çıxaran,
Təmizlik müjdəsidir, qar kimi ağappaq?

Bu daşda hələ də həyat eşqi var,
Torpaqdan yarandı, təzədən bir də yarat,
Çöldə və üzüm bağlarında hər bir salxım,
Daş özündən yüksəkliyə heç qalxa bilməz.

Ağac öz kökünə bağlanıb qalır,
İnsan öz ruhu ilə göyə ucalır,
Tanıyır bütövün gerçək qismini.

Sən də şübhə ilə hələ də möcüzə axtarırsan,
Siz həyatın cövhərindən və özündən nəfəs alırsınız,
Dünyanın kitabı hər kəsə açılsa da,
Ancaq hər kəs onu oxuya bilməz.

In einer Not kam er zu einem Greise,
Der hoch im Ruf der Weisheit stand beim Volke.
Und um sich zog lichthelle Lebenskreise,
Die nie verdunkelt eines Zweifels Wolke.
Der sprach: “Die größten Wunder, die ich kenne,

Stehn nicht geschrieben und sind keine Sage.
Im Ei legt mir ein Wunder jede Henne,
In jedem Grashalm sproßt mir eins zu Tage.
Hier duftet der Jasmin, dort der Hollunder,
Im Lichte tanzt der Mücken bunt Gewimmel,
Die Nachtigall im Dornstrauch kündet Wunder,
So kehrt wie aller Sterne Hanz am Himmel.
Wer gab den Rosen Glut und Duft zu eigen.
Und des Gewebs wundervolle Feinheit?
Wer liess aus schwarzer Erde Lilien steigen,
So weiss wie Schnee in ihrer heiligen Reinheit?

In diesem Steine schlummert noch das Leben,
Er ward aus Staub: mach' ihn auf's Neu zu Staub,
Im Felde, und im Weinberg jeder Traube
Der Stein kann sich nicht über sich erheben,
An ihre Wurzeln bleibt gebannt die Pflanze:
Der Mensch nur kann im Geist zum Höchsten streben,
Erkennt sein Blick im kleinsten Teil das Ganze.

Und du magst zweifelnd noch nach Wundern fragen,
Sie atmen aus des Lebens Kern und Wesen
Das Buch der Welt liegt Jedem aufgeschlagen,
Doch wenige nur verstehen darin zu lesen.

Həmin dərginin 274-cü səhifəsində 5 sətir “Şərqi kəlamları və ifadələri” (Morgenländische Sprünche und Sentenzen) başlığı altında verilib. Birinci Yamin, 2-ci Bentamin, digərləri isə F. fon Bodenştedtdəndir. Onlar aşağıdakılardır:

Dünyadan dönmək, onun nemətlərindən dönməkdir!
Fəlsəfi anlamda qəlblərdən dönməkdir!
Ağıllı adamlar belə demişlər,
Elə bil sən özün bunu edirsən!

Əsl məsləhəti həmişə zaman verir,
Onda başa düşürsən, o nə deyir.
Ancaq insan uzaq gedəndə,
Onda başa düşür artıq gecdir-gec.

Biz sanki qara bir körpüdə gəzirik,
Burada irəli, orada geri gedən həyatda,
Heç kəs həyatın sınağından sığortalanmayıb,
Hətta xoşbəxtlər də sonda gedir.
Ancaq kim ki, ürəkdən yaxşılıq edər,
O ürəkdə və nəğmələrdə daim yaşayar.

„Die Welt entsagen und ihren Gütern,
Ziemt philosophischen Gemütern!“
So hört man von den klugen Rätthen-
Wenn sie es zuerst selber taten!-
Den heisst Rat gibt stets die Zeit,
Begreift man, was sie rät;
Doch kommt der Mensch so weit,
So ist es meist zu spät.
Wir wandeln wie auf einer schwarzen Brücke.
Durch's Leben, die hier aufwärts führt, dort abwärts;
Kein Mensch ist sicher vor des Schicksals Lücke.
Und selbst das Ziel des Glücklichen führt grabwärts
Nur wer viel Gutes schafft aus Herzens Grund,
Lebt fort in aller Guten Herz und Mund.

1854-cü ildə çapdan çıxmış “Müasir klassiklər” (Deutsche Literaturgeschichte der neueren Zeit in Biographien, Lexiken und Proben) kitabında F. fon Bodenştedtin haqqında yazı var, ancaq bizim üçün şərhlərin, kommentariyanın aşağıdakı şəirlərlə başlaması maraqlıdır:

Şerlə mənim heç vaxt işim Wie ward das Lied zum
olmamış, Geschäft,
Əvvəllər mənim bütün Früh wurden meine jungen
səylərim, Kräfte
Daha ciddi işlər görmək Schon angespannt zu ernstem
olmuşdur. Thun.

Deməli, 1854-cü ildə F. fon Bodenstedtin özü etiraf edirdi ki, şeir yazmaq onun məşğuliyyətinə aid olmayıb, o daha ciddi işlərə baş qoşaraq məşğul olmuşdu.

F. fon Bodenstedt haqqında oçerk "Gənclik ömrümün bir parçası" (Ein Stück Jugendgeschichte) adlanır. Maraqlıdır ki, bu oçerkə müəllif şərh belə başlayır: Müəllif və onun yazılarına dərin hörmət bəsləyənlərə baxmayaraq, onların zövqünü əvvəlcədən ələ ala bilmərik. Amma bunun əksinə olaraq onun yazıları arasında bir sıra məhəbbət şeirləri tapmaq olar ki, onlar bizim bildiklərimiz içərisində yaxşılardan yaxşısıdır (s. 110). Sonra bu şeirlərdən bir neçəsi nümunə kimi verilir. Həmin əsərlərdən "Tiflisdə bir səhər" (Ein Morgen in Tiflis) şeirini burada veririk:

Mən sübhədən oyanıb səni gəzirəm,
Bundan, sən, incimə, əziz həyatım,
Qalx ayağa və geyin bayram libasın,
Gəl arxamca, indi başa düşərsən.

* * *

Mən də mürgüləyərək yuxuya qərq oldum,
Qərq oldum canlı xəyal aləminə,
Onda bir səs gəldi, məni çağırırdı,
Onun dalınca getdim, zülmətdən işığa çıxım,
Qəzəblə yorğunluqdan sənin kimi çağırıdım.
Niyə oyadırsan məni şirin yuxudan?
Onda yox oldu kinim, qəzəbim, görəndə həməni,
Xəyalda gördüyüm yuxudan da şirin!

Mən öz aləmində, xəyala daldım,
Hər şey məhəbbətlə, hər şey ruhumla idi.
Yer səmaya qovuşmuşdu,
Bütün küsülülər barışmışdı.
Rumlu, yunan, müsəlman, protestant,
Qan qohumu olub qucaqlaşsınlar.

Dass ich so früh dem Schlummer Dich entwand,
O süßes Leben, zürne nicht darum,
Steh auf und kleide Dich in Fest gewandt,
O, folge mir, Du wirst verstehn warum!

Auch ich lag eben noch im Schlummer tief,
Gebannt durch ein lebendig Traumgeschichte-
Da klang mir eine Stimme, die mich rief,
Ich folgte ihr, trat aus der Nacht ans Licht,
Und müde noch, rief ich im Zorn wie Du:
„Was meckst du mich aus meiner nächtgen Ruh?“
Doch schwand mein Zorn, denn was mir da geschehn,
Wär schöner, als was ich im Traum gesehn!
Von meiner schönen Welt hatt' ich geträumt,
Wo alles Liebe, alles Seligkeit.
Die Erde war dem Himmel eingeräumt,
Versöhnt war alle Kreatur vom Streit.
Und Römer, Griechen, Moslem, Protestanten,
Begrüßten sich als nahe Blutsverwandten.

Çar Sultana Kırım şərabı süzür,
Keşiş də vurulur bir türk gözəlinə.
Rabbin, müfti, bir də, ayqırlar,
İnam Allahları və cırdanları.
Onların hamısı bir ağızdan oxuyurdu,
Allah ucadır, gözəldir yer kürəsi.
Mömün də çıxarıb öz əbasını,
Əzrail ölüdən əl çəkər haman,

Yorğun-yorğun bütün həyat yollarında,
Hamı bir-birilə qucaqlayıb öpüşür,
Hamı şənənərək düzülür səf-səf,
Yerdə də, göydə də həyacanlı həyat var,
Mən də qoşuluram bu nəğmələrə,
Şeir həyatdır, həyat isə hərəkətdir.

Der Zar krenedzt dem Sultan krimmischen Wein
Der Papst, verliebt, will eine Türkin frein.
Rabbine:, Mufti's, auch Hengstuberger,
Die Glaubensriesen und die Glaubenszwerge,
Sie sangen alle wie aus einem Mund:
Groß ist der Herr, und schön das Erdenrund,
Es legt der Mönch sein Gewand ab,
Der Krieger lässt vom Morde seine Hand ab,
Und haßesmüd, auf allen Lebenswegen,
Umarmend tritt sich Mensch und Mensch entgegen.
Und alle schwangen sich in frohen Reihen,
Durch Erd und Himmel ging die süße Regung,
Ich stimmte jubelnd in den Chor ein:
Liebe ist Leben, Leben ist Bewegung...

Göründüyü kimi, şeir söz yığınıdır və yüksək poetik incəliklərdən uzaqdır. F. fon Bodenştedtin xəyalən təsəvvür elədiyi mövzu gecə ilə gündüzün əvəzlənməsi, insanların dinindən, irqindən və zahirindən asılı olmayaraq mehriban, dostluq şəraitində yaşaması bu şeirin əsas ana xəttini təşkil edir ki, bu da qocaman şərqin əbədi sönməz fəlsəfəsidir, islam dinin də əxz eləyib öz ideologiyasına çevirdiyi həyat tərzidir. Sentimentalizm F. fon Bodenştedtin ikinci şeirinin əsas leytmotivini təşkil edir. Burada səhərin açılması vəsf edilir:

Bu zaman pəncərəmi güllər döyürlər,
Yuxudan ayılır iri kabuslar.
Və çığırırlar: tez qalxın, gecikməyin,

Artıq gündüz gecəyə dava elan edərək,
İndi açıldılar bütün çiçəklər,
Quşlar nəğmə deyir, budaqlar cingildəyir.

Səhər şölələri şahzadə kimi keçir,
Bütün məmləkətdən, onu mənim tək sevindirər,
Dağlardan düşərək göyə yüksəlir,
Göz qamaşdırıcı qişafəyə bürünür.
Açıl səhərim, sən heç yubanma,
Səhər şölələri səni gözləyir!
Mən oyanıb çıxdım təmiz havaya,
Hara baxırdım parıldayırdı.
Artıq uzaqlarda dağlar sıralanıb,
Gecə dumanından sanki ayılıb.
Qızılı şəfəqlər dağdan-dağa yayılıb,
Bağların üstündə səhər şehi ilə,
Çiçəklər açılıb, budaqlar dillənib,
Yamacdakı çay bərq vurur,
Qızıl qədəhdəki şərab tək.
Bu zaman qayalardan boylanan şüa,
İşığa qərq edir qədim qəsri.
Onun aşağılara gedən divarı,
Qəmin, qorxunun bir anıdır bu,
Ancaq indi onu görmək çox xoş idi,
Mələklər yaşayan parıltılı saray...

Duman zolaq açırdı ora-bura,
Qaya üzərində dalğalanan bayraq kimi.
Karvansarada karvanlar,
Karvanbaşı onları qatıb qarşısına

Diz çökdürürdü məğrurluqla?
Öz yükünü qəbul edərkən o da,
Asta-asta qaldırır sonra özünü,
Yükü yüngüldür, baxışı aydın...

Gürcüstanın qızları damlar üstə yatırdı,
Çünkü gecə içəri çox bürkülü olurdu,
Qızların gözləri sevincdən parıldar,
Günəş şüası tək, onları görməyirdi,
Özləri qapıda keşik çəkirlər
Səhər şöləsində şüadan oynayır.
Göstərməkçün səhər şöləsini.
Mehriban baxışlarına hamını süzürdülər
Əzəmət və sakitlik vəd edərək,
Səndən gözəl şəkil ola bilməz!

Gəl ey gözəl həyat! Yubanma,
Gözəl sübh çağını sən əldən vermə,
Səni təzə gülizarda gəzdirərəm.
Sənin ruhunu xoş nəğmə ilə dolduraram
Özün də sübh şöləsində çiçəkləməlisən!
Onun şöləsinə bürün, çiçəklə bir açıl.
Ancaq şikayət etmə ki, deyirlər, gülürlər:
Ürəyin nə istəyir qoy olsun –
Gəl, gözəl səhər şüası!
Səni gecənin əlindən alan günəm.
Gəl, şənlilik olsun, qayğı artsın.
Mən sənin gününəm, gözəl səhər şüası!
Mən səni daşıyaram belimdə, sənin hər şeyini!
Əgər yıxılısan: sənə dayaq olaram!
Ürəyin necə istər qoy elə olsun.
Gəl ey səhər nuru! Mən gündüzəm,
Gecənin zülmətindən səni xilas edərəm.
Gəl! Sevinci gör, qaygın çoxaldı,
Mən sənin gününəm, gözəl səhər şöləsi
Mən səni çiynimdə apararam, səninəm sənin,
Yıxılırsansa, dayağı olaram, dayağın!
Da klopfen Rosenknospen an die Fenster
Des Schafgemachs, verscheuchten die Gespenster,

Und riefen: Auf vom Lager, säume nicht!
Es liegt der Tag im Kampfe mit der Nacht
Schon sind die Blumen alle aufgewacht;
Die Vögel singen, alle Zweige klingen.

Die Morgenröthe zieht als Königin
Durchs Land, macht alles froh, wie ich es bin,
Und lässt von Bergen, die gen Himmel ragen,
Sich des Gewandes Purpurschleppen tragen.
Mach auf, Du träger Schläfer! Säume nicht,
Die schöne Morgenzeit verträume nicht".
Und ich stand auf und ging hinaus ins Freie;
Gehlend ward mein Aug' wohin es schweift.
Schon hatte fern der weissen Berge Reihe,
Die nächtgen Nebelkleider abgestreift,
Und badete sich nackt im Morgenglühn.
Von Berg zu Berg, die goldnen Strahlen sprangen,
Rings aus der Gärten morgenfeuchtem Grün,
Die Blumen glühten und die Zweige klangen.
In seinen Ufern glüht der Strom im Thale.
Wie Feuerwein im goldenen Pokale.

Weiss dampft' es von den Felsen- zwischendurch,
Erschimmerte glührot die alte Burg.
Mit ihrer herabgestreckten Mauer-
Ein Anblick sonst des Schreckens und der Trauer.
Jetzt aber luftig war sie anzusehen.
Ein schimmernder Palast, bewohnt von Feen...

Es hing ein Nebelstreif noch hin und nieder
Und flatterte am Fels wie eine Fahne.
Beim Karawanserai die Karawane,
Ward ausgerüstet- vor dem Führer nieder
Beugt seine Knie das stolze Dromedar;

Und wimmert, wie es seine Last empfangen:
Langsam erhebt es darin die schlanken Glieder,
Die Last ist leicht, der Blick wird wieder klar...

Die Töchter Grusien's schliefen auf den Dächern.
Es war so schwül zur Nacht in den Gemächern.
Hell spielten um der Mädchen Angesicht.
Die Sonnenstrahlen, und sie merken es nicht,
Es standen selbst die Wochen an den Toren.
Ihr milder Feuerschein hüllt alle ein.
Verklärt die Herrlichkeit und Ruh,
Und Nichts fehlt zu dem schönen Bild als Du!

O komm, Du süßes Leben! Säume nicht,
Die schöne Morgenzeit verträume nicht!
Durch frisches Blumenland will dich führen,
Will Dein Gemüt durch Feierklänge rühren,
Sollst selber, wie die Morgenröte glühen
In ihrem Strahl, und mit den Blumen blühen.
O klage nicht, wo alles jauchzt und lacht:
Dein Herz soll haben was es wünschen mag-
Komm, schönes Morgenrot! Ich bin der Tag
Der Dich herauszieht aus des Lagers Nacht.
Komm! Leb der Freude, und die Sorge töbte:
Ich will dein Tag sein, schöne Morgenröte!
Ich will dein Schleppenträger sein, Dein Alles!
Und wenn Du fällst: die Stütze Deines Falles!

Vida sözləri

Abschiedsworte

Bir də öpüm, getməzdən əvvəl, Noch einen Kuss! bevor ich
sonra xüdəhafız! gehe,
Ancaq ağlama, nə də şikayət Nun weine nicht, und klage
eylə, nicht,

Gündüzlərini qəmə yükləmə!
Biz ayrılıq haqqında düşün-
mürük,
Biz vüsali düşünürük!
Bərq vuran, incə bədənin,
Boynuna tökülmüş sarı saç-
ların,
Qonur gözlərin! Sadiq baxışın!
Məni səndən ayıran öz tale-
yimidir.
Ancaq ağlasan da, gülsən də,
Qəmli də olsan, şən görünsən
da,
Yaşayacaq sənin şəklin və
sözün,
Ayrılıqdan sonra daim
qəlbimdə.
Odur ki, sən və şəklin daim
təmizdir.
Canlanacaq ürəyimdə, qəl-
bimdə,
Ancaq nə ağla, nə də şikayət
eylə,
Gündüzlərini qəmlə yükləmə!
Biz ayrılıq haqqında düşün-
mürük,
Biz vüsali düşünürük!
Vergräme Deine Tage nicht!
Wir denken nicht an
Trennungwehr,
Wir denken nur an
Wiederseh'n!
Die schlanke, liebliche
Gestalt,
Das Haar, das blond zum
Nacken wallt,
Das blaue Aug! der treue
Blick!
Von Allem trennt mich mein
Geschick...
Doch ob du lächelst, ob Du
weinst,
Ob trüb du oder heiter
scheinst:
Es lebt genau Dein Bild und
Wort
Des Abschieds, mir im
Herzen fort!
Drum: soll Dein Bild stets
froh und rein.
Lebendig meinem Geiste
sein,
So weine nicht und klage
nicht,
Vergräme Deine Tage nicht!
Wir denken nicht an
Trennungswahn
Wir denken nur an Wied-
erseh'n!

Oçerki müəllif bu sözlərlə bitirir: F. fon Bodenştedt öz yazıları ilə (şeyrləri yox – F.V.), “heç bir bədii istedadada malik olmamasına rəğmən görmədən” tanınıb (s. 128).

Daha sonra toplusunun müəllifi yazır: “Burada o, Rusiyada (əlavə edir ki, Qafqazda – F.V.) olarkən topladığı zəngin materialdan gen-böl istifadə edir” (s. 10). Burada deyəndə müəllif Almaniyanı nəzərdə tutur. 1847-ci ildə F. fon Bodenştedt vətəni Almaniyaya qayıdır və 1848-ci ildə onun “Qafqaz xalqları və onların ruslara qarşı azadlıq mübarizələri” (Die Völker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen) adlı kitabı çapdan çıxır.

Həmin kitabın girişində müəllif yazır ki, onun məqsədi alman oxucularına obyektiv, qısa və aydın şəkildə Qafqaz xalqlarının həyatı, mədəniyyəti, adət və ənənələri haqqında məlumat verməkdən ibarətdir.

Bu kitabında F. fon Bodenştedt Qulu xan imzası ilə bitən bir şeir verir və onun şirvanlı Əfəndiyə (kimə? – F.V.) aid olduğunu qeyd edir:

Şeyx Mənsuru, inamın ən güclü qəhrəmanını,
Vəsf edir şerim, onun ruhuna həsr olunub-
Onu, inamın çöllərindəki səmanı,
Dəyişkənlikdə ləkə olmasın, mübarizədə güclü.
Bütün xalqa Allahın yolunu açdı.
Adıgey, Dağıstan, bir də ki, Şirvanda,
Onun dililə inam toxumu yayıldı.
Onun baxışı gecəyə işıq saçır,
Onun sözü inamın məsləhətidir,
Tək müqəddəs və həqiqətin,
Onun qılını inamın əməlidir,
Bizi basqınlardan, qorxudan xilas edir,
Hər şey inam qəhrəmanının ətrafındadır,
Qələbə ilə eldən-elə gəzir,
İnamın müqəddəs çöllərini qanla sulayır
Moskavitlərin günah qanı ilə,

Onun çörəyini udur, inamın peyğəmbəri,
İnananlar qələbəyə aparır,
Xəzər dənizindən Adıgey elinədək
İnam bayrağını irəli aparır.
Odur ki, inam qəhrəmanının şərəfinə,
Osmanlar elinin Şeyx Mənsuru,
İnam qolundan bir nəğmə oxudu,
Qulu xan, arakanlar tayfasından.

Scheich Mansur, den starken Helden des Glaubens,
Singt mein Lied, das seinem Ruhn geweihte,-
Ihn, den Sämänn auf dem Feld des Glaubens,
Fleckenlos im Wandel, stark im Streite!
Allem Volk bahnt er den Pfad des Glaubens
Der Adlige, Dagestans und Schirwans,
Seine Zunge streut die Saat des Glaubens
Und sein Blick erhellt die Nacht der Irrwahn's.
Seine Worte sind der Rat des Glaubens,
Des alleinig heiligen und wahren-
Und sein Schwert zeigt uns die Tat des Glaubens.
Rettet uns vor Drangsal und Gefahren,
Alles schaartsich um den Helden des Glaubens,
Im Triumph vom Lande, zu Lande zieht er,
Düngt mit Blut das heilige Feld des Glaubens,
Mit dem Sündenblut der Moskawieter:
Ihre Brut tilgt der Prophet des Glaubens,
Und die Gläubigen führt er zum Siege
Von Chasaris Meer weht des Glaubens
Banner bis zum Lande der Adighe:
Drum zum Ruhm dem starken Helden des Glaubens
Scheich Mansur vom Volke der Osmanen,
Sang dies Lied ein Sproz vom Feld des Glaubens
Kuli Chan, vom Stamm der Arakanen.

III. 4. «M. Şəfi nəğmələrinin» Avropa həyatı

Mötəbər mənbələrin təhlili, bəzi toplu və almanaxlarda F. fon Bodenştedtin çap etdirdiyi şeirlərlə ilkin tanışlıq göstərir ki, bunlar çox bəsit olmaqla bərabər seçilən mövzunun təsvirindən uzağa gedə bilməyən əsərlərdir.

Yuxarıdakı leksikonların birində deyilir ki, guya F. fon Bodenştedt erməni və fars dillərini öyrənib.

“Müasir klassiklər”də (“Moderne Klasiker”) F. fon Bodenştedtin bibliografi yazır ki, o (F. fon Bodenştedt - F.V.), 1850-ci ildə “Ermənistanda xristianlığın qəbul edilməsi” adında bir kitab yazıb. Kitabın məzmunu barədə F. fon Bodenştedt 02.03.1850-ci ildə bir elmi cəmiyyətin iclasında məlumat verib. Sonra isə Mirzə Şəfiddən etdiyi tərcümələri təqdim edib (s. 84). Bu tərcümələri isə, məlum olduğu kimi, F. fon Bodenştedt (“Die Lieder des Mirza Schaffy”) adı ilə 1851-ci ildə çap etdirmiş və ondan sonra həmin nəğmələrin Avropa həyatı başlamışdır.

Qeyd edək ki, «Nəğmələr»in 168-ci nəşrə əvvəlkilərdən fərqli olaraq illüstrasiyalar daxil edilmişdir. Qərb və Şərqi təsviri incəsənət üslublarını, üzvi vəhdətdə birləşdirən bu illüstrasiyalar M. Şəfi lirikasının – lirik «məni»in hiss və düşüncələrini izah və şərh etməklə yanaşı, həm də onları bir növ gerçəkləşdirir, onlara maddi don geyindirir.

Axırıncı - 168-ci nəşrə (1921) 6 yüksək bədii dəyərə malik illüstrasiya daxil edilmişdir. 1-ci şəkildə kişi və qadın təsvir olunub. Kişi bir əlində şərəblə dolu qədəh, o biri əlində də sulu qəlyan oturmuşdur; ikinci şəkildə bəzəkli qadın qədəhlərə şərəb süzür, kişi də mütəkkəyə söykənib oturub; 3-cü şəkildə kişi gözlərini uzaqlara zilləyib; 4-cü şəkildə ağ paltarlı qəşəng qadın ayaqüstə yaşmaqda dayanıb; 5-ci şəkildə qadın üzüstə uzanıb, kitab qarşısında, amma yana baxır; 6-cı şəkildə qadın sağ böyrü üstə uzanıb qızıl gülü iyləyir. Bu nəğmələrin

birinci nəşri 291 sətirlik proloqla başlayır. Kitabda 177 şeir verilib. Onlar belə düzülüb:

Proloq: s. 1-16

Züleyxa- 15 şeir (s. 16-32)

Narazılıq nəğmələri- 13 şeir (s. 34-43)

Şərəbin və xoşbəxtliyin vəsfi- 17 şeir (s. 46-62)

Müdrək kəlamlar və nəğmələr- 33 şeir (s. 64-80)

Tiflis-23 şeir (s. 82-100)

Mirzə Yusif- 7 şeir (s.102-108)

Hasisa-14 şeir (s. 110-124)

İnam və məhəbbət-11 şeir (s. 126-134)

Qarışıq şeir və kəlamlar-43 şeir (s. 136-168)

Tiflislə vedaşlama-1 şeir (s.170)

Epiloq- (s. 173-177).

Bütün bu şeirlər eyni bölgü ilə Berlində 1924-cü ildə çap olunan “Mirzə Şəfi irsindən” (Aus dem Nachlaß Mirza Schaffy's) kitabına daxil edilib və ona prof. Dr. Oyqen Volbe (Ojgen Wolbe) giriş sözü yazıb (s. 17-30). Kitabda nəğmələrin 168-ci nəşrində gedən şeirlərdən savayı, daha 150 şeir və 8 dünya bilməcəsi daxil edilib - onlardan:

8-i sevgi nəğmələri;

5-i Qara dəniz nəğmələri;

2-i hərəmxana şeirləri;

7-i müxtəlif şeirlər;

2-i köhnə məhəbbət mövzusundakı şeirlər;

13-ü üzüm tənə səciyyəli və həyat haqqındakı şeirlər;

62-i kəlamlar kitabı;

16-i sərvi ağacları və qızıl güllər haqqında şeirlər;

12-i şərqi obrazları və talelər haqqında şeirlər;

1-i Yusif və Züleyxa haqqında şeirlər;

13-ü səbr nəğmələri;

8-i dünya bilməcələri

Kitabın 165-ci nəşrində isə nəğmələrdən savayı “Mirzə Şəfi irsindən” (Aus dem Nachlaß Mirza Schaffy’s) də şeirlər əlavə edilib. Qalan şeirlər eynilə təkrar olunur. Təkcə 165-ci nəşrdəki 92-ci səhifədəki çıxarış 168-ci nəşrdə yoxdur.

1911-ci ildə F. fon Bodenstedt «Alman lirikasından toplusu» (Eine Sammlung deutscher Lyriker) adlı seçmə buraxır. Buraya Qötedən 12, Haynedən 9, T. Ştormdan 12, F. Şillerdən 4, özündən isə 16 şeir daxil edib. Biz Bodenstedtin bu topluya daxil edilmiş 16 şeirini burada sətiri tərcümədə və alman variantında veririk. Güman edirik ki, bu bədii nümunələr həm dünyaduyum, həm də deyim tərzini baxımından alman tərcüməsindən daha çox M. Şəfini ifadə və təcəssüm etdiklərinə görə onlar gələcəkdə böyük sənətkarlarımızın poetik irsini tədqiq etmək üçün mühüm rol oynaya bilərlər.

Sevgi və həyat

1. Dağların döşünə yaz gələndə,
Günəş şüasında qarlar əriyir,
Ağaclar ilk yaşıllığa bürünəndə,
Çəmənlikdə ilk çiçək açılında.
Yamacdan gəlib keçər,
Həm yağış, həm də ki, qar.
Ənginliklərdən talalara yayılım,
Ah, necə füsunkardır,
Hər dəfə bahar çağ!i
Günəş buzlaqları sığallayanda,
Dağlardan bulaqlar şırıldayanda,
Ətraf təzə yaşıllığa bürünəndə,

Liebe und Leben

1. Wenn der Frühling auf die
Berge steigt
Und im Sonnenstrahl der Schnee
zerfließt,
Wenn das erste Grün am Baum
sich zeigt
Und im Gras das erste Blümlein
sprießt-
Wenn vorbei im Tal
Alle Regenzeit und Winterqual,
Shallt es von den Höh'n, bis zum
Tale weit:
O, wie wunderschön
Ist die Frühlingszeit!
Wenn am Gletscher heiß die
Sonne leckt,
Wenn die Quelle von den Bergen
springt,
Alles rings mit jungem Grün sich
deckt

Meşələrdən xoş rahiyyə ucalanda,
Hava təmiz və yüngül,
Yaşıl dərələr də qoxuyanda,
Səma da təmiz və şəffaf
gülümsəyir.
Ənginliklərdən talalara yayılım,
Ah, necə füsunkardır,
Hər dəfə bahar çağ!i
Elə bil yeni yaz zamanında,
Qəlbindən ürəyimə yaxın
düşürmü?
Sən, ey gözəl, şirin, qız,

Und das Luftgetön der Wälder
klingt-
Lüfte lind und lau,
Würzt die grüne Au,
Und der Himmel lacht so rein und
blau
Alle Regenzeit und Winterqual,
Shallt es von den Höh'n, bis zum
Tale weit:
O, wie wunderschön Ist die
Frühlingszeit!
War's nicht auch zur jungen
Frühlingszeit,
Als dem Herz sich meinem Herz
erschloss
Als von dir, du wunderschöbe Maid,

İlk davamlı öpüş alanda!

Sahil boyunca gələndə,
Şən nəğmələrlə,
Dağlardan bulaqlar şırıldayanda
Elə bil səmadan tökülür onlar.
Ənginliklərdən talalara yayılır,
Ah, necə füsunkardır,

Ich den ersten langen Kuss genoss!
Durch den Hain entlang
Heller Lustgesang,
Und die Quelle von den Bergen
sprang-
Soll es von den Höh'n
Alle Regenzeit und Winterqual,
Shallt es von den Höh'n, bis zum
Tale weit
O, wie wunderschön Ist die
Frühlingszeit!

Hər dəfə bahar çağ!i

2. Sən ey gözəl tumurcuq, mənə
bax!
Mən nə söyləsəm, onu eylə sən,
Səni mən alovumla qızdıraram,
Qollarımın arasında sıxıb,
Səni çiçək kimi saxlaram!
3. Şirin dilənçilik
4. Dilənçiyəm, sənin qapını
döydüm,
Öpüş istədim, sən mənə busə

2. Neig, schöne Knospel, dich zu
mir!
Und was ich bitte, das tu mir!
Ich will dich pflegen und halten;
Du sollst bei mir erwarmen,
Und sollst du in meinen Armen.
3. Süße Bettelei
Ein Beltler, klopf ich bei dir an,

Um einen Kuss-du gabst ihn mir!
verdin!

Dilənçiyəm, yenidən yanına Ein Beltler, kehrt' ich ein bei dir,
gəldim,
Zəngin bir kişi tək qarşında Und kam hervor, ein reicher
durdum, Mann,
Beləcə dünyanı heç vaxt heç bir So reich am höchsten Glück der
para ilə, Welt,
Bu cür xəzinələr almaq olmaz Dass alles Gold und alles Geld,
heç!

Ancaq bir anın ləzzətini, Nicht solche Schätze kaufen kann!
Həyatım boyu həm də unutmam, Doch ob des Augenblicks Genuss
Məni elə ərköyün etdin, Mein ganzes Leben auch
verschönt,

Mən həmişə belə qalmalı, Hat mich dein Leben so verwöhnt,
Bir öpüşə görə hər vaxt Dass ich stets weiter stehen muss.
bağlıyam,
Bir öpüşə görə əl açmaqda, Um einen Kuss- und nimmer frei

Həmişə qalarsan belə dilənçi! (s. 67) Wirst du nun diese Bettelei,
Um einen Kuss; um einen Kuss!
(s. 67).

4. Yenə aləm çiçəyə qərğ 4. Wieder steht die Welt im Blüte,
olubdur, Jubelnd klingt's aus Busch und
Ağaclar, budaqlar bayram Baum,
edirlər, Sonnig ist mir's im Gemüte
Qəlbim suallara bürünmüş, Und ich wandle wie im Traum.
Mən də xəyalımın qanadlarında. Da verdunkelt sich der Himmel,
Şərq küləyinin kəskin qoxusu, Und des ostwindes scharfer
Bir də göyün üzü tutulur, Hauch,

Tutqun səmədan qopur, Reisst ein stockendes
Gewimmel,
Çiçəklər budaqdan, kollardan, Blüten ab von Baum und Strauch,
Öz çiçəyinlə daha çox yayıl, Eigener Blüten viel zerstreben,
Mən illərlə qaçırım, Geh ich in der Jahre Flucht
Ancaq yenə onlardan qalır. Und von denen die geblieben,
Amma nə az meyvə gətirir. Ach wie wenige trugen Trucht.

Vida sözləri, yuxarıda "Moderne Klassik"lərdən danışanda
bunu vermişik.

Şərabın alovlu mənbələrində. Bu da "Tausend und ein
Tag im Orient" 1859-cu ildəki 3-cü nəşrindən götürülüb. (s.
82). Burada 82-ci səhifədə F. fon Bodenstedt yazır ki, Mirzə
Şəfi söylədi, mən də yazdım.

5. Beşik nəğməsi

Ana oturub beşik başında, Sitzt die Mutter an der Wiege,
Gecəni sübhədək lampa işığında, Spät beim Lampenschein:

Nəqarət

Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf Kindchen, ruhig liege!
Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf mein Kind, schlaf ein!
Allah, necə də füsunkardır, Gott! Wie seltsam ist mir's immer
Ki mən tək-tənha otururam. Sitz' ich so allein
Şirin körpə balamla bir otaqda Bei dem süßen Kind im Zimmer-

Nəqarət

Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf Kindchen, ruhig liege!
Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf mein Kind, schlaf ein!
Çox yaxın vaxtlarda mən özüm Wenig kurze Jahre sind es,
körpəydim,

Lap körpə bir cocuq idim, War ich noch selbst klein,
İndi isə bir körpənin anasıyam. Und nun, Mutter eines Kindes-

Nəqarət

Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf Kindchen, ruhig liege,
Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf mein Kind, schlaf ein!
Bu şirin təmiz həyat, Dieses warme, frische Leben,
Həqiqətən mənimdimi? Ist's denn wirklich mein?
Sən qüdrətinlə ey Allah, mənim Da dir Gott! Der mir's gegeben-
qismətimdir.

Nəqarət

Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf Kindchen, ruhig liege!
Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf mein Kind, schlaf ein!
Atandan sənə mən xəbər Und vom Vater dir erzähl' ich,
verirəm,
Gözəl qızcığazım, Süßes Töchterlein!
Allahım, nə yaxşı rahatam indi. Gott, wie fühl, ich mich so selig-

Nəqarət
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf Kindchen, ruhig liege!
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf mein Kind, schlaf ein!
 Əvvəllər çox getdi əlimdən, Anfangs musst' es ganz verstohlen
 Mən qalardım ələcsiz, Immer bei mir sein,
 Sonra gəldi məni tapdı. Bis er kam mich abzuholen-

Nəqarət
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf Kindchen, ruhig liege!
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf mein Kind, schlaf ein!
 Qərib eldə çox qaldı, Weilte lang in fernen Landen
 Məni tək qoyub getdi. Liebt mich lang allein.
 Ax, necə də dözmüşəm. Ach, was hab' ich ausgestanden.

Nəqarət
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf Kindchen, ruhig liege!
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf mein Kind, schlaf ein!
 Amma indi səni tapmışam Aber jetzt so selig bin ich,
 İndi artıq tənha deyiləm, Bin nie mehr allein.
 Sevirəm onu yenə əvvəlki kimi. Und lieb ihn so herzlich.

Nəqarət
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf Kindchen, ruhig liege!
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf mein Kind, schlaf ein!
 Atan girsə qapıdan içəri, Tritt der Vater durch die Türe
 Yavaş addımlarla indi, Leisen Schritts herein-
 Sakitcə, körpə qoy oyanmasın. Still, dass sich das Kind nicht
 rühre-

Nəqarət
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf Kindchen, ruhig liege!
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf mein Kind, schlaf ein!
 Öpür ata körpənin yanaqlarını, Und er küsst des Kindchens
 Wangen,
 Onu ağuşuna alaraq, Schaut so selig drein-
 Öz istəkli zövcəsin bağına Hält sein süßes Weib umfangen.
 basaraq.

Nəqarət
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf Kindchen, ruhig liege!
 Yat, körpə balam, şirin yuxu tap! Schlaf mein Kind, schlaf ein!
 6. Ağlama, mənim brilyant 6. Weine nicht mein goldgelocktes
 qızım, Mädchen,
 Mənim gül balam, evimin Du, mein rosig Kind, des Hauses

Freude,
 Lass die süßen, herzigen
 Veilchenaugen.
 Nicht von bitterer Tränenflut
 befeuchten!
 Tage werden kommen, schlimme
 Tage,
 Zeiten schweren Duldens, herbei
 Prüfung,
 Wo die heißen Tränen
 scmerzenhindernd
 Aus den grau florten Augen
 strömen,
 Aber noch Kind, brauchst du nicht
 weinen,
 Denn noch kennst du Kummer
 nicht und Trübsal.
 Sieh, an deiner Wiege sitzt die
 Mutter,
 Wischt die Tränen von den
 glühnden Wangen
 Wiegt dich ein und macht, damit
 du schlafest,
 Und mit dieser Silberstimme singt
 sie,
 Traute weisen holder Kinderlieder.
 Würdest du, welch Glück und
 welchen Segen,
 Gott in dieser Mutter dir
 beschieden,
 Lächeln würdest du, mein Kind,
 nicht'weinen!
 Weißt du es wohl verstehst mich,
 herzig Mädchen?
 Tust du doch, als hälttest mich
 verstanden?
 Schiebst dein Lockesköpfchen an

sevinci,
 Şirin qəlblı bənövşə gözlüm,
 Acı göz yaşı ilə dolmağa qoyma!
 Günlər get-gedə pis ola bilər,

Ağır günlərinin, sınaqların vaxtı
 gələr,
 İsti göz yaşları ağrını qovar,

Dolmuş gözlərindən sel kimi
 gedər.
 Ancaq uşaqsan, sənə ağlamaq
 olmaz,
 Sənə kədər nədir, qüssə də
 olmaz,
 Beşiyin başında, oturub anan,

Yanağına düşən giləni silər,
 Səni yırgalayır ki, yuxuya
 gedəsən,
 Və gülmüşü səsilə oxuyur sənə,

Müdrüklük, əziz uşaq laylası,
 Bilirsənmi, sənə nə böyük
 xoşbəxtlik,
 Bəxş edib Allahın bu ana ilə,

Sən gülməlisən, balam, ağlamaq
 olmaz.
 Yəqin ki, bilib anlayırsan, mənim
 ciyərpəramsən?
 Ya da sanki məni anlayırsan,
 Başını yastıqda yana çevirib,

Onu qucaqlayıb göz yaşları ilə gülürsən.

7. "Mavi səmalarda mələklər olmaz"

8. Ağaclar və insanlar (s. 270)

9. Küləkdə budaqlar dəydikcə bir-birinə,
Elə bil hamısı bir gövdədəndir.

Elə bil eyni bir kötükdəndirlər.

İnsanların da tayfaları belədir.

Ağacların zirvəsi bir-birinə dəyməli,
Allahın hökmü ilə tufan qopanda.
Ancaq tezliklə onlar başlarını mərdliklə qaldırır,
Tufanla onları xatırlamırlar.

İnsanın da içində tufan yaşayır,

Davamlı olurlar əgər bayırda,

Hava solmuş yarpaqları göyə sovuranda.

die Seite.
Blickst zur Mutter auf und streckst die Armchen
Nach ihr aus und lächelst unter Tränen. (s. 178).

7. (Nicht mit Engeln im blauen Himmelszelt), "Tausend und ein Tag im Orient"dən, 1859-cu il 3-cü nəşri, s. 55-də çap olunub.

8. Bäume und Menschen

9. Wie bei Wettern die Zweige zusammenschlagen,
Obgleich alle von einem Stamme getragen
Und mit ihm aus gleichen Wurzeln entsprossen:
So geht's auch den menschlichen Stammengenossen
Selbst die Kronen der Bäume müssen sich beugen,
Wenn die Stürme des Himmels wider sie zeugen!
Doch sie heben die Häupter stolz wieder nach oben,
Wenn die Stürme, die sie gebeugt, zerstoßen,
Und sie wahren daran kein traurig Erinnern
Der Mensch nur fühlt auch die Stürme im Innern
Und sie toben dort weiter, wenn längst auch die Wetter
Von außen zerstoßen wie welkende Blätter

Burada F. fon Bodenştedtin şairliyi ilə bağlı fikirləri təmamlamaqla konkret rəy söyləməyi mütəxəssislərin ixtiyarına buraxmaq olardı. Ancaq Y.Mundhenkin tədqiqatı bizdən bəzi digər məsələlərə də aydınlıq gətirməyi tələb edir.

IV FƏSİL

MİRZƏ ŞƏFİ VƏ FRİDRİX FON BODENŞTEDT ƏLAQƏLƏRİ YENİDƏN GÜNDƏMƏ GƏLİR

IV.1.Y.Mundhenk təzə nə deyir?

Y.Mundhenk yuxarıda adı çəkilən əsərində göstərir ki, 1930-cu ildə Kiildə dissertasiya yazan Kurt Zundermayerdən başqa, heç kim F. fon Bodenştedt haqqında yazmadığından F. fon Bodenştedtin özü barədə olmasa da, Mirzə Şəfi haqqında səhnənin tamam bağlandığı qənaəti yaranır (13).

F. fon Bodenştedt və ya Mirzə Şəfi intibahını gözləmək öz müasirlərini məhəbbətlə vəsf etmək istəyən və özünü dahi bir varlıq qismində dərk etmək iddiasında olmayan yazıçıya onun gözlədiyindən artıq şöhrət gətirərdi.

Y.Mundhenkin fikrincə, F. fon Bodenştedt tərcümələrinə, Rusiya və Qafqaz haqqında almanları doğru-dürüst məlumatlandırdığına görə, elmi baxımdan o qədər də istedadlı olmasa belə, xoş sözlərə layiqdir. Bu gün Tiflisə gedənlər onun səfər qeydlərini oxuyub görürlər ki, o nə qədər həqiqəti yazıb. Onlar Mirzə Şəfi haqqında təsvirlərin doğru olduğunu öz gözlərilə görə bilirlər.

"Mirzə Şəfinin özündən heç nə qalmayıb, nə qəbrindən əsər-ələmət var, nə də baş daşından" (13; s. 21).

Bundan sonra o, bir neçə şeir nümunəsi gətirir (bax: s. 21-23).

Onlardan birini biz yuxarıda vermişik (bax: s. 32)

Ə.Cəfəroğlu 1962-ci ildə almanca Vis Badendə çıxan „Philologie Turcical Fundamentya“ əsərində M.Şəfi yaradıcılığından danışıq, onu sufizmə bağlayır və eyni zamanda F. fon Bodenştedt haqqında öz orijinal fikrini açıqlayır: „alman alimi və şairi Azərbaycan ədibinə əbədi abidə ucaldıb və onun adını bütün dünyada tanıdıb“ (13; s. 26).

Ə. Cəfəroğlu yazır ki, M.Şəfi öz ölkəsinin şair və mütəfəkkirlərinə, xüsusilə M.F.Axundova təsir edib. Ona dindən

uzaqlaşıb dünyəvi elmlərlə məşğul olmağı məsləhət görüb, Ancaq Ə. Cəfəroğlunun bu sözləri Y.Mundhenki qəzəbləndirir və o yazır ki, Azərbaycanda Gürcüstandan və Ermənistandan fərqli olaraq millətçilik baş qaldırır. M.Şəfi ilə bağlı Azərbaycanda genişlənən hərəkatı o, „terrorizm“ adlandırır və yazır ki, „azərbaycanlılar öz kiçik dil abidələrinə daha bir böyük adı – Nizamini daxil etməyə çalışırlar“. Burada Y.Mundhenk E.Bertelsə istinadən Nizamini anasının kürd, atasının kimliyinin məlum olmadığını, M.Füzulinin isə azərbaycanca yazsa da, indiki Azərbaycan Respublikasında heç vaxt olmadığını yazmaqla öz ürəyindən tikan çıxardır.

Sonra da bəzən haqlı, bəzən də qəzəbini saxlaya bilmədiyindən Ə.Seyidzadəni tənqid edir.

Ə.Seyidzadə F. fon Bodenştedtə irad tutur ki, onun adında iki “ff” yazıb. Ancaq alman alimi özü də izah etmir, ya da izah edə bilmir ki, F. fon Bodenştedt burada da düz hərəkət edib. Alman orfoqrafiyasına görə, bir “f” yazılısaydı, onda söz “qoyun” mənasını verərdi, sait uzun deyilməli idi (17). Y.Mundhenk yazır ki, Ə.Seyidzadə M.Şəfinin tərcümeyi-halına məlum olandan yeni bir şey əlavə etmir, orijinalda şeirlərini topladığını vəd etsə də, bunları çap etdirmir.

Digər tərəfdən F. fon Bodenştedt guya M.Şəfinin bəzi şeirlərini dini və siyasi əqidəsinə görə məhv edib, guya o, Hamburqda protestant kimi xaç suyuna salınıb. Y.Mundhenk təkzib edib yazır ki, F. fon Bodenştedt heç vaxt Hamburqda olmayıb (13, s.29). Ə.Seyidzadənin əsərinin iki fəslə F. fon Bodenştedtin plagiatorluğuna həsr edilib (10). Ona görə də Y.Mundhenk bunun üzərində geniş dayanır. Ə.Seyidzadə qəzəblə F. fon Bodenştedti böhtançı, yalançı, fırıldaqçı, orijinalı qəsdən məhv edən bir adam kimi qələmə verir. O, alman şərqsünasları G.Rozen, H.Bruş və hətta rus dövlət müşaviri A.Berjeni M.Şəfi haqqında düzgün məlumat verməməkdə ittiham edir. Ə.Seyidzadə M.Şəfinin müharibə, tiraniya və despotizmin əleyhinə olduğunu, azad, xoşbəxt həyatı vəsf etdi-

yini ön plana çəkməklə M. Şəfini Azərbaycanın Rusiyanın tərkibinə daxil olmasının tərəfdarı kimi qələmə verir. Y.Mundhenk bu fikirlərin də qərəzli olmadığını sübut etmək üçün Ə.Seyidzadənin əsərlərinin daha iki fəslini dərinləndirən təhlil edir. Onlardan biri “Hikmət divanı” adlanır. Y.Mundhenk istehza ilə yazır ki, divanın nizamnaməsi olmayıb. Bəs necə olub ki, onun Quba və Şuşada filialları fəaliyyət göstərib? Maraqlıdır ki, bu məlumatı Ə.Cəfəroğlu da yuxarıda adı çəkilən əsərində verir.

Lakin bunu təsdiqləyən bir fakt və ya sənəd yoxdur, F. fon Bodenştedtin qeydlərindən başqa, Ə.Seyidzadə, M.M. Nəcinin məclisini təsvir edən yazısını verməyi vəd edir, amma itirdiyinə görə onu olduğu kimi verə bilmir.

İddia edilir ki, M.M.Nəci M.Şəfinin bu divanda sələfi olub. Amma burada da sözcülük baş alıb gedirmiş. Guya onlar çox yaxın olub, amma sonralar mütərəqqi şairlərin hamısını kəskin satira atəşinə tutublar.

Y.Ş.Nazeh də islam ideyalarını təbliğ edib, məscidə rəhbər gedib.

Daha sonra Abbasqulu Ağa Bakıxanovdan bəhs edilir (1826-28). F. fon Bodenştedt Abbas Kuli xan kimi verib, özü də bircə dəfə divanda iştirakını qeyd edib. Ə.Seyidzadəyə görə, o, Bakıda bəy nəslindən olduğuna görə M.Şəfi ilə sıx əlaqədə ola bilməzdi.

Sonra M.F. Axundovdan danışılır. F. fon Bodenştedt onun adını bir dəfə “Tausend und ein Tag im Orient”in ikinci cildində çəkir. Ancaq Ə.Seyidzadəyə əsasən, guya M.Şəfinin Tiflisdə onunla birlikdə nəşriyyatı olub və onlar Vaqif və Zakirin şeirlərinin bircildliyini buraxıblar.

Sonra Mirzə Yusifdən söhbət gedir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, F. fon Bodenştedt göstərirdi ki, M.Şəfi onu məclisdən qovubmuş və o, sonradan bir daha görünməyibmiş.

Burada Hacı Yusif xanın da adı çəkilir. Y.Y.Qriqoryev də, rus jurnalisti A.Selivizski də iştirakçı kimi qələmə verilib.

Mirzə Şəfi onunla “Kitabi-türki” adlı oxu kitabı yazıb. Vaxtilə o, M.Şəfini Moskva jurnalında müdafiə edib. Bu da onun iştirakçı kimi təqdim olunmasına əsas verib.

X.Abovyan da iştirakçı kimi göstərilir. F. fon Bodenştedt onu yüksək qiymətləndirir.

Gürcü Mamezovun əvəzinə M.Şəfinin imza atması onu da iştirakçı kimi qələmə verməyə əsas olur.

G.Rozenin divanda iştirakı barədə F. fon Bodenştedt belə yazıb: “Axsam(lar) o (Rozen), həftədə üç dəfə keçilən, M.Şəfinin özünün müdrilik dərsləri adlandırdığı məşğələlərdə iştirak edib” (Tausend und ein Tag im Orient, Bd. 1, s. 81). Amma almanca yazılmış bu cümlədə hər halda söhbət bir neçə dəfədən gedir (abends, meine wöchentlich dreimal stattfindenden Lektionen).

Bu məsələdə F.fon Bodenştedtin özünə müraciət etmək məqsəduyğun olardı. O yazır: “Sonra Mirzə Şəfinin rəhbərliyi altında həqiqi “Divan” yaradıldı” (yenə orada). Adlı-sanlı adamlardan o, yalnız A.A.Bakıxanovun bir dəfə iştirakından danışıq.

M.Şəfinin fəlsəfi görüşləri ilə bağlı fikir müxtəlifliyi mövcuddur. F. fon Bodenştedt yazır: “Onun dünyagörüşü sufizm idi, Qanq çayı sahillərindən mənbəyini götürən və tezliklə bütün Persiyada (İranda - F.V.) yayılmış gizli təlim”. Ə.Seyidzadə F. fon Bodenştedtin M. Şəfinin baxışları ilə bağlı dedikilərini yada salmır və şairi (M.Şəfini) panteist kimi qələmə verir, guya bu məsələdə F. fon Bodenştedt A.Berje ilə eyni mövqedə olub. Amma Y.Mundhenk yazır ki, M.Şəfi hind panteizmini qəti bilmirdi, buna A.A.Bakıxanov çox yaxın olub (s. 37). Təəssüf ki, bunların təfəsilatı həmin mənbələrdə açılmır. Halbuki panteizmi yalnız hind duyumu və düşüncə tərzinə bağlamaq kökündən səhvdir. «Hər şey Allahdır» müddəasından çıxış edən panteist düşüncə təzi və konsepsiyaları zaman-zaman müxtəlif dini kontenstlərdə, o cümlədən

İslamda meydana gəlmişdir və bunu birmənalı şəkildə kənar təsirlərə bağlamaq düzgün olmaz.

M.Şəfinin H.Abdullanın təsiri altında panteistə çevrilməsi fikri doğru deyil, çünki M.Şəfi mollalara qarşı mübarizəni çox-çox əvvəl başlamışdı (13, s. 37-38).

Guya M.Şəfinin məşhur panislamist şeyx Camala bağlılığına dair söylədikləri də həqiqətə uyğun deyil, çünki şeyx Camal M.Şəfi öləndən 7 il sonra anadan olub (1858). Amma Y.Mundhenk də qeyri-dəqiqliyə yol verir, o, kitabının əvvəlində M.Şəfinin 1852-ci ildə öldüyünü yazıb. Deməli, 7 yox, 6 il. Qafqaz tədqiqatçılarının əsərlərində Mirzə Şəfi ilə bağlı belə səhvlərə tez-tez rast gəlmək olar.

Babilərlə əlaqəni də Y.Mundhenk yalana çıxardır, belə ki, bu təriqətin Azərbaycanın ictimai fikrində heç bir rolu olmayıb.

Sonra Ə.Seyidzadə M.Şəfinin öz əli ilə yazdığı şeirləri tapdığını qeyd edir, verdiyi nümunənin isə mənbəyini göstərmir. Mirzə Şəfini materialist adlandıranlar da səhv edirlər. Ə.Seyidzadə onun dörd element haqqında fikir söylədiyini sübut etmək üçün aşağıdakı şeiri verir:

Həyat odun eynidir,
həyat oda bənzəyir.
Əvvəli alovdur,
Sonu da ki, kül.

Das Leben ist dem Feuer
ähnlich
Sein Anfang ist die Flamme,
Seine Ende ist Asche.

Y.Mundhenk soruşur ki, yerdə qalan üç element hardadır. Guya M.F.Axundov da əvvəl bu dörd element fəlsəfəsinə inanıb, amma kimyəvi elementlər cədvəli ilə tanış olduqdan sonra bu fikrindən dönüb. Deməli, gənc yaşlarında M.F.Axundov M.Şəfinin ateist konsepsiyasını qəbul edib. Y.Mundhenk yazır ki, yuxarıdakı şeir Qriqoryevə məxsusdur. M.Şəfini sufi kimi təqdim edən Ə.Seyidzadəni müəllif tənqid edir. Azərbaycanlı tədqiqatçı 12 səhifəlik fəslində cəmi üç və

ya dörd mənbə göstərir. Ona görə də Y.Mundhenk onun gəlidiyi nəticələri, elmi tədqiqatı parodiya adlandırır (13, s. 42).

Y.Mundhenk yazır ki, 7 sitatla adamı filosof etmək olmaz. Alman müəllifi yazır: "Nə Ə.Seyidzadənin, nə də M.Şəfinin fəlsəfədə işi yoxdur". Onun kimliyini müəyyən etmək üçün F. fon Bodenştedtlə M.Şəfinin Tiflisdəki daxmasına girmək kifayət edir.

Kitabın axırını, böyük fəslini Y.Mundhenk Ə.Seyidzadənin müraciət etdiyi mənbələrin yoxlanılmasına həsr edib. Alman tədqiqatçısının fikrincə, burada iki əlamət gözə çarpır: təəccüb doğuran akribiya, tam dəqiqliyə meyl və eyni zamanda adamı mat qoyan və yadlaşdırıcı alicənablıq. Mənbələr səhvlərlə doludur, bəzi şeirləri, ümumiyyətlə, F. fon Bodenştedtdə tapmaq olmur, guya Nachlass-ın ikinci nəşrində F. fon Bodenştedt özü onu pozub. Ə.Seyidzadə yazır ki, «Nachlaß» daha böyükdür. Ancaq Y.Mundhenk sayıb: «Die Lieder» 16 səhifədir, hər səhifədə 20 sətir, Nachlass 188 səhifə, hər səhifə də 24 sətirdən ibarətdir.

Guya "Nachlass"da adları göstərilən fars şairlərinin şeirləri verilib. Əslində burada ikinci şeir, "Die Lieder"- də bir fars şeiri müəllifsiz verilib. Yuxarıda F. fon Bodenştedtin M.Şəfidən şeir dəftərləri aldığını yazmışdıq (s. 43). Ola bilsin onların bəzisini elə M.Şəfi yazıb. Amma Y.Mundhenk də burada haqsızdır, ən azı ona görə ki, bunları tədqiq etməyib. Amma şeirlərin orijinal olmadığını, guya onları F. fon Bodenştedtin məhv etdiyi iddia olunur.

1890-cı ildə sünnilərin müftisi M.Hüseyn Əfəndi Qayıbov "Azərbaycan şairlərinin əsərlərinin toplusu" adlı 4 cildliyini buraxıb. Bu, o dövrdə Azərbaycan şairlərinin yaratdıqları poetik nümunələri əhatə etmək baxımından ən dolğun toplusu idi. Burada M.Şəfinin avtobiografiyası verilməşə də, digər sənətkarlar barədə məlumat verilir. Ancaq iki şeir "mübahisəli şeirlər" kimi verilir. Onların Mirzə Şəfinin və ya Mirzə Yusifin olması haqqında dəqiq fikir söylənilmir.

N.Vəzirovun da 1895-ci ildə çap etdirdiyi "Tiflisdə müsəlman ədəbiyyatı" Ə.Cəfəroğluda mənbə kimi göstərilib, amma Ə.Seyidzadədə də bu yoxdur. F.Köçərli 1903-cü ildə nəşr etdirdiyi "Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı" kitabında M.Şəfini şair kimi təqdim edir.

M.Möhsün Nəvvab da 900 səhifəlik əsərində 50 şairdən danışır və yazır ki, M.Şəfini bir sənətkar kimi öz dostlarından başqa heç kəs tanımır.

S.Mümtaz əsasən F.Köçərliyə istinad edərək şairin adını və təxəllüsünü doğru göstərir və yazır ki, o, XIX əsrdə yaşayıb-yaradıb.

Sonra Y.Mundhenk yazır ki, Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbovdan savayı heç kim M.Şəfidən yazmayıb.

Milliyətçə fransız olan və bütün ömrü boyu Rusiyada məmur qismində qulluq etmiş A.Berjeni tez-tez tənqid hədəfinə çevirirlər, ancaq o heç olmasa M.Şəfinin iki şeirini olduğu kimi verib. 1887-ci ildə "Kəşkül" qəzetində M.F.Axundovun tərcümeyi-halı çap olunur, orada bir cümləni ("Bir hadisə baş verdi, molla olmaq qərarını gerçəkləşdirə bilmədim") əsas götürərək, öz gələcək həyat yolunu dinlə bağlamaqdan imtina etməsini tədqiqatçılar M. Şəfinin təsiri ilə əlaqələndirirlər. M.Şəfinin adının göstərilməməsini Ə.Seyidzadə qəzetin nəşirlərinin Hacı Seyid və Camal Ünsizadə qardaşlarının (Gəncə) əqidələri ilə bağlayır. Bu məsələdə o 300-cü səhifədə M.F.Axundovun uzaq qohumu Mustafa Axundova əsaslanaraq yazır ki, M.Şəfi Gəncədə məscidlərin birində (Gəncədə doğulmuş) çalışırdı, onun elmin müxtəlif sahələrində geniş bilikləri olmaqla yanaşı, həm də gözəl xətti vardı (s. 49). Buna baxmayaraq, öz azad dünyagörüşü etibarilə M. Şəfi islam ehkamlarını qeydsiz-şərtsiz qəbul etməkdən uzaq imiş və məhz onun təsiri altında M.F. Axundov taleyini dinlə bağlamaqdan imtina edibmiş.

Qeyd etmək lazımdır ki, müddəa mahiyyət etibarilə F. fon Bodenştedtin və A. Berjenin qənaətləri ilə ziddiyyət təşkil etmir.

kil etmir: onlar da M.F. Axundovun adı çəkilməyən bir şəxsin təsiri altında dini dəyərləri həyatda rəhbər tutmasından imtina etməsi vurğulanır. Əlbəttə ki, M. Şəfi bu şəxs ola bilərdi.

E.G.Vaydenbaum (1845-1919) da M.Şəfi ilə bağlı hadisə və adları araşdırır, lakin onun yalnız adını çəkməklə kifayətlənir (18).

A.E.Krımski (1870-1941) "Türkiyənin ədəbiyyatı və tarixi" əsərində bir cümlədə M.Şəfidən danışır və göstərir ki, F. fon Bodenştedtdə həqiqi M.Şəfidən çox az şey var.

Bu da çox maraqlıdır ki, rus radikal-sosialisti N.Q.Çerņışevski (1828-1889) F. fon Bodenştedtin yaxşı tərcüməçi olduğunu qeyd edib, amma eyni zamanda belə hesab edib ki, onun orijinal şeirləri estetik baxımdan böyük dəyərə malik deyillər (alman ədəbiyyat tarixində olduğu kimi - F.V.). O, əlbəttə, F. fon Bodenştedti oxumuşdu, ancaq bununla bağlı M.Şəfinin adını çəkmir (13; s.51).

N.Y.Marr da (1865-1934) 1937-ci ildə "İzvestiya" qəzetində çıxan "Qafqaz xalqlarının ədəbiyyatı" məqaləsində "Mirza Schaffy" - Bodenştedtin adını çəkir, onun şeirlərinin Almaniyada məşhurlaşdığından danışır, amma Y.Mundhenk Ə.Seyidzadənin bu faktı düzgün şərh etmədiyini iddia edir (13).

Ancaq bu yerdə sual ortaya çıxır: nədən N.Y.Marr Qafqaz xalqlarının ədəbiyyatından danışanda alman şairini xatırlamalı idi? Y.Mundhenk özü də etiraf edir ki, N.Y.Marr böyük alim idi. Həqiqətən də tədqiqatında faktoloji dəqiqliyə həssaslıqla yanaşan böyük alim belə səhvə yol verə bilməzdi axı?!

Sonra Y.K.Yenikolopovdan söhbət açılır. Bu tədqiqatçı M.Şəfinin doğum ilinin 1805-ci il olduğunu göstərir, amma onun "Vazeh" təxəllüsündən bəhs etmir. Ümumiyyətlə, Y.K.Yenikolopov çox şeyi qarışdırır, alman şairi Klopştoku (1724-1803) botanik Karl Kolla (1809-1870) səhv salması

onun Y.Mundhenk tərəfindən ciddi qarşılanmamasına səbəb olur (13).

Y.Mundhenk suallar verir: necə oldu ki, bu cür dahi şəxsiyyət ölümündən sonra unuduldu? Yəni o heç bir iz qoymayıb? Ə.Seyidzadə görmür ki, bu yolla o öz xalqını alçaldır? Utanmır ki, Avropada sevimli obraza çevrilmiş M.Şəfinin ruhuna toxuna bilər?

Y.Mundhenk yazır: "Amma Ə.Seyidzadəyə görə, Bodenştedtin günahı böyükdür. O ən azı plagiatordur. O, M.Şəfinin böyüklüyünü bilirdi, ancaq onun öz şərqli müasirləri bundan xəbərsiz idi. F. fon Bodenştedt elə ilk günlərdən M.Şəfinin irsinə yiyələnməyi nəzərdə tutub və s. Onun da ardınca digər alman şərqşünasları H.Brugs, G.Rozen və əsasən də A.Berje gediblər (s. 52-53). Guya M.Şəfinin Tiflisdə qarnizon yox, vilayət məktəbi olub. Ə.Seyidzadə bütövlükdə A.Berjenin faktlarına əsaslanır, hətta iki şeir də ondan götürür, halbuki Azərbaycan ədəbiyyatçıları bunu səhv hesab edirlər. Ə.Seyidzadəyə görə, Bodenştedt həm "Die Lieder"də, həm də "Nachlass"da plagiator kimi çıxış edir: birincidə öz ögü xislətini gizlətmək üçün təhrif edir, ikincidə qəlbinin qaralığını açıb göstərir."

F. fon Bodenştedt M.Şəfiyə qiymət verir: onu şən xarakterli, tam insani keyfiyyətlərlə, zərif iztirablarla, sərbəstiyin, təsirli zəifliyi və özündən razı, qeyri-adi yumorlu və bunların hamısının şərq qiyafəsində, əsl fars obrazları ilə, Hafiz, Sədi, Xəyyam obrazları kimi sufi motivlərlə və qərb mədəniyyətindən, xəbərsizlərdən fərqli olaraq, ona qarşı binədən az qiymət verən bir adam kimi (rus dövlət qurumlarında fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, onların təsir altına düşməyən kimi) təqdim edir (13, s. 52).

Bəs Ə.Seyidzadənin cızdığı M. Şəfi portreti necədir? – çox cansız, quru, mütərəqqi maarifçi, təbliğatçı, filosof-materialist, protomarkisist, şərqdən uzaq düşmüş, həyatsevər,

ancaq yumorsuz, qıyası, gələcəkdə doqmatizm sxeminə daxil ediləcək bir abstrakt kimi (13, s. 54).

Buna əlavə olaraq, Y.Mundhenk etiraf edir ki, F. fon Bodenştedt Mirzə Şəfi obrazını obyektiv tarixçilik mövqeyindən yaratmayıb və bunu özü də etiraf edib. Bunu "Tausend"i oxuyan oxucu da başa düşür. Ancaq ehyamçılar onu belə başa düşə bilər. Oradakı dialoqlar dəqiq protokola əsaslanmır. Kim F. fon Bodenştedtə deyə bilər ki, o, fantaziya-sına qol-qanad verib. Lakin əslində, əksinə o, gerçəkliyə sadıq qalıb, öz romantik obrazına nə qədər yeni detallar əlavə edib, obrazını yumorla verib, amma poetik şişirtməyə yol verməyib (13, s. 55).

Ə.Seyidzadə M.Şəfinin portretinə də irad tutur, M.Şəfini keçəl və komik göstərdiyinə görə F. fon Bodenştedtə lağ edir. Almaniyada hansı rəssam onu özündən uydurub çəkərdi? Əlbəttə ki, buna F. fon Bodenştedt rəvac verib. Ancaq o portretdə M.Şəfini yox, digər bir şərq alimini və şairini əks etdirib. Alman portret çəkəni P.Bürde (1819-1874), əlbəttə, M.Şəfini tanımır. O, M.Şəfini F. fon Bodenştedtin təsvirinə əsasən fars (niyə fars – F.V.) stilində verib. Maraqlıdır ki, Ə.Seyidzadə də elə bu şəkli verib, amma mənbəyi göstərməyib.

Ən böyük portreti A.Berje yaradıb. Ə.Seyidzadə onu tamamilə qəbul edib. Sonra A.Berjenin Şeyx Molla Əhmədin köməyi ilə əldə etdiyi M.Şəfinin iki şeirini verir və əlavə edir ki, tərcüməni A.Berje edib, ancaq F. fon Bodenştedt bəzi üslubi düzəlişlərlə onu "Nachlass"da çap edib. Şeirdən sonra Y.Mundhenk sual verir, görəsən Ə.Seyidzadə bu şeirin mətnini olduğu kimi verə bilərmidi? (13, s.57).

IV.2. Y.Mundhenk Azərbaycan dilli mənbələri araşdırma bilməyib

Sonra Y.Mundhenk Azərbaycan mənbələrinə üz tutsa da, F.Köçərlini, M.Rəfilini və digər Azərbaycan müəlliflərini azərbaycanca yazdıqları üçün oxuya bilməyib.

O, F.Köçərlidən ətraflı danışır, onu islahatçı adlandırır, lakin azərbaycanlı tədqiqatçının topladığı şeirlərin sonralar məhv edildiyini göstərir. Əsərinin I hissəsinin digər mənbələrlə üst-üstə düşdüyünü qeyd edən Y.Mundhenk M.P.Vaqif (1717-1797), M.V.Vidadi (1709-1809), satirik Q. bəy Zakir, S.Ə.Şirvanidən bəhs edən II hissənin orijinallığını xüsusi qeyd edir: M. Şəfidən ancaq M.F.Axundovla bağlı danışır. Axundov öz gündəliyində onun Avropada, xüsusilə Almaniyada məşhur olmasından bəhs etdiyini yazır. F.Köçərli Bodenştedtə F. fon Bodenştedt kimi verir, onunla ilk tanışlığının Gəncədə baş verdiyini göstərir.

Tiflis tədqiqatçısı Y.R.Yenikolopov 1928-ci ildə "Şair Mirzə Şəfi" adlı (s. 103) fransız dilində xülasə səciyyəli kitab buraxır. Əsər Tiflis arxivlərinin sənədləri əsasında yazılıb. 1934-cü ildə Azərbaycan Dövlət muzeyinə M.F.Axundovun nəvəsinin verdiyi gündəlik Gəncə müəllimi və şairi Mirzə Mehdi Nəcinin kiçik toplusunda verilən 3 şeir, rus Luqovskinin tərcümə etdikləri, S.Mümtazın da istinad etdiyi, F.Köçərlinin verdiyi 6-dan üçünü Y.R.Yenikolopov A.Berjenin faktlarına əsasən düzgün hesab edir.

Gəncədə M.Şəfinin müəllimlik fəaliyyətinin incəliklərini verir. Ancaq onun tapdığı arxiv sənədlərində M.Şəfinin şairliyindən danışılmır. F. fon Bodenştedtin Tiflis həyatı (fevral 1844, aprel 1845). F. fon Bodenştedtin özü "Tausend"-də (IV nəşri) yazır ki, bir neçə il Tiflisdə olub (13; s. 65). Ə.Seyidzadə bildirir ki, F. fon Bodenştedt M.Şəfinin 1843-cü ilin noyabrından Təbrizdə də olduğunu qeyd edir. Bu fikir düz deyil. M.Şəfi Təbrizdə olmayıb (13). Sevgi macərələrini F. fon Bodenştedt düzgün əks etdirib. M.Şəfinin ölümündən sonra Seyid Nisə təqaüd almaq üçün ərizə verib. Əvvəl rədd cavabı olsa da, sonra qonşuların şahidliyi ilə onun təqaüdünü alıb. Amma onlar rəsmi evlənməyib.

“Tausend und ein Tag im Orient” əsərində F. fon Bodenstedt 85-ci səhifədə yazır ki, Mirzə İrana səfəri zamanı xanım vəzirinə bu şeiri oxuyub:

Mən vəzirin hüzuruna getməliyəm,
Şahın əmriydi, yerinə yetməliydi-
“Mirzə, de görüm, eşitdiklərinə dair,
Şişırtmədən sənin fikrin necədir.”

Mən dedim: istərəm ki, düşündüyümü deyim,
Mən sənə heç bir şişırtmə demirəm,
Mən, dəyirmanın çax-çaxını eşidirəm,
Amma üyüdülmən unu görmürəm.

Burada F. fon Bodenstedt bizim üçün çox maraqlı qeydlər edir. Mirzə Şəfi dəqiq bilirdi ki, qərbə necə getmək olar: Qara dənizdən, ya da Moskvadan, amma bilimirdi ki, dəvə, fil və ya eşşəklə getmək olar. Amma çox dəqiq bilirdi biz üç qrupa bölünürük.

F. fon Bodenstedt “Həyatımdan xatirələr”də (Erinnerung aus meinem Leben) (Bd. 1, Berlin, 1888) yazır: G.Rozen “bir müddət Mirzə Şəfidən aldığım dərslərdə iştirak etdi, “özü də tatar (Azərbaycan - F.V.) və fars şeirlərinin izahına görə mən Mirzədən çox ona təşəkkür etdim, çünki o çox da yaxşı olmayan ruscasından yardımçı dil kimi istifadə edirdi” (s. 291).

Maraqlıdır, tatarca hansı şeirlər olub görəsən? Bəs Mundhenk bunu nə əcəb diqqətdən qaçırır?

Y.Mundhenk burada bir etiraf edir: “Doğrudan da, F. fon Bodenstedt mənbələrə dəqiq istinad etmir. Misal olaraq, xüsusilə, D.Çijevskinin “Ədəbi mütaliə yarpaqları” (Literarische Lesefrüchte) (1974, s. 368-371) adlı “Zeitschrift für slavische Philologie” jurnalında çap etdirdiyi məqalədə yazır ki, onun tərcümələrinin sayı açıq-aydın tərcümə kimi göstərdikləri ilə məhdudlaşmır.”

“Volksweisen als Intermezzo”-da (1852) onun məşhur rus şairlərindən çoxlu tərcümə etdiyi şeirlər də var, F. fon Bodenstedt bunlar haqqında bir kəlmə deməsə də, hərçənd, o proloqda yazır:

Burda heç şey yad deyil, heç şey unudulmayıb,
Öz gözlərimlə gördüyüm, öz düşündüklərim,
Şeirə-nəğməyə olan həvəsimdən yaranıb.

Denn nichts ist fremd hier, nichts Gemachtes,
Nur selbst Erlebtes, selbst Gedachtes,
Wie es der Drang zum Liede schuf.

“Opera mətnləri və xalq mahnıları ilə yanaşı, F. fon Bodenstedt hətta Puşkinin bir neçə şeirini öz məhsulu kimi çap etdirib. Bu qeyri-dəqiqlik və ya şairə xas olan sərbəstliklə və ya bəzən F. fon Bodenstedtin qeyd olunan sadələvhliyi ilə bağışlanıla bilərmi, bu, başqa məsələdir. Hər halda azərbaycanlıların F. fon Bodenstedtə qarşı ittihamları arasında bu ittiham mənim üçün ən düzgünüdür” (13; s. 66).

Çox qəribə məntiqdir, şair yalan danışa bilər. Bunu onun qeyri-dəqiqliyi və sadələvhliyi ilə izah etməliyik. Bu hərəkəti edəndə F. fon Bodenstedtin artıq 60 yaşı vardı. Necə ola bilər ki, bu yaşda qələm əhli qeyri-dəqiqliyə yol versin, sadələvhlik etsin.

Ermənistandan qayıdandan sonra M.Şəfi ilə münasibətləri haqqında F.fon Bodenstedt yazır: “Diqqətli oxucum xatırlayır ki, mən Ermənistandan qayıdandan sonra M.Şəfi öz şeirlərindən mənə bir bağlama (eine Sammlung seiner Gedichte) verdi, həmin şeirlərə o, “Müdrikliyin açarı” adını vermişdi. O giriş sözünə haqq qazandıraraq yazır ki, əksər hallarda oyuncaq kimi quraşdırdığı şeirləri kağıza köçürür. Çünki o əslində hər yerdə onun şərinə deyilən təriflərə baxmayaraq, buna əhəmiyyət

vermədi. Əgər nə zamansa əməlini sözümdən yüksək tutan bir adam olursa, bu da Mirzə Şəfidir” (s. 45).

Daha sonra F. fon Bodenştedt yazır: “Şeirlərin və ya başqa şeirlərdəki məclislərdə oxunan Gəncə müdrikinin nəğmələrinin çoxu gürcülərin və tatarların (azərbaycanlıların - F.V.) dilində əzbər olmuşdu. Bunlar ona xoş gəlmədiyi üçün onları yazıya köçürmədi. Hətta bəzən (şərq adətləri təsvir olunmasaydı) əgər sonda şairin adı qəzələ əlavə edilməsəydi, heç bilmək olmurdu ki, bu, onun şeirləridir” (s. 45).

Bəs necə olur ki, Y.Mundhenk bunları unudur. Bəlkə F. fon Bodenştedt yalançı imiş? Bundan artıq nümunə nəyə lazım-mış? Sonralar F. fon Bodenştedt saralmış Qafqaz qeydlərindən danışanda da yalan deyirmiş. Yaxşı ki, burda Y.Mundhenk etiraf edir ki, bir az şübhələnmək olar. Amma sonra nida ilə soruşur ki, bu şeirlərin tapılması üçün kifayətləndimi? (niyə ki, olmalıdır? yazır mötərizədə). F. fon Bodenştedt şikayətlənir ki, onları oxuya bilmir. Həm də onların nə dərəcədə əhəmiyyətli olması barədə susur, başa düşülməz dərəcədə susur. Düzdür, onların bəzisinin Mirzə Şəfiyə xas olduğunu deyir. Sonradan onun ailəsi də bu sahədə bir iş görmədi. Ona görə də bu bağlamanın taleyi qaranlıq qalır. Qəribədir ki, F. fon Bodenştedt “Tausend”də bağlama (Sammlung) yazır, sonra isə bu dönmür olur dəftər. Dəftərlə bağlama başqa-başqa şeylərdir. Bunlar həqiqət olsa belə, “Die Lieder”in M.Şəfininki olmasını deməyə və onu böyük orijinal şair adlandırmağa əsas yoxdur (13, s. 68).

Onun ölümü haqqında nə müasirləri, nə ictimaiyyət, nə qəzetlər heç nə yazmayıb. Bəs nədən M.P.Vaqif, M.V.Vidadi, M.F.Axundov haqqında məlumat var, onun haqqında isə yoxdur (düz nəticədir - F.V.).

Y.R.Yenikolopov onları bəxşiş, başqa bir yerdə isə “anakreontisch” adlandırır.

1886-cı ilin yanvarında F. fon Bodenştedti ziyarət edən “Russkaya starina” qəzetinin naşiri M.Y.Semevskiyə (Semevski) o, başqa şey deyir. Semevski deyir: “Cənab Bo-

denştedt Tiflisdə ona şərq dillərindən dərs deyən əvvəlki müəlliminin adı ilə ona görə çap etdirib ki, bizə izah elədiyi kimi, yazı fars əlifbasında idi (fars dilində yox - F.V.), daha asan olub, öz həmyerlilərinə fars dilindən (bəlkə Azərbaycan dilindən - F.V.) tərcüməçi qiyafəsində Almaniyada söz və mətbuat azadlığı olmayan illərdə çox şey deyə bilərdi. Bu arqumenti sonralar rus alimləri A.Müller, A.Krımski və digər tədqiqatçılar qəbul edirdilər” (13, s. 69).

M.J.Semevski 69-cu səhifədə yazır: “Bir şair və tərcüməçi kimi Jukovski rus ədəbiyyatında hansı mövqeyə mənsubdursa, F. fon Bodenştedt də alman ədəbiyyatında həmin yeri tutur”.

Y.Mundhenk bunu ağılabatan arqument kimi qəbul edir və göstərir ki, Zundermayerin də nəğmələri təhlilinə həsr olunmuş dissertasiyası buna işarə edir. Y.R.Yenikolopov “Die Lieder”in Mirzə Şəfiyə aid olduğunu təsdiq edir və bildirir ki, bütün bunlara görə böyük şairin ruhu və həmvətənləri F.fon Bodenştedtə minnətdar olmalıdır.

Mundhenkin əsərində sonra M. Rəfilinin M. Şəfi ilə bağlı araşdırmaları və gəldiyi nəticələr nəzərdən keçirilir. (13, s. 69). M.Rəfil qeyd edir ki, 1928-34-cü illərdə Ə.Seyidzadə M.Şəfinin orijinal şeirlərini tapıb, ancaq onlar çap olunmayıb.

Mundhenkin fikrincə, M. Rəfil alman mənbələrini də-rindən öyrənibmiş, ancaq nədənsə M.Yusifdən danışmır. M.Rəfil F. fon Bodenştedtin məktublarına böyük önəm verir (13). Y.Mundhenk həmçinin şeirlərin bəzisinin rusçaya tərcüməsini, mənbələrdə dəqiq göstərilməsə də, yüksək qiymətləndirir. Onları Luqovskidən götürdüyünü yazır, o da öz növbəsində həmin əsərləri S.Mümtazdan əldə edibmiş. Qeyd olunur ki, M.Rəfil F. fon Bodenştedtə hörmətlə yanaşır. Onun xoş niyyətli olmasını, Azərbaycan şairinin səmimi obrazını yaratdığını qeyd edir. Bununla yanaşı, xarakterlərinin və dünyagörüşlərinin müxtəlifliyini qabardır.

M.Rəfiliyə görə, F. fon Bodenştedt nə Almaniya, nə də Rusiyada mənən özünü sərbəst hiss etmədiyinə görə tez-tez bədbinliyə qapılırmış. Zəif iradəli, melonxolik olduğundan intihar həddinə çatmış. Gənc yaşlarında F. fon Bodenştedt məşhur Vyana iğtişaşlarında fəal iştirak edibmiş. Lakin təhlükələrlə üz-üzə gəlməsi təbiəti etibarilə ağ ciyər olan bu adamı qorxuya salmış, onun dünyaduyumuna və dünyagörüşünə dərin təsir göstərmişdir. Sonralar o, dostlarının tövsiyyəsi ilə ictimai hərəkətlərdə iştirak etməkdən imtina etmişdir. F.Engelsdən misal gətirərək alman tədqiqatçısı F. fon Bodenştedt irticaçı burjuaziyanın nümayəndəsi kimi qələmə verir. O, eyni zamanda qeyd edir ki, F. fon Bodenştedt yaxşı tərcüməçi, amma pis şair olub, şeirləri məzmunca və estetik baxımdan sönük təsir bağışlayır. Qeyd edək ki, rus ədəbiyyatşünaslığında F. fon Bodenştedtə tamamilə başqa münasibət mövcud idi. İlk rus tərcüməçisi Markov onu H.Hayne ilə eyni sırada görüb, başqa ruslar isə onu Jukovski ilə müqayisə edirdilər. Çox güman ki, bu, F. fon Bodenştedtin yaradıcılığının məziyyətləri ilə yox, onun öz tərcümələri ilə Almaniya rus ədəbiyyatının ardıcıl təbliğatçısı rolunda çıxış etməsi ilə əlaqədardır.

F. fon Bodenştedt bir orijinal sənətkar kimi zəifliyi, lakin tərcüməçi qismində güclülüüyü faktından çıxış edərək M. Rəfili belə bir nəticəyə gəlir ki, "Nəğmələr" heç cür alman şairinin poetik təxəyyülünün məhsulu ola bilməz və yəqinliklə təsdiq etmək olar ki, onlar M.Şəfinin əsərlərinin tərcümələridirlər.

Y.Mundhenk azərbaycanlı alimlə razılaşmır və belə bir cəhəti qabardır ki, - "Bəs bu cür bədbin adam öz şən və nikbin müəlliminə necə əbədi abidə qoya bilərdi?" Y.Mundhenk yadımdan çıxarır ki, orijinal yaradıcılıqla məşğul olan sənətkarla tərcüməçi arasında böyük fərq mövcuddur: əgər şair bilavasitə öz dünyagörüşünü və dünyaduyumunu əks etdirirsə, tərcüməçi tərcümə etdiyi şəxsin roluna girir, onun dünyaduyumunu ifadə edir.

Belə isə niyə ədəbi tənqidçilər F. fon Bodenştedti də, M.Şəfini də parodiya obyektinə çevirdilər? – deyə tədqiqatçı soruşur.

Bu halda görəsən M.Rəfili "Die Lieder"dəki bu şeiri necə adlandırardı:

Allah günəşi parlatdı,
Bütün dünyaya yaydı;
O gülləri açdırdı,
Bütün çölü-çəmənə бүрүdü.
O dağları yaratdı,
Ellərin başına ucaltdı,-
Küləkləri əsdirdi və coş-
durdu,
Çoxsahəli həyat yaratdı.
O quşlara qanad verdi,
Dənizə öz pıçılığını verdi,

Mənə o, nəğmələr bəxş etdi,
Dinləməyə sizə qulaq verdi

Mən sizə deyirəm,
Allah heç kəsə ki, inanmır,
Nifrət allahsızlıqdır,
Məhəbbət isə Allahdandır!»

Hər kəs öz bildiyini edər,

Mən xoşuma gələni vəsf
edirəm,
Və dünyada olanlar,
Onlardan imkan daxilində,
Bəhrələndiyim qədər.
Keçmişə gəlincə,

Gott hieß die Sonne glühen
Und leuchten durch alle Welt;
Er hieß die Rose blühen.
Auf duftigem Blumenfeld.
Er hieß die Berge sich türmen
Und über die Lande erheben-
Liess Winde wehen und
stürmen,
Schuf vielgestaltiges Leben.
Er gab den Vögeln Geflieder,
Dem Meer sein ewiges
Rauschen;
Mir gab er sinnige Lieder,
Euch Ohren, ihnen zu
lauschen.
Ich sage auch dass
Gott fern solchem Getriebe!
Ungöttlich ist der Hass!
Ungöttlich nur die Liebe! (13,
s. 75).

«Ein jeder tu nach seiner
Weise.

Ich singe nur, was mir gefällt,
Und davon gibt es in der Welt,
Soviel, dass ich mich allezeit.
Von dieser Fülle nähren kann
Und füglich die
Vergangenheit,

Onun təsirindən qaça bilincə
və ya
Əlbət ki, bəylər var,
Həqiqəti deyirlər,
Amma çoxları bu sağlam,

Mədədən yan keçirlər.
Bu dünyada yoxdur heç bir
ədalət, böyükdən əziyyət
çəkir- kiçiklər.
Görəsən ilahi necə olardı,
Dünyada ədalət zəfər
çalsaydı!

və ya
Əgər bütün bunlar baş
verərsə
De görüm möcüzə nədir?

Bu da çox ibrətamizdir.

Müdrük qüvvətinin mərhəmətindən faydalanar,
Amma qüvvətli müdrikin nəsihətindən faydalanmaz.
Der Weise kann des Mächtigen Gunst entbehren,
Doch nicht der Mächtige des Weisen Lehren (s. 76).

Bu problemin şərhində daha düzgün və elmi cəhətdən
əsaslandırılmış mövqe tutan M.Rəfilin M.Şəfini hakim sınıfa
qarşı amansız mübarizədə zəhmətkeş kütlələrin trubaduru
hesab edir (13, s. 76).

O, belə hesab edir ki, əgər şərab və sevgi, öz aləminə
çəkilmək, dünya problemlərindən kənar qalmaq, onlardan
imtina optimizmdirsə, onda M.Şəfinin xidmətini danmaq
olmaz.

Mit ihrem Glanz entbehren
kann.

Wohl gibt es Fürsten,
Die nach Wahrheit dürsten,
Doch wenigen ward ein so
gesunder Magen,
Sie zu vertragen.

Zu ungleich ist's in dieser
Welt, Das Kleine muss vom
Großen leiden-
Wie wäre alles wohlbestellt,
Wenn Gleichheit herrschte
zwischen beiden!

Und wenn das alles ist
geschehn,
Ruft mich-das Wunder möcht
ich sehn!

M.Rəfilinin M.Şəfiyə verdiyi xarakteristikası Y.Mund-
henk əsassız sayır. Onun fikrincə, F. fon Bødenştədt heç də
bədbin olmayıb (Bax: «Tausend», II, s. 144, 147 və 137, 138).

«İndi F. fon Bødenştədtən yazır və etiraf edir ki, “o,
Tiflisə gələndə çox ağır günləri olub, xəstə yatıb, maddi
çətinlik çəkib. Onun əsas naşiri Deker maddi sıxıntılarla bağlı
şikayətlərinə demək olar ki, həmişə o saat baxaraq kömək edib,
lakin xəstəliyinə görə ailəsi maddi cəhətdən sıxıntı çəkib” (13,
s. 76) - deyə onun avtobioqrafçısı Ludviq Frenkel “Allgemeine
Deutsche Biographie”də yazırdı. Ancaq ailəsi, dostları, kral,
zadəgan və burjuva əhatəsi onu F. fon Bødenştədt kimi yox,
başqa cür tanıyırdı: müsahib, şən əhval-ruhiyyəli, yeni-yeni
ideyalar irəli sürən, bir sözlə, qüسسə-kədəre az, amma lirikaya
çox önəm verən adam kimi hər yerdə, lap ömrünün son gününə
qədər sevilən və zəhmətkeş adam kimi. O, Şopenhaueri
antipodu hesab edirdi. F. fon Bødenştədt, Münhendə hər yer-
də öz cazibədarlığı ilə, xüsusilə, qadınlar tərəfindən yaxşı
qarşılanırdı. “Hamı etiraf edir ki, onun öz xatirələri xəzinə-
sindən danışdıqlarına, azacıq laqırtısına qulaq asmaqdan
ləzzət alırdı” (13, s. 78).

F. fon Bødenştədtin siyasi və dini görüşləri tədqiq olun-
mayıb və çox güman ki, bundan sonra da olmayacaq. Ehti-
yathı neytrallıq ona daha yaxın idi, daimi və sabit siyasi və dini
inamı yox idi. Hər iki baxımdan öz zamanı anlamında liberal
idi. Zundermayer F. fon Bødenştədtin materialist görüşlərindən
və dini xidmətlərindən danışırdı.

R.Mayer “XIX əsr ədəbiyyat tarixi”ndə (1900) yazır: “F.
fon Bødenştədt orta mövqeli liberal olub, gəncliyində Kurhes-
sendə şərqdəki düşüncəyə qarşı güclü etiraz edib, heç bir
siyasi mövqeyi olmayan və Rusiyaya çox dərin rəğbət
bəsləyən, siyasi mənada şair olmadısa da, bu, onun ən kiçik
günahı idi. Öz varlığı ilə hiss edirdisə, bu da siyasi
məsələlərdən deyil, onun dünyanı dərk etməsi ilə bağlı idi: şən
həyat təsdiqi mövqeyindən çıxış edir, bununla da bütün

zamanın əsas istiqamətində Lotse və Mentsel, Fraytaq və Jordanla eyni mövqedə olub, ən yaxşı cəhətləri Mirzə Şəfiyə şamil etmişdi və o bu əqidəni daha geniş yayarkən güclü olurdu, bunula da reyxə qarşı hərəkət edirdi (s. 505). Bu cür obrazı yaratmaq üçün F.fon Bodenstedt alman münasibətlərini nə qədər dərindən bilməli idi”.

Aşağıdakı şeirdə gürcü Susaninin adı çəkilir. Y.Mundhenk öz əsərinin 64-cü səhifəsində sual verir ki, görəsən M.Rəfilı verdiyi nümunədən başqa yerdə ondan bir şey tapıbmı?

Şeir belədir:

Uca boylu, harmonik bədən, məndən niyə qaçırısan,
Canım, gözümlün nuru, hər ikimiz nədən qüssəliyik?
Mənə qadağan etmə, ey şeyx, sizin ürəyinizə valeh olmağı!

Nədən bilirsən ki, aşığın gözlərindən yan keçər?
Qarşımdan keçəndə, məni məhv edirsən,
Ay üstündə çıxan günəş kimi öz alovunun şöləsinin gücüylə.

Bədənin gözəlliyini qısqançlıqla qoruyur,
Nə zaman mənim qısa qolum səni qucaqlar?
Odur ki, Vazehin səsi onun nəغمə və şeirlərində də şirindir,
Aşığın səsi səndən danışır, sənin kəhraba ağzından.

Nə qədər göydə və qızıl planetlər,
Ürəyimə sənin qadın ovqatın necə yara vurur,
Sən göydə alovdan yanan ulduzlardan deyilsən,
Amma şərəbdən qızarmış gözlərim sənə yönəlib.
Sən mələksən, sən hüsnənsən, ya günəşsən, ya da ay,
Aç bədənin, göstər özünü, işıq, incə və harmonik!
Alındakı saçın gözəl və şirindir.

Sevgilini sən çox qoruyursan, Susani!
Boynuna, gərdəninə atlas davam gətirər.
Sən gözlərinlə məni ölümə məhkum edərsən.
Sənin bir sözünlə İsa yenidən dirilər.
Sənə baxdıqca zəkası işığa bürünər
Bütün fikirləri sən birdən onda tərpedərsən, Susani!

Hər gün günəş çıxır, sənə əyilir.
Səhər bağa gedirsən, bütün çinarlar titrər.
Qönçə ağzın açılınca həsəd aparır,
Sevirəm səni, gaur qızı (kafir)
Düzdür, sən məni Allahdan almısan Susani.

Hoch an Wuchs, harmonischen Leibes gehst du vor
meinem Blick (so!).

Mein Herz und meine Tränen, worüber grämen wir beide
uns?

Verbiere mir nicht, o Scheich, das Entzücken ihres
Antlitzes zu sehen!

Woher weißt du, was an dem ewigen Blick des Sängers
vorübergehen kann?

O du, die du vor mir vorübergehst, du vernichtest mich
Wie die Sonne, die über dem Mond aufgeht in den
heftigen Strahlen des Feuers.

Wenn dein Leib deine Schönheit so eifersüchtig hütet,
Wann wird mein kurzer Arm dich bebend umfassen?
Deshalb ist Vasechs Stimme so süß in seinen Liedern
und Versen,

Dass die Stimme des Sängers von dir spricht, von deinem
süßen Rubinenmund.

Wieviel Fixsterne am Himmel und goldene Planeten,
Soviel Wunden haben meinem Herzen deine weiblichen
Launen geschlagen

Du bist kein Stern, nicht einer von denen, die am Himmel
von Feuer entzündet sind,

Aber meine Augen, trinken vom Wein, sind nur auf dich gerichtet.

Du bist ein Engel, aber dein Antlitz, bald ist es Sonne, bald Mond.

Ich bin trunken von dir, doch das Trinkglas ist mir jetzt verboten.

Zeige dich ohne Hülle, licht, zart und harmonisch!

Wie ist die Haarsträhne auf deiner Stirn schön und lieblich!

Den Verliebten hast du in große' Verlockung gestürt, o Susani!

Deinem Wuchs, deinem Bau kann nur Atlas standhalten.

Du kannst die Todesstrafe über mich verhängen allein durch die Bewegung deiner Augen.

Auf dein Wort wird Christus noch einmal auferstehen.

Und in dem, der auf dich blickt, verglüht das Licht des Verstandes.

Alle Gedanken hast du auf einmal ih ihm hinweggefegt, Susani.

Jeden Tag geht die Sonne auf, verneigt sich vor dir.

Du gehst morgens in den Garten-und die ganze Pappel erbebt.

Die Knospe, dein München erblickend, brennt vor Neid.

Ich liebe dich, Tochter des Giaurs (Ungläubigen). (s. 80)

Der hat recht, der sagt, dass du mich von Allah abgezogen hast, Susani.

IV.3. Y. Mundhenkin gəldiyi nəticələr

Beləliklə, Y.Mundhenk belə bir nəticəyə gəlir ki, M.Şəfinin ən yaxşı tərcümeyi-halı F. fon Bodenştedt və A.Berje tərəfindən yazılmışdır. Qeyd edək ki, A.Berje bir alim kimi üzə çıxartdığı və təhlil etdiyi faktlarda Tiflisin Şeyxülislamına əsaslanır. F. fon Bodenştedt isə təəssüflənir ki, öz müəllimi haqqında az bibliografik məlumat toplayıb. Bununla yanaşı, onun

verdiyi məlumatları nə Y.R.Yenikolopov, nə də M.Rəfili inkar edir və nə də yenilərini əlavə edirlər. Yalnız Ə.Seyidzadə Bodenştedtin dediklərini bir qədər tamamlayır. Bu baxımdan M.F.Axundovun və Nəcinin qeydləri və ya topluları çox əhəmiyyətli deyil. Y.Mundhenkin fikrincə əsas məsələ Azərbaycan mənbələrində M.Şəfinin yaradıcılığı və həyat yolu ilə bağlı köklü məlumatların olmamasıdır. M.Şəfi Azərbaycanda hər halda şair və mütəfəkkir kimi tanınmır. Vəfatından sonra isə tamam unudulub. Halbuki, Azərbaycan ədəbiyyatı o dövrdə inkişaf etmişdi. M.P.Vaqif, M.V.Vidadi və M.F.Axundov kimi ədiblər Azərbaycanda kifayət qədər tədqiq olunmuşdu (13, s. 84).

F. fon Bodenştedtin plagiatorluğunu M.Rəfili onun maddi çətinlikləri ilə əlaqələndirir. L.Frenkeldən gətirdiyi sitatla göstərir ki, hətta bu etiraflardan sonra da onun maddi vəziyyəti yaxşılaşmır. Ə.Seyidzadə F.fon Bodenştedti Azərbaycan şairinə düşmən – böhtançı mövqe tutmaqda suçlayır.

F.fon Bodenştedt gənclik çağlarında «Nəğmələr»i M.Şəfinin adına çıxmaq və bununla da guya yalana yol verməklə müəlliminin (Mirzə Şəfinin - F.V.) onda oyatdığı təəssüratla, onu əzəmətli görmək istəyi ilə izah edir. Visbadendə Semevski ilə söhbətində o bildirir ki, öz dövrü ilə bağlı tənqidi fikirlərini şərq müdriklərinin adı ilə ifadə etmək istəyib, çünki senzura o zaman düz sözə yol verməzdi (əcəb məntiqdir - F.V.). L.Frenkel başqa şərhçilərdən fərqli olaraq F. fon Bodenştedtin həqiqi yalanının üstünü açır və M.Şəfi nəğmələrində nə məmurlara, nə də vətənin siyasi dairələrinə qarşı heç bir şey olmadığını xüsusi nəzərə çarpdırır. Əks mövqedə dayanan və şeirlərin F. fon Bodenştedtə məxsus olduğunu iddia edən K.Zundermayer isə M.Şəfi adından M.Yusifə olan hücumunun arxasında Bodenştedtin Viktor fon Şeffelə hücumu olduğunu deyir. Şübhəsiz ki, F. fon Bodenştedt M.Şəfinin əsərlərini öz adına çıxmasına haqq qazandırmaq olmaz, lakin psixoloji cəhətdən onu başa düşmək mümkündür:

Azərbaycan şairinin son dərəcə qısa müddət ərzində ümumavropa şöhrəti qazanması, şeirlərinin dillər əzbəri olması F. fon Bodenştedti sadəcə tərcüməçi statusundan imtinasına, özünü nəğmələrin yaradıcısı kimi qələmə verməyə sövq etmişdi.

Mirzə Şəfinin şeirlərini öz adına çıxmaqla F. fon Bodenştedtin pis vəziyyətə düşməsinə, onun əsasən "Die Lieder"ə görə məşhur olduğunu, sonradan isə naxələf çıxdığını çox şövqlə şərh edən, onun sonradan öz ədəbi nəslə tərəfindən məsxərəyə qoyulduğunu ön plana çəkən Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarını Y.Mundhenk qınaq obyektinə çevirir. O, iddia edir ki, guya X.Abovyan M.Şəfi ilə F. fon Bodenştedt arasında vasitəçilik edib. Elə məsələnin kökü də burdadır. F. fon Bodenştedt Tiflisdə erməni Tumanovun evində qalıb. Berje də fransız, ermənilərin mənəvi dostu, əlbəttə ki, arğac ermənilərindən keçib.

F. fon Bodenştedt sonralar bəyan edib ki, topluda yalnız bir şeir "Molla şərab təmizdir" M.Şəfinindir. Ə.Seyidzadə isə həmin əsərin Füzuliyə aid olduğunu iddia edir. Mirzə Şəfinin F. fon Bodenştedtə şeirlər bağlamasını bağışlamasına Y.Mundhenk inanmır, tədqiqat aparılmasını arzulayır (biz də onu istəyirik - F.V.). Bəs F. fon Bodenştedtin "Tausend"-də yazdığı necə olsun və sonra "saralmış vərəqlərdən" danışdığına nə deyək? Onların taleyi bu günə kimi məlum deyil.

F. fon Bodenştedtin bədhətən deyilmiş şeirləri olduğu kimi köçürməsinə inandırıcı saymayan Y.Mundhenk onun az bir müddətdə fars (Y.R.Yenikolopov belə deyir) və Azərbaycan dilini öyrənə bilməsinə necə yozur, görəsən?

Qeyd etdiyimiz kimi, Ə.Seyidzadə vaxtı ilə Mirzə Şəfinin nəğmələrini çap eləməyi vəd etmişdi, amma vədinə xilaf çıxdı. Mənşəi M.Şəfinin şeirlərini 3 qrupa bölmək olar (təəssüf ki, azərbaycanlı müəlliflərdən də heç biri buna cəhd göstərməyiblər).

a) F. fon Bodenştedtin çap etdirdikləri ("Tausend"-dəki tam deyil), amma sonralar çap olunan "Die Lieder"-in tam

eynidir. Nachlass-dakı şeirlər isə sözsüz F. fon Bodenştedtin öz məhsullarıdır (sübut? - F.V.).

b) A.Berjenin verdiyi iki şeir;

c) M.Rəfilinin misal gətirdiyi, Luqovskinin Mirzə Şəfinin Azərbaycan dilindəki şeirlərindən tərcümələri. Güman ki, bunlar Nacidən götürülüb.

M.Rəfili və Ə.Seyidzadə onları yüksək qiymətləndirirlər. Təəssüf olsun ki, bu günə qədər M. Şəfi şeirlərinin Avropa oxucuları arasında tez bir zaman ərzində geniş şöhrət tapmasının səbəbləri hələ hərtərəfli şəkildə araşdırılmamışdır. Şübhəsiz ki, bu baxımdan M. Şəfi yaradıcılığının yüksək bədii-estetik keyfiyyətləri ilə yanaşı Qərbdə Yaxın Şərq düşüncə tərzilə, dünyagörüşü ilə, yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərləri ilə dərindən tanış olmaq tələbi də mühüm rol oynamışdır. M.Şəfinin şeirlərini alman oxucularına təqdim etməklə Qərb bədii-estetik fikrində Qöte ilə başlayan bir meyli uğurlu davam etdirmişdi. Bu əsərlər Hafizin irsinə, Qötenin Şərq şeirlərinə, Rükər, Daumer, Platen və Şakenin tərcümələrinə oxşayırdı, Bodenştedtə Haynenin təsirindən bəhs edilirdi, sonralar geniş yayılan Şeffel və Qaybelin şeirlərinə bənzədirdilər. F. fon Bodenştedt M.Şəfi ilə bağlı illüziyanı aradan götürən kimi onlar fikirlərindən tamamilə döndülər (Məs. Fritz Mauthrie yazırdı: o fars din xadimlərinin qəzəbli düşmənidir, evdə o "meşşandır". L.Frenkeldən götürülüb).

F. fon Bodenştedt mərhəmətli və rahat qəlbli adam olmaqla yanaşı, yaltaqlığını göstərir və gündəlik qayğılardan üz çevirən adam kimi təsvir edir (13; s. 87).

„Die Lieder“-in qəzəl deyim tərzinə uyğun və digər motivlərdə yazıldığı heç bir şübhə doğurmur. Onların poetik obrazı XIX əsrin ortaları üçün tam avropasayağıdır, onlar hər bir avropalı oxucuya çatır. Səzsiz söz oyunu və qafiyələr nəinki Avropa analogiyasına uyğundur, hətta şərqliyə aydın olmur. Həqiqi şərqçilik yoxdur (Burda Y.Mundhenk çox səhv edir - F.V.). Amma ruh alman ruhudur. Bəzi adları və işarələri çıxmaqla şeirlər almanların etimadını qazanır, xüsusilə zahiri səslənməsinə görə (13, s. 87). Bu sitatdan görüldüyü kimi

Y.Mundhenk nə dil, nə üslub, nə də ədəbiyyatşünaslıq baxımından heç bir araşdırma aparmadan M.Şəfinin müəllifliyini şübhə altına almış, onun əsərlərini F. fon Bodenştedtin adına çıxmışdır.

İkinci qrup şeirlərindən A.Berjenin təqdim etdiyi bədii nümunələri başa düşmək üçün şərqşünas olmaq lazımdır. Bu şeirlər həm bədii keyfiyyətlərinə, həm də fəlsəfi növlərinə görə „Lieder“dən çox kənara çıxır. Zuqovskinin tərcüməsində verilmiş şeirlər kifayət qədər bəsitdirlər. Ruhu və insan hissələrinin ifadəsi baxımından Avropa poeziyasında geniş yayılmış elegiya janrında yazılmış şeirləri xatırlatsalar da, hiss olunur ki, bu nümunələri Şərqdən xəbəri olan şəxs yazmış, şərqşayağı məhəbbəti ifadə etmişdir. Bu iki şeir qrupunu bir adamın adına yazmaqdan əvvəl yaxşıca fikirləşmək lazımdır, ancaq „Die Lieder“in müəllifi ilə qəti eyniləşdirmək olmaz. Əgər A.Berje və M.Rəfilinin verdiyi şeirləri həqiqətən M.Şəfi yazıbsa (hər halda buna şübhə etməyə əsas yoxdur), onda onlar «Nəğmələr»in Mirzə Şəfi tərəfindən yazılması və F. fon Bodenştedtin yalnız tərcüməçi funksiyalarını yerinə yetirməsi ilə bağlı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının iddiaları əleyhinə tutarlı əks arqumentdir. Digər tərəfdən „Die Lieder“in F. fon Bodenştedtin bütün poetik əsərləri ilə forma və məzmun yaxınlığı o qədərdir ki, M.Rəfilinin onları üz-üzə qoymaq cəhdlərini kənara atmağa, götür-qoy eləməyə dəyər. Üslubuna və məzmununa görə „Die Lieder“ Bodenştedtindir. Poetik və psixoloji cəhətdən ola bilməz ki, onları digər iki qrup şeirlərin müəllifinin ayağına yazasan (13, s. 88).

Dünya ədəbiyyatında şərəfli yer tutmaq niyyətində olan kiçik xalqın klassiklərinə yeni və həmçinin ideoloji cəhətdən sərbəst, azad düşüncəli daha bir klassik əlavə etmək arzusuna ənənəvi qavramanın şişirdilmiş faktik materialı baxımından başa düşmək olar. Ədəbiyyatşünaslarımız bu ittihama layiqli cavab verməlidirlər.

Ə.Seyidzadənin F. fon Bodenştedti intriqaçı kimi təqdim etməsi M.Şəfi ilə Axundov arasını vurmağa cəhd edən şəxs kimi qələmə verməsinə əlavə, öz milli xəstəliyi ilə XIX əsr alman şairinə qarşı şəxsi düşmənçiliyə qaldırmağa alim necə də qabildir?!

“Nachlass”da Feth Ali adlı şeir belədir.

Fətəli bir möcüzə uşaq idi,	Feth-Ali war ein Wunderknabe,
Çox nadir qabiliyyətli,	Begabt mit mancher seltenen Gabe,
Uşaqkən çox yetişmiş və hazır,	So reif und fertig schon als Kind,
Başqaları yaşlaşanda belə olmur.	Wie andere kaum im Alter sind.
O heç axmaqlıq etməz,	Nie macht er einen dummen Streich,
Həmişə çox dərrakəli olurdu,	Blieb altklug ernst sich immer gleich,
Uşaqkən ruhu oyanmış,	Und da so früh sein Geist sich löste,
Onun böyük adam olacağına,	Erhoffte man von ihm das Größte.
Ancaq ümidlər boş keçdi,	Doch alles Hoffen war vergebens.
Fətəli zamanını yaşadı,	Feth-Ali blieb Zeit seines Lebens,
Düz qoca ikən məzaradək,	Bis man als Greis ihn trug zu Grabe,
Ümid dolu bir gənc kimi.	Ein hoffnungsvoller Wunderknabe.
Soruşanda Mirzə Şəfi dedi,	Mirza Schaffy sprach auf die Frage,
Onun tarixlə bağlı dedikləri,	Was er zu der Geschichte sage:

Gənc möcüzələri uşaqlar anarlar, Man rühmt die jungen
Wunderkinder,
Onları qocalanda heç vaxt Doch, altern sie, rühmt
tərifləmirlər, man sie minder
Payızda ağac bar verməz, Im Herbst kann keine
Früchte tragen,
Əgər yazda yerə əkməsən, Was nicht im Frühling
ausgeschlagen.
Yerdə möcüzə uşaq heç vaxt, Nie wird ein Wunder-
kind auf Erden,
Əsl kişiyyə çevrilə bilməz. (13; s. Zu einem richtigen
89) Manne werden.

Şeir açıq-aydın tendensiyalı xarakterə malikdir və çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı qarşısında misli görünməmiş xidmətləri olan M.F. Axundovun şəxssində bütün Azərbaycan ədəbiyyatını aşağılamaq istəyi nəzərə çarpır. Ə.Seyidzadə bir növ bunu hiss etməmiş və sözü sonda M.Şəfiyə verməklə problemi daha da kəskinləşdirmişdir.

Bununla yanaşı şeirin identifikasiyası ilə bağlı bir sıra ziddiyyətli məqamlar nəzərə çarpır. Hər şeydən əvvəl M.Şəfi 1852-ci ildə, Axundovdan 26 il əvvəl vəfat edib. Necə olur ki, ölü diri haqqında danışır? «Tausend»də M.F.Axundovun iştirakından yazılır. 1853-cü ildə M.F.Axundov komediyalarının nəşrinin aşağı səviyyəli olması ilə bağlı öz fikirlərini deyib, rus hökumətini tərifləyib, 1870-ci ildə A.Berje M.F.Axundovun M.Şəfini qoruduğunu deyib, amma Axundovun öz sözləri verilmir.

Bu şeir «Nachlass»ın I nəşrində (1874) yoxdur, II nəşrdən başlayaraq (1875) bütün sonrakı nəşrlərdə çap olunub.

1870-ci ildə Axundovun 2 komediyası fransızcaya tərcümə olunub. Bu o demək deyil ki, onu bütün Avropa oxuyurdu.

F. fon Bodenştedtin yazılarında Axundova nifrətindən iz yoxdur. O Axundovun adını “Tausend”də (II Band) yalnız bir

dəfə çəkir.¹ Burada da müəllifin Azərbaycan dramaturquna münasibəti – nifrəti yaxud rəğbəti öz əksini tapmamışdır. A.Berje Axundovu çox tərifləyir. 1840-cı ildə M.Şəfini öz davamçısı kimi Tiflisə müəllim təklif edir (Tanımasaydı edərdimi? Görəsən yazılı zəmanət varmı? - F.V.).

Y.Mundhenk mübahisə edir ki, şeirlərdəki Fətəli həmin Mirzə Fətəli Axundovdurmu?

a) şair kitabı çap edəndə M.F.Axundov hələ sağ idi, yalnız “Nachlass”ın II nəşrindən sonra vəfat edib. M.F.Axundovun ölüm tarixini Mundhenk 47-ci səhifədə 1872-ci il, 59-cu və 92-ci səhifələrdə isə 1878-ci il göstərir. Şeiri çap olunanda hələ o, cavan olub. Almaniyada Fətəli deyəndə heç də hamı M.F.Axundovu düşünmür, həm də anaxroni “Vunderkind” sözü Fətəliyə aid deyil. Tanımadığı adamı F. fon Bodenştedt lağa qoyardımı? (bunların hamısı ritorikadır. Axı M.Şəfini Axundov təklif etmişdi, yəqin ki, M.Şəfi F. fon Bodenştedtdən çox danışib).

F. fon Bodenştedt “Nachlass”ı alman oxucuları, eləcə də, avropalılar üçün yazmışdı.

Dünyasını dəyişmiş alman şairinə bu cür böhtan yarasırmı? Müəllimi F. fon Bodenştedti sevirdi, M.F.Axundov qəbul edirdi, heç kəsə bir damla ziyan verməyən şairi belə

¹ Y.Mundhenk yazır: Axundov haqqında F. fon Bodenştedtdə bu vahid xatırlamanı, mən 1865-ci il nəşrində “Şərqdə Qadınlar” fəslində tapdım. Orda belə deyilir: “Tatar komediya yazan M.F.Axundov Tiflisdə qəhrəmanlarının birinə belə deyir: onlarda hökm sürən çoxarvadlılıq fransızlarda hökm sürən çoxkişililikdən o qədər də pis deyil, çoxarvadlılıq o deməkdir ki, kişi öz arvadından doymur, çoxkişililik isə o deməkdir ki, arvad öz kişisindən doymur. Birinci adət bizdə, ikincisi isə sizdə hökm sürür.” Bd. II. S.174. Bunun birinci olub-olmadığını Y.Mundhenk nərsdə (1849/50) yoxlaya bilmir. F. fon Bodenştedt Tiflisdə olanda M.F.Axundovun 31-33 yaşlı olub. “Tausend”in birinci nəşrində 37-39. O zaman onun komediya ustası kimi məşhur olması, mənim biliyimə sığışmır. 1865-ci ildə hər halda F.fon Bodenştedt onu tanıyırdı və onun əsərlərini oxuyub (fransızca və ya azərbaycanca?). A.Berje onu 1868-ci ildə öz “Dichtungens Transkaukasischer Sängers” əsərinə daxil edir və 1970-ci ildə “Zeitschrift”dəki məqaləsində yenidən onun adını çəkir (13, s. 91-92).

təhqir etmək olarmı? Y. Mundhenk öz kitabını bu sözlərlə bitirir. Biz də əlavə edərək deyirik: qoy ədalət zəfər çalsın.

Die Lieder des Mirza Schaffy
(«Mirzə Şəfi nəğmələri»nin nəşr illəri)

1-ci nəşri	1851
2	1853
3	1854
4	1856
5	1857
6	1859
7-8	1860
9-10	1861
11-12	1862
13	1863
14	1864
15-16	1865
17	1866
18-20	1867
21-26	1868
27-29	1869
30-31	1870
32-38	1871
39-43	1872
44-47	1873
48-49-49 ^a	1874
49 ^b , 49 ^c	1875
50-yubiley	1875
51-52	1875
53-64	1876
65-71	1877
72-81	1878
82-89	1879
90-96	1880
97-102	1881
103-108	1882

109-112	1883
113-116	1884
117-120	1885
121-122	1886
123-126	1887
127-129	1888
130-132	1889
133-136	1890
137	1891
138-142	1892
143-145	1893

Bu cədvəl çap olunub: F. von Bodenstedt. Ein Dichterleben in seinen Briefen 1850-1892, gewidmet der treuen Mathilda. Bodenstedt. Berlin, 1893.

V. YEKUN NƏTİCƏ

Mirzə Şəfi problemi artıq 150 ildən bəridir ki, ədəbiyyatşünaslığımızı düşündürən, həllini tələb edən, lakin təəssüf ki, bu gün də birmənalı şəkildə götürülməmiş mövzularındandır. Bu Azərbaycan şairi haqqında ilk dəfə öz şagirdi alman mənşəli F. fon Bobenstedt «Şərqdə min bir gün» kitabında geniş məlumat vermişdir (1850).

Bu kitabda F. fon Bodenstedt öz müəllimi barəsində kifayət qədər geniş danışmış, onun onlarla şeirini alman dilinə çevirərək çap etdirmişdir. M.Şəfinin Gəncədə 1792-ci ildə anadan olduğunu və 1852-ci ildə vəfat etdiyini göstərən digər alman tədqiqatçısı Y.Mundhenk isə Böyük Sovet Ensiklopediyasına əsaslanaraq yazır: «Bu mənbə səhvən onun 1805-ci ildə doğulduğunu göstərir».

M.Şəfi əvvəlcə Gəncədə xəttatlıq etmiş, sonra isə M.F.Axundovun köməyiylə Tiflis dairə məktəbinə müəllim vəzifəsinə işə götürülmüşdür.

1870-ci ildə «Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft»-ın 24-cü cildində rus dövlət müşaviri A.Berje bir məqalə çap etdirir və bu yazıda heç kəsin Tiflisdə M.Şəfi adında şair tanımadığını yazır.

F. fon Bodenştedt öz müəllimi M.Şəfini fiziki görünüşündən tutmuş daxili aləminə qədər ətraflı təsvir edir. Ancaq şairin avtobioqrafiyası haqqında F. fon Bodenştedt dolğun məlumat əldə edə bilməyib və bu barədə şairin özündən soruşmaq fürsətini əldən verib.

Lakin A.Berje, H.Vamberi və H.Brugş öz yazılarında dünyaya elan edəndən sonrakı «Tiflisdə bu adda şair tanıdırlar» F.fon Bodenştedt əvvəlki fikirlərindən dönür və M.Şəfinin müəllifliyini danır.

Bir sıra Azərbaycan ədəbiyyatşünasları M.Şəfinin həyatı, yaradıcılığı, habelə onun əsərlərinin alman dilinə tərcümələrinin taleyi ilə bağlı tədqiqatlar aparmış, elmi əsərlər çap etdirmişlər. Onların içərisində M.Rəfili, Y.Yenikolopov, Ə.Sadiqzadə, A.Bayramov və başqalarının adını çəkmək olar.

F. fon Bodenştedt M.Şəfinin məhəbbətini çox orijinal bir şəkildə təsvir edir. O, şairin sevgisi haqqında səmimi cavab alır. M.Şəfinin Hafizi, Füzulini dərinə bildiyini yazan F. fon Bodenştedt Züleyxanın şəninə təşkil olunmuş şeir deyişməsində müəlliminin qalib çıxmasını böyük heyranlıqla təsvir edir. Ancaq Züleyxanı götürüb qaçanda Avar xanı Əhmədın adamları erməni Akimin xəyanəti nəticəsində yolda M.Şəfigili (M.Şəfi, Züleyxa, Fatma, Akim) yaxalayır, qızları geri qaytarırlar, M.Şəfiyə isə ayaqlarına vurulan zərbələrlə işgəncə verirlər. Şəfi «Müdrilik divanı»nda (Divan der Weisheit) deyişmələr təşkil edir, oxuduğu şeirlərin linqvistik və semantik təhlilini verirdi. M.Şəfinin divanında digər almanlar, iranlılar və hətta bir dəfə A.A.Bakıxanov da iştirak ediblər.

M.Şəfinin dünya, Şərqi və Qərbi xalqları barəsində fikirlərilə tanışlıq göstərir ki, şairin dünyagörüşü gerçəkliyi əks etdirir.

Onun bayram əhval-ruhiyyəsilə bağlı şeirləri də F. fon Bodenştedtin tərcüməsində çox ritmik səslənir. Özü də Şərqi üslubunda yazan şairin şeirlərində Şərab, sevgi və gül daima vəsf olunur. Daha sonra F. fon Bodenştedt öz müəlliminin müəssirləri haqqında (A.A.Bakıxanov M.F.Axundov və s.) ürəkdozusu müsbət fikirlər söyləyir. Eçmiadzindən qayıtdıqdan sonra M.Şəfi ona «Müdrikliyin açarı» (Schlüssel zur Weisheit) adlı şeir yazılmış bir bağlama verir. Bu bağlamada şairin F. fon Bodenştedt səfərdə olarkən yazdığı şeirlər toplanmışdı.

F. fon Bodenştedt öz müəllimi M.Şəfinin fəlsəfi-dini görüşlərini kifayət qədər ətraflı təsvir edir. Bu zaman o, Şərqi müdrək dahilərindən sitat gətirir. M.Şəfi haqqında F. fon Bodenştedtin bu kitabında yazdıqları onun sonrakı «etirafı» ilə ziddiyyət təşkil edir. O, yazırdı ki, M.Şəfinin şeirləri Tiflisdə dillər əzbəri idi (11, s. 48). Onun müdrək kəlamlarından danışan F. fon Bodenştedt M.Şəfiyə saatlarla qulaq asmaqdan yorulmadığını da dilə gətirir.

Bu tədqiqat M.Şəfi və F. fon Bodenştedt əlaqələrinin təhlilinə həsr olunub. İndiyə qədər elmi ədəbiyyatda F. fon Bodenştedt plagiator kimi qələmə verilir. Xüsusilə, bu bizim ötənəsrki ədəbiyyatşünaslarımız üçün səciyyəvidir. Ancaq biz bir məsələni unutmamalıyıq ki, M.Şəfinin şair, şəxsiyyət, pedaqoq kimi tanınmasında, onun dünyagörüşünün və fəlsəfi baxışlarının müəyyənləşməsində ən mükəmməl mənbə elə F. fon Bodenştedtin əsərləri olmuşdur. Biz bu həqiqəti inkar edə bilmərik.

Fikrimizcə, M.Şəfi və F. fon Bodenştedt əlaqələrini daha dərinə öyrənmək üçün ikincinin arxivini araşdırmaq böyük əhəmiyyətə malikdir. Yalnız bu yolla biz şairin öz tələbəsinə ərnağan etdiyi «Müdrikliyin açarı» (Schlüssel zur Weisheit) toplusunun olub-olmadığını və bundan sonra M.Şəfinin öz dəsti-xəttilə yazdığı şeirləri tapıb üzə çıxarda bilərik. Əslində bu toplusunun olması heç bir şübhə doğurmur. Çünki F. fon Bodenştedt özü də bu barədə yazır.

F. fon Bodenstedt özü-özünə qiymət verərkən qeyd edir ki, o şair kimi pis şairdir. M.Şəfinin isə şeirləri Tiflisdə tatarların (azərbaycanlıların – F.V.) və rusların dillər əzbəri idi. Özü də M.Şəfi şeirlərinin əksəriyyətini bədahətən deyirdi və onların kağıza köçürülməsinin qayğısına qalmırdı.

F. fon Bodenstedt sonralar yazanda ki, bu şeirlərin yarıdıcısı məhz onun özüdür, buna inanmaq olar. Şeirləri şair deyib, onları yazıya köçürməyib, o zaman indiki texnika yox idi ki, onlar lentə yazılırdı və videoçarxa çəkiləydi. Ona görə də biz F. fon Bodenstedtə minnətdar olmalıyıq ki, bizim itmiş şairimizi özümüza qaytarıb.

Bizə elə gəlir ki, A.Berje və digərlərinin o cür fikir söyləməsinin baskarı erməni Tumanov olmuşdur. Axı, F. fon Bodenstedt özü yazır ki, o erməni Tumanovun evində kirayə qalıb. Elə A.Berje də həmin ermənidən yanlış informasiyanı alıb dünyaya car çəkib ki, bəs, demə, M.Şəfi adında şairin olmasından heç kəsin xəbəri yoxdur.

Nədənsə, bu epizodu tədqiqatçılar nəzərdən qaçırlar. Digər erməni Akim M.Şəfini və Züleyxanı Avaristanın xanı Əhmədin qoçularına pulla satıb. F. fon Bodenstedt yazır ki, onlar kəndə daxil olanda Əhməd xanın qoçuları guya Akimi tanıyıblar və dəstəni ələ keçiriblər.

Hazırda ermənilər bütün dünyada mədəni və elmi dəyərlərimizə, musiqimizə və mahnılarımıza göz dikirlər, bizim halalca abidələrimizi öz adlarına çıxırırlar. M.Şəfi kimi şairimizin bu şəkildə təqdim olunmasının əsas səbəkarı ermənilər olub. Həmişə olduğu kimi, bu dəfə də onlar bunu o qədər ustalıqla eləyiblər ki, heç kəs onlardan şübhələnməsin. Biz də əsl dostumuzu oğru hesab edib, həqiqi plagiatı görə bilməmişik. Lakin bu versiyayı daha dərinədən araşdırmaq gələcək tədqiqatçıların məqsəd və vəzifələrini təşkil etməlidir.

VI. İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov A. Mirzə Şəfi irsinə dair bəzi qeydlər. "Azərbaycan", 1973, №11.
2. Bayramov A. Klassik irsimizdən. Bakı, 1975.
3. Bayramov A. Mirzə Şəfi yaradıcılığının bəzi problemləri. Bakı, 1980.
4. F. fon Bodenstedt. Mirzə Şəfi haqqında xatirələr («Şərqdə min bir gün» kitabından). Alman dilindən tərcüməsi və ön söz A.Bayramovundur. Bakı, 1987 (118 s.).
5. S.Şükürov. Qiymətli axtarışların nəticəsi. "Bakı qəzeti", 6.01.1970.
6. Арзуманов В. О западно-восточном диване Мирза Шафи литовского ученого Ю. Заурвейнаса. «Ədəbiyyat və incəsənət», 12.11.1974. Арзуманов В. Избранная лирика Мирза Шафи Вазеха. Баку, «Язычы», 1986.
7. Байрамов А. Исследование о Мирза Шафи Вазехе на основе сопоставительного анализа и немецких источников. АҚД, Баку, 1978.
8. Большая Советская Энциклопедия. М., 1951
9. Гаджиев А. Песни Мирза Шафи. Баку, «Язычы», 1988.
10. Сеидзаде А. Мирза Шафи Вазех или Ф. Боденштедт (rus. Bakı, 1940, həmin əsərin Azərbaycan dilində nəşri: Mirzə Şəfi ilə Bodenstedt), Bakı, 1969.
11. Bodenstedt F. fon. Tausend und ein Tag im Orient. I - III, 1. Aufl., Berlin, 1948/50.
12. Bodenstedt F. von. Aus dem Nachlaß des Mirza Schaffy. Berlin, 1874, s. 192.
13. Mundhenk J. Friedrich Bodenstedt und Mirza Schaffy in der aserbaidshanischen Literaturwissenschaft. Hamburg. 1971.
14. Nebentsal L. Sevməyə daha çox əsas var. "Azərbaycan", 1971, № 8.

15. Yohannes Proelss. Das Urbild des Mirza Schaffy. In: "Vom Fels zum Meer". 1892, II, s. 265.
16. Hermann Vambery (1832-1913). Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen. Leipzig, 1885.
17. F.Veysalov (Veisälli). Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.
18. E.G.Weidenbaum. Kaukasische Erinnerungen an Puschkin. Burada müəllif M.Şəfinin Təbrizdə ziyafətdə iştirakından danışır. Amma bu həmin adam deyildir (13, s. 51).

FƏXRƏDDİN YADİGAR
(VEYSƏLLİ)

MIRZƏ ŞƏFİ VAZEH
VƏ BODENŞTEDT:

YOZMALAR VƏ FAKTLAR

Yığılmağa verilib: 22.12.09. Çapa imzalanıb: 11.01.10
Format 60x84 1/16. F.ç.v. 9,75. Sifariş №188.
Kağız əla növ. Tiraj 200 nüsxə. Qiyməti müqavilə ilə

"Tİ-MEDİA" şirkətinin mətbəəsi

Ar 2010
176

76